

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KUR'ÂN'DA A-D-V KÖKÜ VE MU'TEDİ KELİMESİNİN SEMANTİK
AÇIDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba ÇAKIR

MART – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KUR'ÂN'DA A-D-V KÖKÜ VE MU'TEDİ KELİMESİNİN SEMANTİK
AÇIDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba ÇAKIR

MART – 2021

GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KUR'ÂN'DA A-D-V KÖKÜ VE MU'TEDİ KELİMESİNİN SEMANTİK
AÇIDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tuğba ÇAKIR

Tez Danışmanı: Doç Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ

MART – 2021

GÜMÜŞHANE

BİLDİRİM

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “Kur’ân’da A-d-v Kökü ve Mu’tedi Kelimesinin Semantik Açıdan İncelenmesi” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12 / 03/ 2021

Tuğba ÇAKIR

ÖNSÖZ

Allah tarafından, Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlığa gönderilen ve onlara dünya ve ahiret saadetini gösteren, vahiy halkasının en son ve en mükemmel kitabı olan Kur'an, indirildiği zamandan bu güne kadar insanlar tarafından çeşitli yöntem, metod ve tekniklerle anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmış ve hâlâ da çalışılmaktadır.

Kur'an'ın ana konusu Allah ve insandır. Bu itibarla Kur'an kavramlarının odak kelimeleri de Allah ve insandır. Kur'an baştan sona bu iki odak kelimenin etrafında yer alan anahtar terimlerle Allah-insan ilişkisini anlatmaktadır. Allah'ı ve insanı tanıtan Kur'an, yaratıcının insana yönelen emir ve yasaklarını, insanın nasıl inanıp ne şekilde amelde bulunması gerektiğini dile getirmektedir.

İnsanın inancı ve amelinin nasıl olması gerektiği konusu, Kur'an'ın temel konularından bir tanesidir. Kur'an, insanın insan olarak yapması gereken görevlerini açıklamaktadır. Bundan dolayı her mü'minin Kur'an'ı iyi anlaması gerekir. Çünkü Kur'an anlaşılmak ve uygulanmak için gönderilmiştir.

Kur'an'ın iyi anlaşılabilmesi için Kur'an kavramlarının çok iyi bilinmesi ve doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. Kavramların iyi anlaşılmaması Kur'an'ın, dolayısıyla ilâhi iradenin muradının iyi anlaşılmamasına sebep olur ki bu durum, insanın doğru yoldan sapmasına neden olabilir.

Allah'ın, bize hayat rehberi olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim, bize örnek insanlardan oluşan, insanlığa model ve önder olacak bir toplum modeli önermektedir. Bu toplum modeli, Kur'an'ın ifadesiyle “vasat ümmet”tir. Vasat ümmet, her yönüyle örnek ahlaka sahip, ifrat ve tefritten uzak, insanları iyiliğe çağıran, kötülükten uzaklaştırmak için gayret eden müslüman bir toplumdur. Kur'an bize “vasat” olmayı önerirken, günümüzde bazı insanların gerek sosyal yaşantılarında, gerekse inanç, anlayış ve davranışlarında ölçüyü kaçırarak aşırılığa düştükleri görülmektedir. Dengesiz ve aşırı davranışlar hiçbir zaman insanlara fayda getirmemiştir. Bu yüzden Allah dengeli ve ölçülü insanlar olmasını istediği için Kur'an'da müslümanları “vasat ümmet” olarak nitelendirmektedir.

Kur'ân'da, küçük veya büyük bütün günahları içeren, mümin veya kâfir her insanın ilâhi iradeye ters düşen inanç, söz, fiil ve davranışlarını kapsayan, çok geniş anlamı olan kelimeler vardır. Mu'tedi kelimesi de bunlardan bir tanesidir.

Kur'ân-ı Kerim'i incelediğimiz zaman, Allah'ın geçmiş kavimlerin aşırılıklarının neticesinde başlarına gelen musibetlerden örnekler verdiği görülmektedir. Bu örneklerin ardından Allah, müslüman bireyin ve İslam ümmetinin ifrat ve tefritten uzak bir inanca ve ibadet anlayışına sahip olması gerektiğine dikkat çekmekte, dengeli ve ölçülü davranmanın yollarını göstermektedir. İslam dini insanlara dengeli ve vasat olmayı tavsiye ederken, insanların yaratılışları neticesinde hataya meyilli olmaları nedeniyle inanç ve bazı davranışlarında aşırılığa kaçtıkları görülmektedir. Mu'tedi kelimesi Kur'ân'da, insanların hangi davranışlarıyla aşırılığa kaçıp haddi aştıklarını ifade eden en önemli kelimelerden biridir.

Bu çalışmada Kur'ân'da mu'tedi kelimesinin önemli olduğu, diğer kelimelerle ilişkisinin bulunduğu ve bu sözcüğün anlaşılmasının, Kur'ân'ın birçok âyetinin anlaşılmasında önemli bir yeri olduğu açıklanmaya gayret edilmektedir.

Bu araştırma bir giriş ve iki bölüm ile bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı, hedefleri, kapsamı ve muhtevası üzerinde durulmaktadır.

Birinci bölümde Kur'ân'da mu'tedi kelimesinin önce anlamsal çerçevesi, kelimenin kökü olan “a-d-v”den türemiş olan isim ve fiiller Arapça sözlüklerden araştırılmıştır. Daha sonra bu kelimenin, yakın ve uzak anlamlıları ele alınmıştır. Kur'ân'da mu'tedi kelimesi ile “a-d-v” kökünden türeyen diğer kelimelerin kullanılışları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise haddi aşan insanların nitelikleri ve onları haddi aşmaya götüren sebepler irdelenmiştir. Ardından haddi aşanlara dünyada ve ahirette verilen cezalar âyetler bağlamında araştırılmıştır. Son kısımda ise hadislerde mu'tedi kelimesi ve mana olarak haddi aşmayı ifade eden hadisler incelenmiştir.

Çalışmamın her aşamasında ve her koşulda yönlendirici ve ufuk açıcı yardımları dolayısıyla danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ'a teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç biliyorum. Aynı zamanda Doç. Dr. Mustafa KAYHAN, Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR'a ve ders ve tez döneminde desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarıma

da teŖekk rlerimi arz ediyorum. Bu tez sürecinde her zaman yanımda olan eŖim Yusuf Yılmaz ÇAKIR'a ve canım o luma, dualarıyla her zaman beni destekleyerek yanımda olan aileme teŖekk r  bir borç bilirim.

G m Ŗhane – 2021

Tu ba ÇAKIR

ÖZET

ÇAKIR, Tuğba. Kur'ân'da A-d-v Kökü Ve Mu'tedi Kelimesinin Semantik Açıdan İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021, (XIV+128)

Bu tez çalışmasında Kur'ân'ın önemli kavramlarından olan mu'tedi kelimesi ele alınmıştır. Bu kelimenin kökü araştırılmış, bu kökten müştak olan isim ve fiiller Arapça sözlüklerden istifade edilerek semantik analizi yapılmıştır. Mu'tedi kelimesinin anlam sahasını net olarak belirlemek için ayriyeten yakın ve uzak anlamlı sözcükler ele alınmıştır. Ayrıca a-d-v kökü ve türevlerinin Kur'ân'da kullanıldığı manalar ortaya çıkarılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de a-d-v kökü ve mu'tedi kelimesi birçok hususta haddi aşmayı ifade eden anlam yelpazesinde kullanılmıştır. Mu'tedi kelimesinin temel anlamı haddi aşmaktır. Sözlüklerde saldırgan, zulmeden, haddi aşan, aşırı giden, zalim ve hakkı çiğneyen gibi manalarda kullanılmıştır. Dini terim olarak ise Allah'ın kulları için belirlediği sınırları yani hudûdullahı tecavüz etmek ve ilahi emirleri çiğnemek manasına gelmektedir. Ameli hususlarda haddi aşmayı ifade etmek için kullanıldığı gibi inanç hususlarındaki haddi aşmayı ifade etmek için de kullanılmıştır. Kur'ân'da küfür, şirk ve hak dine karşı isyan niteliğinde olan tutum, davranış ve fiiller mu'tedi kelimesiyle ifade edilmiştir. Yine Kur'ân'da Allah'ın sınırlarını koruyanlar övülmüş ve mükâfat va'dedilmiştir. Sınırlara tecavüz edenler ise yerilmiştir.

Mu'tedinin anlamını belirlemek noktasında önemli bir yere sahip olan haddi aşan insanların nitelikleri ve onları haddi aşmaya götüren unsurlar âyetler bağlamında irdelenmiştir. Kur'an'da haddi aşanların hiçbir zaman cezasız kalmadıkları, onlara mutlaka bir ceza verileceği bildirilmiştir. Bu bağlamda dünyada ve ahirette verilen cezalar, ilgili âyetlerden tespit edilmiştir. İnsan, ahirette ebedi bir ceza ile karşılaşmamak için inanç alanında hak dinin sınırlarını öncelikli olarak dikkate almalı ve haddi aşmamalıdır. Bir diğer ifade ile itidal üzere olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Mu'tedi, Haddi Aşma, Zulüm

ABSTRACT

ÇAKIR, Tuğba. The Semantic Analysis Of The Term Mu'tedi And The Root Of 'a,d,v' in Qur'an, Master Thesis, 2021, (XIV+128)

The current dissertation has taken into consideration mu'tedi which is one of the most significant concepts of Qur'an. The roots of the term has been examined, the words that derived from the concept has also been examined within their semantic roles by the help of the Arabic Dictionaries. In order to have a better understanding of the domain of meaning of the term we also handled with the words thst have either close or distant meaning with mu'tedi. Besides, the root of 'a,d,v' and its derivations that are used in the Qur'an has been revealed.

The root 'a,d,v' and word mu'tedi has been mostly been used with the meaning of 'being excessive' or so in the Qur'an. In general, the term mu'tedi means 'being excessive'. It is used as persecuting, offensive, exorbitant, being excessive, cruel and overriding within the dictionaries. Theologically, it means being excessive and exceeding the limits that God has identified for his subjects and violating the holly rules. It is both used to point the excessive deeds and issues that people become exorbitantly related to faith. The behaviours and attitudes that represent blasphemy, shirk, and rebellion in Qur'an are being uttered with the term mu'tedi. Once again, in Qur'an the ones that preserve the limits that God has identified are being praised and promised with reward, on the other hand the ones who overstepped are being scolded.

Excessive people have a significant place on the process of putting forth the meaning of mu'tedi. Thus, we examined the features and the reasons of their excessiveness by referring the verses from Qur'an. Within this context, it is revealed that the ones who become excessive never stay unpunished, even they got their punishments both within and afterlife has been revealed within the scope of the verses. In another saying, the man should be about moderation. Man should be careful about the limitations that are being identified by God and should not be excessive in order not to be punished in the afterlife.

Key Words: Qur'an, Mu'tedi, Being Excessive, Cruelty

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

BİLDİRİM	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. MU'TEDİ VE MU'TEDİ İLE İLGİLİ DİĞER KELİMELEER.....	4
1.1. MU'TEDİ KELİMESİ.....	4
1.1.1 Mu'tedi Kelimesinin Semantik Tahlili	4
1.1.1.1. "A-d-v/ع-د-و" Kökünden Gelen Fiiller ve Anlamları	4
1.1.1.2. "A-d-v/ع-د-و" Kökünden Gelen İsimler ve Anlamları.....	9
1.2. MU'TEDİ'YLE YAKIN ANLAMLI KELİMELEER.....	12
1.2.1. Bağy.....	12
1.2.2. Gulüb	14
1.2.3. Tuğyan.....	16
1.2.4. Utuv	17
1.2.5. Zulüm	19
1.2.6. Fesad.....	20
1.2.7. İsrâf.....	22
1.2.8. İstiğna	24
1.3. MU'TEDİ'YLE UZAK ANLAMLI KELİMELEER.....	26
1.3.1. İstikamet	26

1.3.2. Salah/İslâh	28
1.3.3. Birr.....	30
1.3.4. Kıst	31
1.4. A-D-V KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN KUR'ÂN'DAKİ KULLANIMLARI	32
1.4.1. Gözleri Ayırmak, Çevirmek, Uzaklaştırmak.....	33
1.4.2. Aşırı Gitmek	34
1.4.3. Sınırı Aşmak.....	35
1.4.4. Haddi Aşmak.....	38
1.4.5. Düşman Olmak.....	41
1.4.6. Saldırmak.....	44
1.4.7. Azgınlık Yapmak	47
1.4.8. Hakka Tecavüz Etmek.....	48
1.4.9. Taşkınlık Yapmak	53
1.4.10. Saldırgan Olmak.....	55
1.4.11. Vadi Yamacı, Kenar, Uzak Mekan, Yüksek Yer	57
1.4.12. Koşanlar.....	58
İKİNCİ BÖLÜM	60
2. KUR'ÂN'DA MU'TEDİ KELİMESİ.....	60
2.1. MU'TEDİ'NİN KUR'ÂN'DA İŞLENİŞİ.....	60
2.2. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞAN İNSANLARIN NİTELİKLERİ.....	62
2.2.1. Küfürde ve İnkârda İnat Etmek	62
2.2.2. Livâta Yapmak	63
2.2.3. Yalanlamak.....	64
2.2.4. Allah'ın Sınırını Aşmak	65
2.2.5. Zulüm Etmek	66
2.2.6. Koğuculuk Yapmak.....	68

2.3. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞMAYA SEBEP OLAN UNSURLAR	69
2.3.1. Şeytana Uymak.....	69
2.3.2. İçki İçmek ve Kumar Oynamak	72
2.3.3. Düşmanlık Yapmak	74
2.3.4. Helâli ve Haramı Önemsememek.....	75
2.3.5. Âyetleri İnkâr Etmek ve Peygamberleri Kasten Öldürmek.....	80
2.3.6. Gizli Konuşmaktan Men Edildikten Sonra Yasaklananı Yapmak, Düşmanlık Etmek ve Peygambere Karşı Gelmek.....	82
2.3.7. Münâfıklık Yapmak ve Küfür	84
2.3.8. İsyana ve İnkâra Dalmak	87
2.3.9. Haset Etmek	89
2.4. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞANLARIN CEZALARI	90
2.4.1. Dünyada Kesilen Bazı Cezalar	91
2.4.1.1. Dünyada Lanetlenmek	91
2.4.1.2. Kalplerini Mühürlemek	92
2.4.1.3. Dünya Hayatında Rezil Olmak	94
2.4.1.4. Kin ve Düşmanlık İçerisinde Olmaları	95
2.4.1.5. Meskenet ve Zillet Damgası Vurulması	98
2.4.1.6. Maymuna Döndürülmek	101
2.4.2. Ahirette Kesilecek Kesin Cezalar	104
2.4.2.1. Devamlı ve Alçaltıcı Bir Azaba Girmek	104
2.4.2.2. Cehennem Ateşine Sürülmek	107
2.5. HADİSLERDE MU'TEDİ KELİMESİ	113
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	118
KAYNAKÇA	122

ÖZGEÇMİŞ.....	128
----------------------	------------

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
b.	bin, ibn (oğlu)
bk.	Bakınız
b.y.	Basım Yeri Yok
c.c.	Celle Celalühü
çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
ö.	Ölüm Tarihi
r. a.	Radıyallahu Anh
r. anhâ	Radıyallahu Anhâ
s.a.v.	Sallallâhü Aleyhi Vesellem
sad.	Sadeleştiren
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik Eden
terc.	Tercüme
tsh.	Tashih Eden
ts.	Tarihsiz
Nşr.	Neşreden
V.	Vefat Tarihi
vd.	Ve Diğerleri
vb.	Ve Benzerleri
y.y.	Yayın Yok
ed.	Editör

GİRİŞ

Bu çalışmaya, bismillah diyerek Allah'ın adıyla başlanmıştır. Ardından vessalâtü ala râsulillah diyerek Hz. Nebi'ye salatü selam edilmiştir. Allah (c.c), insanı mükerrer bir varlık olarak yaratmıştır. Ona doğru yolu göstermek için hidâyet kitabı Kur'ân'ı göndermiştir. Bu kitabı tebliğ ve tebyîn etmek üzere Hz. Peygamber (s.a.v)'i görevlendirmiştir. Hz. Peygamber, Hira mağarasında “*Yaratan rabbinin adıyla oku!*” diye başlayan ilk ilahi emre muhatap olduğu andan itibaren yirmi üç yıl boyunca Kur'ân-ı bizzat yaşamış ve böylece onu insanlara tebliğ etme vazifesini yerine getirmiştir. Vefatından sonra bu tebliğ vazifesini, sırasıyla sahâbe-i kiram, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn üstlenmiştir. Daha sonra İslam âlimleri, bu tebliğ vazifesini üstlenerek, Kur'ân mesajını sonraki nesillere aktarmışlardır.

Kur'ân bütün insanlara gönderilen, Yüce Allah tarafından korunması garanti edilen ve insanlar için gerekli olan her şeyi ihtiva eden ilahi bir kitap olarak indirilmiştir. Hem Allah katında hem de insanlar katında yüksek bir makama sahip olan bu ilahi kitabın her cümlesi ve her kelimesi, büyük bir öneme sahip olmuştur. Allah'ın bu kelamı, insan hayatının her merhalesinde insanların problemlerinin çaresi olmuştur. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için, iyi bir şekilde anlaşılıp uygulanması gerektiği beyan edilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında Kur'ân kavramlarının doğru olarak belirlenmesi, verilmek istenen mesajın daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Zira sözcükler, düşüncemizin ve dünya görüşümüzün kalıba dökülmüş ifadeleridir. Kavramlar, dilin sözlere dökülmesi, kelimeler halinde ilimde, edebiyatta ve inanç dünyasında yeniden canlanmasıdır. Onlarla kendimizi ifade eder, onlarla aramızda anlarız.

Yaratılışından itibaren tarih sahnesinde insanoğlunun çeşitli inançları benimsedikleri ve onlar doğrultusunda davranış sergiledikleri görülmüştür. Kimisi Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak, tevhid inancını benimsediği görülmüş, kimisinin ise bunun tam aksi tavır sergileyerek, Allah'ın koyduğu emir ve yasakları çiğneyerek haddi aşma eğilimine girdikleri tespit edilmiştir. Bu bakımdan Kur'ân'ın emir ve yasaklarını çiğneyerek, haddi aşanlar hususundaki mesajları merak konusu olmuştur. Bundan dolayı bu çalışmada Kur'an'da mu'tedi, yani haddi aşma sözcüğü ve bu kelimenin türediği “a-

d-v” kökünü incelemek arzu edilmiştir. Mu’tedi kelimesiyle verilen mesajı anlamaya çalışmak hedeflenmiştir. Bu tezde mu’tedi kelimesinin içerdiği anlamlar, Kur’ân âyetleri ışığında tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Kur’ân’da mu’tedi ya da haddi aşmak kelimesi, türevleriyle beraber yüz iki defa kullanılmıştır. Mu’tedi sözcüğü ise sekiz defa kullanılmıştır.¹ Çoğu yerde ise mu’tedi kelimesinin kökü “a-d-v/ع-د-و”den türemiş isim ve fiil formundaki kelimeler kullanılmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde mu’tedi sözcüğünün, lügat ve ıstılahi manaları incelenmiştir. Ardından mu’tedi kelimesinin kökü olan “a-d-v/ع-د-و” den türemiş olan isim ve fiillerin semantik tahlili yapılmıştır. Bununla beraber mu’tediyle yakın ve uzak anlamlı kelimeler incelenmiştir. Mu’tedi kelimesinin Kur’ân’da kaç farklı manada kullanıldığının tespiti yapılmıştır. Bu manaların, haddi aşma açısından ne anlam ifade ettiğine temas edilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde mu’tedilerin yani haddi aşan insanların nitelikleri ve onları sınırı aşmaya götüren unsurlar, ilgili âyetler bağlamında incelenmiştir. Ayrıca haddi aşanlara dünyada ve ahirette verilen cezalar incelenmiştir. Ardından hadislerde mu’tedi kelimesinin kullanımı ve sınırı zorlama manasındaki hadisler incelenmiştir.

Önce bu kelimenin sözlük ve terim anlamları incelenmiştir. Bunun için sözcüklerin anlamlarını ve kullanımlarını veren eski ve yeni Arapça sözlüklerden faydalanılmıştır. Bununla birlikte son dönemde yazılmış Arapça-Türkçe sözlüklere de yer yer başvurulmuştur. Kelimelerin sözlük anlamları için *Lisânü’l- ‘Arab, Kitâbu’l ‘Ayn, el-Müfredât, Esâsü’l-Belâğa, Tâcu’l-‘Arûs, es-Sihâh, Tehzîbü’l-Lüğa, Mekâyisi’l-Lüğa, Mu’cemü’l-Vasît, Muhtar min Sihah, Külliyât, el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsu’l-Muhît, Vankulu Lügati* gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. Kelimenin terim anlamı için ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisine ve Dini Kavramlar Sözlüğüne başvurulmuştur.

Çalışmada temel eksen, Kur’ân olmuş ve âyetlerin meâlinde öncelikle Türkiye Diyanet Vakfı’nın çıkardığı Kur’an Meâli’nden faydalanılmıştır. İlgili âyetlerin tefsirinde *Câmiu’l-Beyân, el-Keşşâf, Mefâtihu’l-Ğayb, el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’ân, Envârü’t-*

¹ el-Mâide 5/87; el-A’râf 7/55; Yunûs 10/74; el-Enâm 6/119; Kaf 50/25; el-Kalem 68/12; et-Tevbe 9/10; el-Mutaffifin 83/12.

Tenzîl, Medâriku't-Tenzîl, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm, Hak Dini Kur'ân Dili ve Safvetü't-Tefâsîr adlı tefsirlerden yararlanılmıştır. Ayrıca burada zikredilmeyip geçtiği yerde ismi verilen diğer ilgili eserlerden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Gayret bizden, başarı Allah'tan'dır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MU'TEDİ VE MU'TEDİ İLE İLGİLİ DİĞER KELİMELER

1.1. MU'TEDİ KELİMESİ

Kur'ân Arapça bir kitap olarak indirilmiştir. İçinde pek çok sözcük, kelime ve terime yer verilmiştir. Bunlardan bazıları sözlük bazıları terim anlamıyla kullanılmıştır. Bu açıdan Kur'an'da kullanılan mu'tedi sözcüğünün anlaşılması için semantik analizinin yapılması gerekli olmuştur. Burada bu durum irdelenmiştir.

1.1.1 Mu'tedi Kelimesinin Semantik Tahlili

Mu'tedi, sözcüğü Türkçede “a-d-v”, Arapçada ise “ع-د-و” kökünden gelmiştir. Sonunda illet harfî olan vavın bulunması, türevlerinde bazı olumsuzluklara yol açmıştır. Yani başka kökten türeyenlerle karışma olasılığı olmuştur. “Mu'tedi” kelimesinin semantik analizini yapabilmek için ilk önce bu sözcüğün etimolojisine inmek gerekmiştir. Bu hususta ilk olarak şüphesiz ki sözlükler, ilk başvurulacak kaynaklar olmuştur. Bu nedenle eski dönemlerde yazılmış kaynak niteliği taşıyan sözlüklerden istifade edilmiş ve “a-d-v/ع-د-و” kökü ve müştakları belirlenmiştir. Ayrıca belirlenen kelimelerin anlamları da tespit edilmiştir. Böyle bir inceleme, esasen semantik analizin temelini teşkil etmiştir. Şimdi “a-d-v/ع-د-و” kökünü ve müştaklarını inceleme zamanı gelmiştir.

1.1.1.1. “A-d-v/ع-د-و” Kökünden Gelen Fiiller ve Anlamları

Burada “a-d-v/ع-د-و” kökü incelenmiş ve öncelikle bu kelimedenden türemiş fiiller araştırılmıştır. Daha sonra bundan türeyen isimlere temas edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bu kökten türemiş fiiller aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

Sözlüklerde bu kelime, ilkin (1.) ‘Adâ (عَدَا) şeklinde yer almıştır. Bu fiile, zulmetmek,² sınırı aşmak,³ haddi aşmak,⁴ geçmek, düşmanca davranmak manası verilmiştir.⁵ Mesela عَدَا طَوْرُهُ örneğinde haddi aşmak, başkasına tecavüz etmek ve sınırı aşmak⁶ anlamlarında kullanılmıştır. Bu kökün عَدُوًّا, عُدُوًّا, عَدَوَانًا, تَعَدَاءُ, عُدُوًّا⁷ عَدَا⁸ şeklinde masterları olduğu tespit edilmiştir. Bu masterlarının zulmetmek, sınırı aşmak ve taşkınlık yapmak manalarında kullanıldığı, sözlüklerde belirtilmiştir.⁹ Bazı sözlüklerde (عَدَا) fiilinin istisna edatı olduğuna işaret edilmiştir. Gerek ma ile gerekse ma’sız kullanıldığı ifade edilmiştir. Mesela مَا عَدَا كَذَا denildiğinde “bunun dışında”, anlamına geldiği söylenmiştir.¹⁰ Yine جَاءَ نِي الْقَوْمِ مَا عَدَا زَيْدًا, جَاءَ الْقَوْمُ عَدَا زَيْدًا örneğinde “Zeyd hariç, insanlar bana geldi” anlamında kullanıldığı beyan edilmiştir.¹¹

A-d-v kökünün fiil olarak kullanımlarından ikincisi sözlüklerde (2) ‘Adâü (عَدَاؤُ) şeklinde yer almıştır. Bu fiilin zulümde haddi tecavüz etmek,¹² haddi aşmak, tecavüz etmek ve zulmetmek manalarına geldiği tespit edilmiştir.¹³

Bu kökün fiil olarak kullanımlarından bir diğeri de sözlüklerde (3) ‘Advâ ve ‘Advâe (عَدَوَاءُ وَعَدْوَى) şeklinde yer almıştır. عَدْوَى fiilinin, zulmeden kişiye karşı dostundan yardım

² İmam Ebû Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi Kuraşî’l-Bağdadi, *Zâdü’l Mesîr Fi İlmi’t-Tesfîr* (b.y.: el-Mektebetü’l İslâmî, ts.), 3/103.

³ Muhammed Muhyiddin Abdülhamid – Muhammed Abdüllatif et-Tübki, *Muhtar Min Sıhah* (Kahire: y.y., ts.), “adv”, 1/331.; İbrahim Mustafa vd., *El-Mu’cemü’l-Vasîl* (Kahire: Doğu Uluslararası Kütüphanesi, 1380-1381/1960-1961), “adv”, 588; Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mekayisü’l-Lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (b.y.: Dârü’l-Fikr,ts.), “adv”, 4/249.

⁴ Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi’r-Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât Fi Garibi’l- Kur’ân*, thk. Muhammed Halil Aytani (Beyrut-Lüban: Darü’l Mârif, ts.), “adv”, 327.

⁵ Kadir Güneş, *Mu’cemü’l Arabî* (b.y.: Mektep Yayınları, ts.), “adv”, 763.

⁶ İsfahânî, “adv”, 327; Halil b. Ahmet el-Ferahidi, *Kitabü’l-Ayn Müretteben ‘Ala Hurufu’l Mu’cem*, thk. Abdülhamid Hindavî (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts.), “adv”, 3/113.

⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Darü’l-Maârif, ts.), “adv”, 31/2845.; Es-Seyyid Muhammed Mürtezâ el-Hüseyni ez-Zebîdî, *Tacü’l- Arûs Min Cevahiri’l-Kamus*, thk. Abdüsettar Ahmet Farac (Kuveyt: y.y., 1385/1965), “adv”, 39/5.

⁸ ez-Zebîdî, “adv”, 39/5.

⁹ Mustafa vd., “adv”, 588; ez-Zebîdî, “adv”, 39/6; İbn Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, 3/103.

¹⁰ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tacüllüğati ves-Sıhahul Arabiyye*, thk. Ahmet Abdülğafur Atar (Lübnan:y.y., 1404/1984), “adv”, 6/2420.; Mustafa, “adv”, 588; Zebîdî, “adv”, 39/16; Güneş, “adv”, 763; İsfahânî, “adv”, 327; el-Ezherî, “adv”, 3/110; Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lüğati*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), “adv”, 2/2545; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsü’l-Basîl fî Tercemeti’l-Kâmûsü’l-Muhîl*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “adv”, 6/5869.

¹¹ Abdülhamid – et-Tübki, “adv”, 1/2430; ez-Zebîdî, “adv”, 39/15; Vankulu, “adv”, 2/2545; Âsım Efendi, “adv”, 6/5869.

¹² Vankulu, “adv”, 2/2545.

¹³ Cevheri, “adv”, 6/2420; Abdülhamid-et- Tübki, “adv”, 1/331; İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; Zekeriya, “adv”, 4/249.

istemek,¹⁴ fesat çıkarmak, yardım sunmak,¹⁵ düşmana karşı hükümdardan yardım istemek,¹⁶ yardım talep etmek, hasmından intikam almak¹⁷ ve hastalığın bulaşması, yayılması¹⁸ manalarına geldiği tespit edilmiştir. Bu kelimenin hastalığın bulaşması manasında, bir hadis-i şerifte şöyle kullanıldığı tespit edilmiştir: لاَعْدَى وَلَا لَاصْفَرِ Bu hadisın¹⁹ “hastalıkta bulaşıcılık yoktur” manasına geldiği beyan edilmiştir.²⁰ عَدَوَاء fiilinin ise dağınık yer manasına geldiği tespit edilmiştir. Bu anlamda مَكَانٌ دُوْ عَدَوَاء “düz ve oturaklı olmayıp çakur çukur olan yer” şeklinde kullanıldığı beyan edilmiştir.²¹

Bu kökten türeyen başka bir fiil ise sözlüklerde (4) ‘Adevân ve ‘Udevâü (عَدَوَاء) şeklinde yer almıştır. عَدَوَانْ kelimesinin şiddetli düşman, sinsi düşman,²² dinde zulmetmek, düşmanlık,²³ güçlü, çevik ve iyi koşan²⁴ manalarına geldiği tespit edilmiştir. عَدَوَاء kelimesin ise sert arazi, parlak mekan,²⁵ uzaklık, engeller ve mani²⁶ anlamlarına geldiği ifade edilmiştir.

A-d-v kökünden türeyen bir başka fiil ise sözlüklerde (5) ‘Adiyy (عَدِيٌّ) şeklinde yer almıştır. عَدِيٌّ kelimesinin ayaklarıyla geçenler,²⁷ koşturan piyade askerleri,²⁸ savaşa hucüm eden piyadeler²⁹ ve düşmanca davranan saldırgan³⁰ manalarına geldiği tespit edilmiştir. عَدِيٌّ kelimesinin cemisi olduğu ifade edilmiştir.³¹ “Adiyy” kelimesinin, Ömer b. Hattab’ın

¹⁴ Cevheri, “adv”, 6/2421; Abdülhamid-et- Tübki, “adv”, 1/331; el-Ferahidi, *Kitâbü'l-Ayn*, “adv”, 3/113.

¹⁵ ez-Zebîdî, “adv”, 39/7.

¹⁶ İbn Manzûr, “adv”, 31/2850.

¹⁷ Vankulu, “adv”, 2/2546.

¹⁸ Vankulu, “adv”, 2/2546.

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Tıb”, 53; Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi el-Müslim, *el-Câmiu's-sahih* (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955), “Selam” 104.

²⁰ Asım Efendi, “adv”, 6/5868; el-Ezherî, “adv”, 3/114.

²¹ İsfahânî, “adv”, 326; Vankulu, “adv”, 2/2546; Âsım Efendi, “adv”, 6/5866.

²² Cevheri, “adv”, 6/2422; Mustafa vd., “adv”, 589; İbn Manzûr, “adv”, 31/2845; ez-Zebîdî, “adv”, 39/5; Zekerriya, “adv”, 4/249; el-Ferahidi, “adv”, 3/118.

²³ ez-Zebîdî, “adv”, 39/7; Zekerriya, “adv”, 4/249.

²⁴ Âsım Efendi, “adv”, 6/5866; Vankulu, “adv”, 2/2546.

²⁵ el-Ferahidi, “adv”, 3/118; el-Ezherî, “adv”, 3/111; Âsım Efendi, “adv”, 6/5866.

²⁶ Güneş, “adv”, 764; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, Şubat, 2012), “adv”, 604; Vankulu, “adv”, 2/2546;

²⁷ Cevheri, “adv”, 6/2423.

²⁸ Vankulu, “adv”, 2/2547.

²⁹ Âsım Efendi, “adv”, 6/5867.

³⁰ ez-Zebîdî, “adv”, 39/5.

³¹ Cevheri, “adv”, 6/2423.

kavminin ismi olduğundan bahsedilmiş ve ayrıca bir kimsenin ismi olduğu da beyan edilmiştir.³²

Bir diğer fiil ise sözlüklerde (6) ‘Addâü (عَدَّاءُ) şeklinde yer almıştır. عَدَّاءُ kelimesinin hızlı koşan³³ (at vb.) manasına geldiği tespit edilmiştir. Cemisi عَدَّاءُونَ ‘dir. Koşucu manasına geldiği ifade edilmiştir.³⁴ Buradaki anlamı tamamen koşmakla ilgilidir.

Bu kökten türeyen başka bir fiil ise sözlüklerde (7) ‘Addâ ve E‘dâ (عَدَّى وَاَعْدَى) şeklinde yer almıştır. عَدَّى aşmak, geçmek,³⁵ şiddetli düşman³⁶ ve başkasına tecavüz etmek³⁷ manalarına geldiği ifade edilmiştir. عَدَّى fiinin ise geçmek, aşmak, koşturmak, yardım etmek, desteklemek³⁸ ve düşman kurt³⁹ manalarına geldiği beyan edilmiştir.

Sözlüklerde a-d-v kökünden türeyen başka bir fiil de (8) ‘Âdî ve ‘Âdâ (عَادَى وَاَعَادَى) şeklinde yer almıştır. عَادَى fiilinin aslan, yani adaletsizliği nedeniyle insanı parçalayan,⁴⁰ haddi aşan,⁴¹ zulümde çok aşırı ileri giden,⁴² zalim⁴³ ve düşman⁴⁴ manalarına geldiği ifade edilmiştir. Bu fiilin cemisinin عَادَاءُ olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵ عَادَى kelimesinin ise düşman olmak, düşmanca davranmak, muhalefet etmek manalarına geldiği beyan edilmiştir.⁴⁶

³² Vankulu, “adv”, 2/2547.

³³ Âsım Efendi, “adv”, 6/5866; Güneş, “adv”, 764.

³⁴ Güneş, “adv”, 764.

³⁵ Mustafa vd., “adv”, 589.

³⁶ Mustafa vd., “adv”, 589; ez-Zebîdî, “adv”, 39/ 5.

³⁷ Halil b. Ahmet, “adv”, 3/114.

³⁸ Güneş, “adv”, 763.

³⁹ Ebû'l-Kasım Carallah Mahmed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, thk. Muhammed Ali Beyzûn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419-1998), “adv”, 1/638.

⁴⁰ ez-Zebîdî, “adv”, 39/17.

⁴¹ ez-Zebîdî, “adv”, 39/18.; Ebû'l Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Beduyi (Beyrut: Darü'l-Kelimü'd-Dayyibi, 1419-1998), 2/578.

⁴² Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Adil Ahmet Abdul Mevcûd- Ali Muhammed Muavviz, (b.y.: Obeikan Kütüphanesi, 1998-1418), 4/410; Zekeriya, “adv”, 4/249.

⁴³ İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; el-Ezherî, “adv”, 3/109.

⁴⁴ Âsım Efendi, “adv”, 6/5869; Vankulu, “adv”, 2/2545.

⁴⁵ İbn Manzûr, “adv”, 31/2848; Âsım Efendi, “adv”, 6/5869.

⁴⁶ Güneş, “adv”, 763.

Bu kökten türeyen başka bir fiil ise sözlüklerde tefa‘‘ul vezninde **(9) Te‘addî** (تَعَدَّى) şeklinde yer almıştır. تَعَدَّى fiilinin aşmak,⁴⁷ zulmetmek,⁴⁸ geçmek, haddi aşmak, haksızlık yapmak⁴⁹ manalarına geldiği beyan edilmiştir. Bir sözlükte de bir nesneyi terkedip ondan vazgeçmek manasına geldiği ifade edilmiştir. Mesela تَعَدَّى الْقَوْمَ إِذَا وَجَدُوا لَبْنًا فَأَغْنَاهُمْ عَنِ الْخَمْرِ denildiğinde “bir kimsenin içkiden vazgeçerek onun yerine içecek olarak sütü tercih etmesi” anlamına geldiği söylenmiştir.⁵⁰ Fiilde müteaddi (geçişli olmak) manasına da geldiği ifade edilmiştir. Yani nahiv ilminde fiil manasının fâilden mef’ûle geçiş yapması demektir.⁵¹

Sözlüklerde bu kökten türeyen başka bir fiil ise **(10) Te‘âdî** (تَعَادَى) şeklinde yer almıştır. Bu تَعَادَى fiilinin sözlüklerde birçok mana içerdiği tespit edilmiştir. Bazı sözlüklerde birbirlerine düşmanlık etmek, düşmanca davranmak, birbirinden uzaklaşmak,⁵² ihtilaf etmek ve fesat çıkarmak⁵³ manalarına geldiği tespit edilmiştir. Bazı sözlüklerde ise düz ve oturaklı olmayan çakır çukur yer, uzaklaşmak,⁵⁴ hastalığın yayılması ve bulaşması⁵⁵ manalarına geldiği ifade edilmiştir.

A-d-v kökünden türeyen başka bir fiil ise sözlüklerde ifti‘âl vezninde **(11) İ‘tedâ ve i‘tidâ** (اعْتَدَى وَاِغْتَدَى) şeklinde yer almıştır. اِغْتَدَى fiilinin, ihlal etmek, haddi aşmak,⁵⁶ zulmetmek,⁵⁷ hakka tecavüz etmek,⁵⁸ saldırı düzenlemek, haksızlık yapmak,⁵⁹ sınırı aşmak,⁶⁰ sünnetten ve atasözünden (darb-ı mesel) çıkmak manalarına geldiği beyan

⁴⁷ İsfahânî, “adv”, Mustafa vd., “adv”, 589; İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; Ebü’l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *Mu‘cemü fî Mustalihatî ve’l-Furukî l-Lügavî*, neşr. Muhammed el-Mısırî-Adnan Derviş (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1419/1998), 311.

⁴⁸ Mustafa vd., “adv”, 589; Güneş, “adv”, 764; Âsım Efendi, “adv”, 6/5867.

⁴⁹ Güneş, “adv”, 763; Zekerîya, “adv”, 4/249.

⁵⁰ Âsım Efendi, “adv”, 6/5867.

⁵¹ İsfahânî, “adv”, 327.

⁵² Cevherî, “adv”, 6/2420; Güneş, “adv”, 764; Abdülhamid – et-Tübkî, “adv”, 1/331; ez-Zebîdî, “adv”, 39/13; İbn Manzûr, “adv”, 31/2845; Vankulu, “adv”, 2/2545; Âsım Efendi, “adv”, 6/2866.

⁵³ Mustafa vd., “adv”, 589; Âsım Efendi, “adv”, 6/2866.

⁵⁴ Âsım Efendi, “adv”, 6/2866.

⁵⁵ Vankulu, “adv”, 2/2545.

⁵⁶ İsfahânî, “adv”, 326; İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; Güneş, “adv”, 764.

⁵⁷ Mustafa vd., “adv”, 589; İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; İsfahânî, “adv”, 326; Âsım Efendi, “adv”, 6/2867.

⁵⁸ Mustafa vd., “adv”, 589; ez-Zebîdî, “adv”, 39/6; İbn Manzûr, “adv”, 31/2850; Zekerîya, “adv”, 4/249.

⁵⁹ Güneş, “adv”, 764.

⁶⁰ Kefevî, “i’tida”, 150.

edilmiştir.⁶¹ Aynı zamanda zulüm ve zulmedene karşılık vermek anlamlarına da geldiği de ifade edilmiştir.⁶²

Bu kökten türeyen başka bir fiil ise sözlüklerde **(12) İste‘dâ (إِسْتَعْدَى)** şeklinde yer almıştır. İste‘dâ fiilinin mazlûmun bir kimseden yardım istemesi,⁶³ kışkırtmada yardım istemek,⁶⁴ ayaklandırmak,⁶⁵ yardım istemek⁶⁶ ve kışkırtmak⁶⁷ manalarına geldiği tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalara göre a-d-v kökünden türeyen fiiller, haddi aşmak, başkasına tecavüz etmek, sınırı aşmak, düşmandan intikam almak, haksızlık yapmak, yardım istemek, kışkırtmak, uzaklık ve engel manalarında oldukça fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca mekan itibariyle düz ve oturaklı olmayan çakur çukur yer manasında kullanıldığı da görülmüştür. Yürüyüş itibariyle ise iyi koşan, hızlı koşan at manalarında kullanılmıştır. Aynı zamanda istisna edatı olarak da kullanıldığı beyan edilmiştir. Bu kökten türeyen “adiyy” kelimesinin kabile ismi ve bir kimsenin ismi olarak kullanıldığı da ifade edilmiştir. Ayriyeten bir hastalığın bulaşması anlamında kullanıldığı da beyan edilmiştir.

1.1.1.2. “A-d-v/ع-د-و” Kökünden Gelen İsimler ve Anlamları

Burada “a-d-v” kökünden türeyen isimler üzerinde durulmuştur. Bu kökteki isim anlamların hayli çok olduğu görülmüştür.

Bu kökün isim olarak kullanımlarından ilki, (1.) ‘Âdiyetün (عَادِيَةٌ) olmuştur. Bununla “saldırıya veya hücum katılan at” anlamı kastedilmiştir.⁶⁸ Yine aynı fiilde “dört nala koşan düşman atı”⁶⁹ ve “düşmana ait at”⁷⁰ manaları da bulunduğu ifade edilmiştir. Yani bir at kastedilmiş, onun ya düşmana ait olduğu ya da çok hızlı koştuğu vurgulanmıştır. Başka bir

⁶¹ ez-Zebîdî, “adv”, 39/18.

⁶² el- Ezherî, “adv”, 3/109.

⁶³ Mustafa vd., “adv”, 589; Âsım Efendi, “adv”, 6/2868.

⁶⁴ ez-Zebîdî, “adv”, 39/10.

⁶⁵ Güneş, “adv”, 764.

⁶⁶ Vankulu, “adv”, 2/2546.

⁶⁷ el-Ezherî, “adv”, 3/113.

⁶⁸ Mustafa vd., “adv”, 589; Güneş, “adv”, 764; el-Ferahîdî, “adv”, 3/113; el-Ezherî, “adv”, 3/113.

⁶⁹ ez-Zebîdî, “adv”, 39/18.

⁷⁰ İbn Manzûr, “adv”, 31/2845; Zekerîya, “adv”, 4/250.

sözlükte ise devenin dikenli otu otlaması,⁷¹ zulüm, kötülük, hızlı koşan atlar,⁷² uzaklık ve bir kimseyi işinden alıkoyan meşguliyet⁷³ manalarına geldiği de ifade edilmiştir. Bu fiilin cemisinin عَادَاتٌ olduğu beyan edilmiştir.⁷⁴

Bu kökten türeyen isimlerden ikincisi ise sözlüklerde (2) ‘Adâvetün (عَدَاوَةٌ) şeklinde yer almıştır. Sözlüklerde عَدَاوَةٌ ismi, husumet,⁷⁵ düşman topluluğunun ismi ve düşmanlık⁷⁶ manalarında kullanılmıştır. Sadakatin zıttı olduğu ifade edilmiştir.⁷⁷

A-d-v kökünden türeyen başka bir isim ise sözlüklerde (3) ‘Adin ve ‘Adûn (عَادٍ و عَادُونَ) şeklinde yer almıştır. Sözlüklerde عَادُونَ isminin, sınırı aşan ve haddi aşan manalarına geldiği tespit edilmiştir.⁷⁸ عَادٍ kelimesinin ise sınırı aşan,⁷⁹ haddi aşan,⁸⁰ saldırgan, koşan⁸¹ ve zulmeden⁸² manalarına geldiği ifade edilmiştir.

Bu kökten türeyen bir diğer isim ise sözlüklerde (4) ‘Udvetün ve ‘Advetün (عُدْوَةٌ و عُدْوَةٌ) şeklinde yer almıştır. عُدْوَةٌ و عُدْوَةٌ bu isimlerin sözlüklerde kenar,⁸³ vadinin kenarı, kıyısı,⁸⁴ yüksek yer,⁸⁵ uzak mekan,⁸⁶ dere kıyısı,⁸⁷ vadinin sert kıyısı,⁸⁸ şehre yakın kıyısı ve şehre uzak kıyısı⁸⁹ manalarına geldiği beyan edilmiştir.

⁷¹ Âsım Efendi, “adv”, 6/2867; Vankulu, “adv”, 2/2546.

⁷² Vankulu, “adv”, 2/2547.

⁷³ Âsım Efendi, “adv”, 6/2867.

⁷⁴ Vankulu, “adv”, 2/2547.

⁷⁵ Güneş, “adv”, 764.

⁷⁶ İbn Manzûr, “adv”, 31/2848; el-Ezherî, “adv”, 3/112; Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, terc. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 151.

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 30/298.

⁷⁸ İsfahânî, “adv”, 326 ; İbn Manzûr, “adv”, 31/2846; el-Ezherî, “adv”, 3/109; Âsım Efendi, “adv”, 6/5869.

⁷⁹ İsfahânî, “adv”, 327.

⁸⁰ İbn Manzûr, “adv”, 31/2846.

⁸¹ Güneş, “adv”, 764.

⁸² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğâ*, thk. Abdül Halim en-Neccar (b.y.: Dârü'l Mısriyye, ts.), “adv”, 3/109.

⁸³ İsfahânî, “adv”, 327.

⁸⁴ Cevherî, “adv”, 6/2421; Abdülhamid-et-Tübkî, “adv”, 1/331; Mustafa vd., “adv”, 589; ez-Zebîdî, “adv”, 39/11.; İbn Manzûr, “adv”, 31/2850.; Zemahşerî, “adv”

⁸⁵ Mustafa vd., “adv”, 589.; İbn Manzûr, “adv”, 31/2850; Vankulu, “adv”, 2/2546.

⁸⁶ ez-Zebîdî, “adv”, 39/9; Âsım Efendi, “adv”, 6/5868.

⁸⁷ Âsım Efendi, “adv”, 6/5868; Vankulu, “adv”, 2/2546.

⁸⁸ Zekerîya, “adv”, 4/252.; Halil b. Ahmet, “adv”, 3/118.

⁸⁹ el-Ezherî, “adv”, 3/110.

Sözlüklerde bu kökten türeyen başka bir isim ise (5) ‘Adüvv (عَدُوٌّ) şeklinde kullanılmıştır. Bu ismin عَدُوٌّ düşman manasına geldiği ifade edilmiştir.⁹⁰ Mesela قَوْمٌ عَدُوٌّ düşman toplum, رَجُلٌ عَدُوٌّ düşman adam⁹¹ örneklerinde de bu anlamda kullanılmıştır. Bu ismin aslının, fa’ül vezninde bir isim olduğu ifade edilmiştir. Adüvv ismi aynı zamanda haddi aştı ve düşmanlık yaptı manalarında da kullanılmıştır.⁹² Dostun zıttı olduğu beyan edilmiştir.⁹³ Cemisinin اَعْدَاءٌ olduğu, müennesinin ise عَدُوَّةٌ olduğu tespit edilmiştir.⁹⁴

Bu kökten türeyen başka bir isim de sözlüklerde (6) ‘Âdâhü ve Mü‘âdâtün (مُعَادَاةٌ وَعَادَاهُ) şeklinde yer almıştır. عَادَاهُ و مُعَادَاةٌ kelimelerinin kalp itibara alınarak “düşmanlık”,⁹⁵ rakibin, hasmın düşman olması,⁹⁶ muhalefet ve karşı çıkma⁹⁷ manalarına geldiği ifade edilmiştir.

Başka bir isim ise sözlüklerde (7) Mu ‘tedin (مُعْتَدٍ) şeklinde yer almıştır. مُعْتَدٍ kelimesi saldırgan,⁹⁸ zulmeden,⁹⁹ haddi aşan,¹⁰⁰ zalim ve hakkı çiğneyen¹⁰¹ manalarına geldiği beyan edilmiştir. Mu’tedî, i’tedâ fiilinin sıfat halidir ve yaklaşık olarak “kişinin sınırı aşması” ve dolayısıyla “birisine karşı taşkınlık ve haksızlık yapması” anlamına gelmektedir.¹⁰²

A-d-v kökünden türeyen bir diğer isim ise sözlüklerde (8) ‘Advün (عَدُوٌّ) şeklinde yer almıştır. عَدُوٌّ kelimesi aşıp gitmek, bitişmenin olmaması ve yürümek itibara alındığında “at koşturmak¹⁰³ ve koşmak” manalarına geldiği tespit edilmiştir. Mesela رَأَيْتُ عِدَاءَ الْقَوْمِ الَّذِينَ يَعْذُونَ مِنْ نَجَّةٍ “Bir öküzü bir koyunu birbirinin arkasından koşturdu,”¹⁰⁴

⁹⁰ Cevheri, “adv”, 6/2421; Abdülhamid-et-Tübki, “adv”, 1/ 331; Mustafa vd., “adv”, 589.

⁹¹ İsfahânî, “adv”, 326.

⁹² Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî el-Meysîru bi't-Tefsîri'l-Kebîr Mefâtihü'l Gayb* (Beyrut (Lübnan): Dârü'l-Fikr, 1981-1401), 30/298.

⁹³ Cevheri, “adv”, 6/2419; Abdülhamid-et-Tübki, “adv”, 331; ez-Zebîdî, “adv”, 39/12; İbn Manzûr, “adv”, 31/2848.

⁹⁴ Cevheri, “adv”, 6/2419.

⁹⁵ İsfahânî, “adv”, 326.

⁹⁶ Mustafa vd., “adv”, 589.

⁹⁷ Güneş, “adv”, 765.

⁹⁸ ez-Zebîdî, “adv”, 39/7; İsfahânî, “adv”, 326; Güneş, “adv”, 765.

⁹⁹ İsfahânî, “adv”, 326; Güneş, “adv”, 765.

¹⁰⁰ İbn Manzûr, “adv”, 31/2847.

¹⁰¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/599.

¹⁰² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, terc. Selahattin Ayaz, tsh. M. Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2011), 268.

¹⁰³ Vankulu, “adv”, 2/2545.

¹⁰⁴ İsfahânî, “adv”, 326.; Zekeriya, “adv”, 4/249.; el-Ferahidî, “adv”, 3/114.

الرَّجَالَةِ “yaya giden toplumun nasıl koştuklarını gördüm,” örneklerinde bu manada bir kullanım olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Düşmanlık manasına da geldiği beyan edilmiştir.¹⁰⁶

Sözlüklerde bu kökten türeyen başka bir isim ise (9) ‘Udvân (عُدْوَان) şeklinde yer almıştır. Saldırganlık, düşmanlık,¹⁰⁷ muamelede adaleti ihlal etmek,¹⁰⁸ haddi aşmak,¹⁰⁹ açıkça zulüm,¹¹⁰ adaleti ihlal edip tecavüz etmek,¹¹¹ zulümde aşırı gitmek,¹¹² zulüm ve isyanda taşkınlık¹¹³ ve isyanda aşırı gitmek¹¹⁴ manalarına geldiği tespit edilmiştir.

Yapılan tespitlere göre a-d-v kökünden türeyen isimler, genelde sınırı aşmak, haddi aşmak, zulüm, düşmanlık ve saldırganlık manalarında kullanılmıştır. Ayrıca koşmak, dörtmala koşan at, mekan itibarıyla vadinin kenarı, yüksek yer ve uzak mekan manalarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.2. MU'TEDİ'YLE YAKIN ANLAMLI KELİMELELER

Buraya kadar “a-d-v” kökünden türeyen fiil ve isimlerin sözlük manaları araştırılarak tespit edilmiştir. Burada ise a-d-v kökünden türeyen mu'tedi kelimesine anlam bakımından yakın olan sözcükler irdelenmiştir. Yapılan tespitler sonucunda bağı, gulüv, tuğyan, utuv, zulüm, fesad, israf ve istiğna gibi kelimelerin Kur'ân'da mu'tedi'yle yakın anlamlarda kullanılmıştır. Bu sözcükler detaylı bir şekilde aşağıda ele alınmıştır.

1.2.1. Bağy

Mu'tedi sözcüğünde olumsuz bir mana olduğu görülmektedir. Kur'ân'da olumsuz bu gibi durumları ifade etmek için başka bazı kelimeler de kullanılmaktadır. Bunların yapılan araştırmalara göre birkaç tane olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri ve belki de en yakın

¹⁰⁵ İsfahânî, “adv”, 326.

¹⁰⁶ Cevherî, “adv”, 6/2421.

¹⁰⁷ Güneş, “adv”, 764; İsfahânî, “adv”, 327; Cevherî, “adv”, 6/2421.

¹⁰⁸ İsfahânî, “adv”, 327.

¹⁰⁹ İsfahânî, “adv”, 327.; Cevherî, “adv”, 6/2421.

¹¹⁰ Cevherî, “adv”, 6/2421; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/264; Zekerîya, “adv”, 4/249; Vankulu, “adv”, 2/2545.

¹¹¹ ez-Zebidî, “adv”, 39/6; Kefevî, “udvan”, 584.

¹¹² Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (Beyrut: Dârü'l-Kur'ân'il-Kerîm, 1981-1402), 1/175.

¹¹³ Kadî Nasraddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Suphî b. Hallâk – Mahmud Ahmed el-Etraş (Beyrut: Dârü'r-Raşîd-Müessesetü'l-İlmânî, 2000-1421), 1/449.

¹¹⁴ el-Ezherî, “adv”, 3/109.

anlamli olumsuz kullanimli kelimenin bagy olduğu anlaşılmaktadır. “Bagy” sözlükte, ortayolu aşmak,¹¹⁵ kibir (büyüklenme) ve övünme,¹¹⁶ haddi aşmak, haktan ayrılmak, zulmetmek ve ileri gitmek gibi anlamlara gelmektedir.¹¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de, sözlük anlamının dışında Allah’a karşı gelme ve dinin çizdiği sınırları aşma manasında ahlaki bir terim olarak kullanılmıştır.¹¹⁸ “Bagy”, fiil olarak istemede aşırı gitmek, bir şeyi çaba harcayarak arzu etmek, saldırıya geçmek demektir. Bagy’in övülen ve yerilen olmak üzere iki kullanılış yönü bulunmaktadır. Övülen” bagy”, ihsan ya da çok iyilik yapmak üzere adalette aşırı olmaktır. Yerilen “bagy” ise batıla sapmak üzere hakka tecavüz etmektir, ya da haktan saparak şüpheye düşmektir.¹¹⁹

Bir âyeti kerimede şöyle buyrulmaktadır: فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَنْغُورُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ *“Fakat Allah onları kurtarıncaya bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar. Ey insanlar! Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir; (bununla) sadece fânî dünya hayatının menfaatini elde edersiniz; sonunda dönüşünüz yine bizedir. O zaman yapmakta olduklarınızı size haber vereceğiz.”*¹²⁰ Âyetin öncesine baktığımızda insanlar, sıkıntıya düştükleri zaman Allah’a, “eğer bizi kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız” diye yalvardıklarını görmekteyiz.¹²¹ Allah onları sıkıntıdan kurtardığı zaman bu sözlerini unutup batıla saparak bozgunculuk peşinde koşmaya devam etmişlerdir.¹²² Allah’ı inkâr edip günah işleyerek taşkınlık yapmışlardır.¹²³ Felaha erdikten sonra yaptıkları taşkınlık ve zulümün yine kendilerine döndürüleceği ifade edilmiştir.¹²⁴ Onlar bu şekilde sadece dünya hayatının zevkini sürmektedirler.¹²⁵ Bu âyette bagy kelimesinin taşkınlık yapmak manasında kullanılmıştır.

¹¹⁵ İsfahânî, “bgy”, 55.

¹¹⁶ Cevherî, “bgy”, 6/2281.

¹¹⁷ İbn Manzûr, “bgy”, 3/321.

¹¹⁸ İsmail Karagöz vd., “bagy”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 52.; Ali Şafak, “bagy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/451-452.; İbn Manzûr, “bgy”, 3/321.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/67.

¹²⁰ *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), Yunûs 10/23.

¹²¹ Yunûs 10/22.

¹²² Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 2/15.

¹²³ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 12/148.

¹²⁴ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 2/15.

¹²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/125-126.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”¹²⁶ Âyette adaletli davranmak, iyilikte bulunmak ve akrabalara yardımda bulunmak gibi üç temel esas emredilmekte, buna mukabil hayasızlık, kötülük ve zulüm gibi fenalık yasaklamaktadır.¹²⁷ Allah yapılan işlerde aşırılıklardan uzak orta yolun tutulmasını emretmektedir.¹²⁸ Bu âyetteki zulümden maksat, böbürlenmek, haksızlık yapmak, haddi aşmak,¹²⁹ fenalık, azgınlık¹³⁰ ve insanlara galip gelmek istemek ve onlara zorla hükmetmeye çalışmaktır.¹³¹ Bu âyetlerde bağy kelimesinin taşkınlık, haksızlık yapmak, haddi aşmak ve azgınlık manalarında kullanıldığını görmekteyiz. Bağy kelimesinin anlam sahasına baktığımızda mu’tedi kavramıyla yakın anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.2. Gulûv

Kur’ân’da mu’tedi gibi olumsuz durumları ifade etmek için kullanılan kavramlardan bir tanesi de gulûv’dür. Arapça “ğ-l-v” kökünden mastar olan gulûv, lügatte “haddi aşmak,¹³² itidal çizgisinin ötesine geçmek” anlamlarına gelir. Gulûv kelimesinin dini anlamı; “Kur’ân ve sünnet’in belirlediği genel İslâm anlayışının sınırlarını aşmak” olarak tanımlanmıştır.¹³³ Eğer haddi aşmak fiili fiyatlarda olursa ğalâ, değer ve rütbede olursa gulûv anlamına gelir.¹³⁴ Yine gulûv; bir şeyde sınırı aşmak,¹³⁵ taşkınlık etmek,¹³⁶ başkalarının hakkına tecavüz etmek manalarına da gelir.¹³⁷ Gulûv غُلُوْ kelimesi, غَلَا - يَغْلُو fiilinin mastarı

¹²⁶ en-Nahl 16/90.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 14/334.

¹²⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 2/227.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 14/336.

¹³⁰ Suyûtî, *Dürri'l Mensûr*, 9/100.

¹³¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 2/227; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/466.

¹³² Cevherî, “glv”, 6/2448.

¹³³ İbn Manzûr, “glv”, 36/3290-3291; Karagöz vd. “gulüvv”, 206; Yusuf Şevki Yavuz, “gulûv” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/192-194.

¹³⁴ Karagöz vd. “gulüvv”, 206.; İsfahânî, “glv”, sy.

¹³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 12/67.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 5/299; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/466.

¹³⁶ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/466.

¹³⁷ Cevherî, “glv”, 6/2448-2449.; İbn Manzûr, “glv”, 36/3290-3292.

olup, kullanıldığı bütün terkiplerde haddi aşma anlamı taşımaktadır.¹³⁸ Kur’ân’da da bu anlamda kullanılmaktadır.

Kur’ân, Ehl-i Kitab’a hitap ederken aşırı gitmemeleri için onları uyarmıştır. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا “De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyler söylemeyin. Meryem oğlu Mesih, sadece Allah’ın elçisi, Meryem’e attığı kelimesi¹³⁹ ve O’ndan bir ruhtur. Allah’a ve elçisine inanın. (Allah)” Üçtür” demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Çünkü Allah yalnız bir tek ilahdır. O çocuk sahibi olmaktan münezzehdir...”¹⁴⁰ Âyette, Kur’ân’ın Ehl-i Kitab’ı dinde aşırı gitmemeleri için uyardığı görülmektedir. Bu âyetle ilgili olarak İbn Kesîr, (ö. 774/1373) şöyle demektedir; “Hristiyanlar, Allah’ın Hz. İsa’ya vermiş olduğu konumu beğenmeyip, onun bir insan ve peygamber olduğunu kabul etmemişlerdir. Aynı zamanda Hz. İsa’yı Allah’ın yanında başka bir ilah olarak görüp ona ibadet ederek sınırı aşmaktadırlar. Tevbe Sûresi’nin 31. âyetinde ifade edildiği gibi: “Onlar, Allah’ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rablar edindiler ve Meryem oğlu Mesih’i de...” Bu kişiler Hz. İsa hakkında aşırı giden haddi aşan Hristiyanlardır.¹⁴¹ Bazı müfessirler bu âyette Hristiyanların, kalplerinde bulunan Hz. İsa’ya olan aşırı sevgilerinden dolayı O’nu ilahlaştırdıklarını söylemişlerdir. Yahudiler ise Hz. İsa’ya düşmanlık beslemişler ve onun peygamber olmaya layık omaldığını ifade ederek Hz. İsa’nın peygamberliğini inkâr etmişlerdir.¹⁴²

Müfessirler dinde gûlûvvün, yani aşırılığın iki şekilde olabileceğini söylerler. (1) Makbul ve Güzel Olan Aşırılık: Dinin hakikatlerini araştırmak, hükümlerini tam olarak tatbik etmek, manalarında derinleşmek, delilleri elde etmek için var gücüyle çalışmak gibi hususlar bu kabildendir. (2) Haksız ve Çirkin Olan Aşırılık: Hakkın sınırlarını aşıp batıla yönelmek,

¹³⁸ İbn Manzûr, “ğlv”, 36/3290-3292.

¹³⁹ Meryem’e attığı kelimesi: Hz.İsa (a.s) babasız dünyaya geldiği için Allah’ın kelimesi diye anılır.

¹⁴⁰ en-Nisâ 4/171.

¹⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm*, 4/385-386.; Ahmet Öz, *Kur’ân’ın Önerdiği Vasat Ümmet* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2011), 45-46.

¹⁴² Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 1/437; Neseî, *Medârikü’l-Tenzîl*, 1/466; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm*, 5/299.; Suyûti, *Dürrü’l Mensûr*, 5/393; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2007), 3/354.

delillerden yüz çevirerek şüpheli şeylere tabi olmak ve benzeri fiiller bu çeşit aşırılıklardandır ki âyetlerde yasaklanan bunlardır.¹⁴³

Yukarıdaki âyetin yorumlarından da anlaşıldığı üzere hristiyanlar Hz. İsa'nın konumu hakkında ileri gitmişler ve onu Allah'ın yanında başka bir tanrı olarak görmüşlerdir. Yahudiler ise Hz. İsa'ya olan düşmanlıkları nedeniyle onun peygamberliğini kabul etmeyerek aşırı gitmişlerdir. Bu açıklamalardan da anlaşılıyor ki gulûv kelimesi manası itibarıyla mu'tedi kelimesiyle yakın anlamlıdır.

1.2.3. Tuğyan

Kur'ân'da mu'tedi gibi olumsuz durumları ifade etmek için kullanılan sözcüklerden bir tanesi de tuğyan kelimesidir. Arapça “t-ğ-y” kökünden mastar olan tuğyan, sınırı aşmak, azgın olmak, isyanda fazla ileri gitmek, ölçüsüz hareket etmek ve kafirin küfründe aşırı gitmesi,¹⁴⁴ eşyada haddi aşmak, aşırı gitmek,¹⁴⁵ zulümde haddi aşmak,¹⁴⁶ isyanda her türlü sınırı aşmak ve haddi aşmak anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁷

Kur'ân'da “tuğyan” kelimesi, isim, fiil ve mastar şeklinde toplam otuz dokuz yerde¹⁴⁸ geçmektedir. Tüm âyetlerde genel olarak, haddi aşma anlamında kullanılır. Çoğunlukla insanın yaratılmış olduğunu unutup, küstahlaştığı, kendisini her şeye sahip olabilecek kudrete sahip olduğu vehmine kapılıp, Allah'a kafa tutmaya kalkıştığını ifade etmek için “tuğyan” ifadesi kullanılır. Bu konuda örnek olarak Firavun'un azgınlığı verilebilir.¹⁴⁹ Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmaktadır: اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ “*Firavun'a git, çünkü o iyice azdı.*”¹⁵⁰ Firavun gibi Nuh kavmi ve Semud kavmi de azgınlıkları, tuğyanları sebebiyle helak edilmişlerdir.¹⁵¹

¹⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/278; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 12/67; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/354.

¹⁴⁴ İsfahânî, “tğy”, 304-305; İbn Manzûr, “tğy”, 29/2677; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b.Fâris b.Zekerîyyâ el-Lugavî, *Mücmelü'l-luga*, “tğy” (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986), 2/583.; Karagöz vd., “tuğyan”, 664.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, 5/280.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh b. Ahmed B. Ebî Bekr el-Kurtubî, *El- Câmi ' Li Ahkami'l Kur'an vel-Mübeyyene Lema Tezammenehü Minessünneti ve Âyi'l-Furkan*, thk. Kabrallah b. Kabral Muhsin et-Türkî (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 2006-1427), 8/93.

¹⁴⁷ Cevherî, “tgy”, 6/2412.

¹⁴⁸ Metin Yurdagör, “tâğût”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/372.

¹⁴⁹ Öz, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 48-49.

¹⁵⁰ Tâhâ 20/24.

¹⁵¹ bk. en-Necm 53/52; el-Hâkka 69/5.

Başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, (doğru) bir şey (yol) üzerinde değilsinizdir” de. “Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve azgınlığını elbette artıracaktır. Kâfirler topluluğuna üzülme.”¹⁵² Bu âyette kitap ehlinin din sayılacak ve kabul edilecek bir yol üzerinde olmadıklarından ve onların batıla saptıklarından bahsedilmiştir. Neseî, âyetin devamında küfür ve azgınlıklarının artmasının kutsal kitaba bağlanmasının sebebinin bu kitabın ahkamından hoşnut olmamaları olarak ifade etmiştir. Neseî tuğyan kelimesini azgınlık olarak açıklamıştır.¹⁵³ Hz. Muhammed risaletle görevlendirildiğinde, Yahudiler ve Hıristiyanlar kendilerine gönderilen kutsal kitapları öylesine tahrif etmişler ki bu kitaplarda Allah’ın gönderdiği ilk halinden eser kalmamıştır. Onların bu nedenle hak din üzere olmadıkları ifade edilmiştir. Abdullah b. Abbas’ın şöyle söylediği nakledilmiştir: Ehli kitabın Hz. Muhammed’e gelerek ellerinde kendi uydurdukları kitaplar için “biz elimizde bulunanları kabul ediyoruz, hak ve hidâyet üzereyiz, sana iman etmiyoruz ve sana tabi olmuyoruz.” diyerek azgınlıklarını ve küfürlerini dile getirmişlerdir.¹⁵⁴ Kurtubî’ye göre tuğyan, “zulümde haddi aşmak ve bu konuda ileri gitmek demektir.”¹⁵⁵ Ele aldığımız âyetlerde tuğyan kavramının azgınlık ve zulümde haddi aşmak manalarına geldiği tespit edilmiştir. Tuğyan kelimesinin anlam sahasına bakarak mu’tedi kelimesiyle yakın anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.4. Utuv

Kur’ân’da mu’tedi gibi olumsuz durumları ifade eden bir diğer sözcük de utuv kelimesidir. ‘Ata fiilinin mastarı olan ‘utuv ve ‘ıtıy, lügatte “kişinin haddini aşması, kibirlenip böbürlenmesi,¹⁵⁶ ileri derecede yaşlanması,¹⁵⁷ bâtila dalmak, hakkı terketmek,¹⁵⁸ azgınlıkta ileri gitmek, başkaldırmak ve itaat etmemek” gibi anlamlar ifade etmektedir.¹⁵⁹

¹⁵² el-Mâide 5/68.

¹⁵³ Neseî, *Medârikü ’t-Tenzil*, 1/462.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu ’l Beyan*, 6/572-573.

¹⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/272.

¹⁵⁶ Cevherî, “atâ”, 6/2418; İbn Manzûr, “atv”, 31/2804.

¹⁵⁷ İbn Manzûr, “atv”, 31/2804.

¹⁵⁸ Taberî, *Câmiu ’l-Beyân*, 10/301.

¹⁵⁹ İsfahânî, “atv”, 321-322.

Mücâhid (ö. 103/721), utüv kavramının, “bâtıla iyice dalmak, içine girmek manasına geldiğini” söylemektedir.¹⁶⁰

Zikredeceğimiz âyette de bu anlamda bir kullanım vardır: *فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ* “*Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da: Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir,*”¹⁶¹ dediler. Âyette Salih kavminin öldürmeleri yasak olan deveyi keserek Rablerinin emrinden dışarı çıktığı beyan edilmiştir. Râzî, (ö. 606/1210) Salih kavminin Allah’ın buyruğundan çıkmasının sebebini, Rableri tarafından kendilerine deveyi öldürmemeleri gerektiğini söylemesi olarak açıklamıştır. Çünkü yasaklanan şey insan nefesine her zaman daha cazip gelir ve hemen yasaklanan şeyin ardına düşmesine neden olur. Sonrasında Salih peygamberin kavmi, “*Salih eğer sen gönderilmiş peygamberlerden isen, bizi tehdit edip durduğun (o azabı) getir,*” diyerek meydan okumuşlardır. Onların böyle söylemelerinin sebebi, peygamberlerinin onlara bildirdiği mükafat ve cezaya inanmayarak onu yalanlamak istemeleri olarak açıklanmıştır.¹⁶² Salih kavmi bütün ikazlara rağmen deveyi keserek, Salih peygambere bütün kibirleriyle küstahlaşarak adeta meydan okumuşlardır. Onun peygamber olmadığını iddia ederek, eğer sen peygambersen bizi korkuttuğun azabı getir de görelim, demişlerdir.¹⁶³ Bu âyette Salih Peygamber’in kavminin, kendilerine mucize olarak gösterilen deveye dokunmamaları emredilmişken onu boğazlamaları ve böylece Allah’ın emrine karşı gelmeleri ‘atev lafzıyla ifade edilmektedir ki müfessirler bunu “emri hafife hiçe sayarak, gurur ve kibir içinde ona karşı gelmek” diye tefsir etmişlerdir.¹⁶⁴

Konuyla ilgili başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا* “*Bizimle karşılaşmayı (bir gün huzurumuza geleceklerini) ummayanlar: Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik, dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibre kapılmışlar ve azgınlıkta*

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 14/172.

¹⁶¹ el-A’râf 7/77.

¹⁶² Râzî, *Mefâtihu’l- Gayb*, 14/172.

¹⁶³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 10/301.

¹⁶⁴ Beğavi, *Meâlimü’t-Tenzîl*, 3/248; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/466; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/582.

*pek ileri gitmişlerdir.”*¹⁶⁵ Taberî’ye göre bu âyetteki azgınlık, “kendilerine melekler indirilmesi gerektiği sözünü söyleyenlerin kibirlenmeleri ve bu kibirde aşırı gitmeleridir.”¹⁶⁶ Yukarıda ele aldığımız âyetler ve yorumlarından utuv kelimesinin emre itaat etmemek, kibirlenmek ve azgınlıkta aşırı gitmek manalarına geldiğini görmekteyiz. Utuv kelimesinin anlam sahasına baktığımızda mu’tedi kelimesiyle yakın anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.5. Zulüm

Kur’ân’da mu’tedi gibi olumsuz durumları ifade etmek için kullanılan ve en kapsamlı olan kelime zulümdür. Zulüm, sözlükte “bir şeyi ona ait olmayan yere koymak”,¹⁶⁷ “noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek ve hakkını eksiltmek”¹⁶⁸ manalarına gelmektedir. Din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda ise terim olarak; “belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılır.¹⁶⁹ Zulüm, ayrıca ahlaki yönden hakkı çiğnemek, sınırı aşmak, adil olmamak ve başkaldırmak gibi manalar da içermektedir.¹⁷⁰

Kur’ân’da haddi aşma anlamında kullanıldığı âyetler bulunmaktadır. Şimdi bu âyetleri inceleyelim: *“Kim, Allah’a karşı yalan uyduran ve kendisine geldiğinde, doğruyu (Kur’ân’ı) yalanlayandan daha zalimdir? Cehennemde kâfirler için kalacak bir yer mi yok!?”*¹⁷¹ Bu âyette yalan uydurmaktan maksat, Allah’ın ortaklarının bulunduğu, meleklerin Allah’ın kızları olduğu¹⁷² ve çocuk edindiği gibi tevhid inancıyla bağdaşmayan batıl inançlardır. Gerçeği yalan saymaktan maksat ise, Allah’ın insanlığa kurtarıcı olarak indirdiği Kur’ân’ın hak kitap ve

¹⁶⁵ el-Fûrkan 25/21.

¹⁶⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 17/426.

¹⁶⁷ İsfahânî, “zlm”, 315; İbn Manzûr, “zlm”, 31/2756.

¹⁶⁸ İsmail Karagöz vd. “Zulüm”, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 719.

¹⁶⁹ Mustafa Çağrıncı, “Zulüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/507-509.

¹⁷⁰ Mecit Amil, *Kur’an’da Küfür Kavramı ve Boyutları* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 14.

¹⁷¹ ez-Zümer 39/32.

¹⁷² İmam Celil Hafız Amadiddin Ebu’l-Fidâ İsmâil İbn. Kesîr ed-Dimeşgî, *Tefsîru’l Kur’ân’il-Âzîm* (Kurtuba: Mektebetü Evladüşşeyhû lit-Tûras, t.s.), 12/129.

Hız. Muhammed'in hak peygamber olduğunu inkâr etmektir.¹⁷³ Beğavi (ö. 516/1122) bu âyetin tefsirinde şöyle der: “Allah’a karşı yalan uydurmaktan maksat, kafirlerin Allah’ın bir oğlu ve ortağı olduğunu iddia etmesi, doğruyu yalanlamaktan maksadın da Kur’ân’ın hak olduğunu inkâr etmeleridir.”¹⁷⁴

Bu konuda diğer bir âyet de şu şekildedir: *الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ* “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.”¹⁷⁵ Bu âyette kastedilen zulüm tevhidi inkar ve Allah’a ortak koşmaktır.¹⁷⁶ Zulmün sözlük manasına baktımızda, “hak sahibinin hakkını tanımamak, vermemek” manalarına gelmektedir. “Ulûhiyyet ve rubûbiyyet yalnızca Allah’a ait olduğu halde, başka varlık ve nesneleri de Tanrı yerine koymak Allah’ın mahlûkatı üzerindeki hakkını tanımamaktır.”¹⁷⁷ Zira bu âyet indiğinde Hız. Peygamberin sahabesi kaygılandı ve Ya Rasûlallah hangimiz nefesine zulmetmez ki? diye sordular. Bunun üzerine Hız. Peygamber onlara; Lokman’ın oğluna vaaz verirken ne dediğini duymadınız mı?¹⁷⁸ “Ey oğulcuğum, Allah’a ortak koşma. Çünkü şirk elbette pek büyük bir zulümdür.”¹⁷⁹

Yukarıda ele aldığımız âyetlerde geçen zulüm kelimesi, tevhidi inkâr etmek, Allah’a ortak koşmak ve hak kitap olan Kur’ân’ı inkâr etmek manalarında kullanılmıştır. Tevhidi inkâr ederek Allah’ın kızları olduğunu, çocuk edindiğini söylemek ve Kur’ân’ı inkâr etmek bir haddi aşmadır. Bu yüzden de zulüm kelimesi mu’tedi kelimesiyle yakın anlam taşımaktadır diyebiliriz.

1.2.6. Fesad

Kur’ân’da mu’tedi gibi olumsuz durumlar için kullanılan sözcüklerden bir tanesi de fesad kelimesidir. Arapça “f-s-d” kökünden türeyen fesad, Arapça’da masdar olarak “bozulmak, çürümek; sağduyudan sapmak” vb. anlamlara gelir. İsim olarak da “zulüm;

¹⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il-Âzîm*, 12/129.; Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 4/616.; Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Câmiu’l Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdül Muhsin et-Türkî. (b.y.: Bedâr-Hicr, t.s.) , 20/203-204.

¹⁷⁴ İmam Muhyissünne Ebu Muhammed el-Hüseyn İbn Mesûd el-Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd., (b.y.: Dâru Tayyib, y.y.), 7/120.

¹⁷⁵ el-En’âm 6/82.

¹⁷⁶ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/433; Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, 3/164.

¹⁷⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/433.

¹⁷⁸ Beğavî, *Meâlimü’t-Tenzil*, 3/164.

¹⁷⁹ bk. Lokmân 31/13.

çalkantı, düzensizlik; kuraklık, kıtlık” manalarında kullanılmıştır.¹⁸⁰ Bazı dilciler fesadı “i’tidal çizgisinden uzaklaşıp bozulmak” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁸¹ Aynı zamanda başkasının malına haksız yere el koymaya da fesad denilmiştir.¹⁸² Fesad salah’ın zıttıdır.¹⁸³

Bir şeyin doğal dengesinin bozulması, ifsat olarak ifade edilir. Kur’ân’da da bu anlamda kullanılmıştır. Farklı kalıplarla Kur’ân’da elli âyette¹⁸⁴ geçen ifsat genel olarak yeryüzünün dengesini bozmak, kargaşa çıkarıp halkın huzurunu bozarak onlara zulmetmek anlamında kullanılmıştır. Yeryüzünün dengesini bozmak, kurallara uymamak ve haddi aşmakta bu kelimeyle ifade edilmiştir.¹⁸⁵

Konuyla ilgili başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا: “Kendilerine: ‘yeryüzünde fesat çıkarmayın’ denildiğinde: “biz sadece ıslah edicileriz” derler. Bilin ki: gerçekten asıl fesatçılar bunlardır. Ama farkında değildirler.”¹⁸⁶ Bu âyette fesatçılık çıkaranlar münafıklardır.¹⁸⁷ Bunlara: “Şu yeryüzünde fesatçılık yapmayın, fesat çıkarmayın, ortalığı ifsat etmeyin.” diye uyarı ve kötülükten yasaklama yapıldığı zaman “hayır biz fesatçı değil, ıslah edici adamlarız, fesat değil, yalnız ıslah ve ıslahat yapan kimseleriz” demektedirler, böyle demişlerdir ve böyle derler.¹⁸⁸ Bunu derken yaptıkları fesatçılıkları, inkâr ile örtmek isterler. Bundan asıl maksatları ise yaptıkları şeylerin fesatçılık değil bizzat ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hak ve gerçeği seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar.¹⁸⁹ Yeryüzünün bozulması, Allah’ın kullarının durumlarını bozan, gerek geçimleri ve gerek ahiretleriyle ilgili işlerini çığından, hedefinden çıkaran fitneler, harplerdir. Bozgunculuk da bunları ve bunlara sevk edici davranışları yapmaktır. İnanmayan kafirler de müslümanların arasına karışıp onların gizli bilgilerini küfredenlere bildiriyor ve onları,

¹⁸⁰ Karagöz vd., “fesâd”, 177-179; İlhan Kutluer, “fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/422-423.

¹⁸¹ İsfahânî, “fsd”, 379.

¹⁸² ez-Zebîdî, “fsd”, 8/494.

¹⁸³ ez-Zebîdî, “fsd”, 8/494; İsfahânî, “fsd”, 379; İbn Manzûr, “fsd”, 37/3412.

¹⁸⁴ İlhan Kutluer, “fesad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/422-423.

¹⁸⁵ Öz, *Kur’ân’ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 49.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/11-12.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 1/298; Râzî *Mefâtihu’l Gayb*, 2/73; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/50.

¹⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/260; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/50.

¹⁸⁹ Ebüssuûd b. Muhammed Ammad el-Hanefî, *İrşadü Aklis-Selîm ilâ Mizayel Kitabi’l Kerim*, thk. Abdülkâdir Ahmet Ata (b.y.: Mektebetü’r-Riyâzü’l Hadis, t.s.), 1/75-76.

inanan müslümanlar hakkında kışkırtıyorlardı. Kafirleri tutuşturup inananları bozguna uğratmak için kötülükler yapıyorlardı. Müminler onları uyardığı zaman ise “*biz fesatçı değil, ancak ıslah edicileriz*” derlerdi.¹⁹⁰ Halbuki bozgunculuk yapanlar kafirlerin ta kendileridir. Fakat bunu bilmezler.¹⁹¹

Yukarıdaki âyetlerle ilgili olarak Râzî şunları ifade eder: Süddi ve Kaffal’a göre yeryüzünde fesattan maksat, Allah’ı inkâr ederek haddi aşmak ve yeryüzünde kargaşa çıkarmaktır. Çünkü Allah’ın yasaları kullar için vaz olunmuştur. İnsanlar bu dini kurallara sınıksıkı sarıldıklarında, düşmanlık ortadan kalkar ve herkes kendi işiyle gücüyle uğraşır. Böylece kan akıtmaların önüne geçilmiş ve fitneler dinmiş olur.¹⁹² Ama insanlar dini emirlere sınıksıkı sarılmayı bırakıp, herkes nefsinin arzuladığı şeyleri yapmaya yönelirse, o zaman kargaşa ve anarşi ortaya çıkar. İşte bu yüzden Allah; “*demek iş başına geçince, hemen yeryüzünde bozgunculuk yapacak, akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?*”¹⁹³ buyurmuştur. Allah onlara kendisine itaat etmekten yüz çevirdiklerinde, bu davranışlarıyla yeryüzünde ancak bozgunculuk yapmış olacaklarına dikkat çekmiştir.¹⁹⁴

Ele aldığımız âyetlerde ve yorumlarında fesad kelimesi Allah’ı inkâr ederek haddi aşmak ve yeryüzünde kargaşa çıkararak düzeni bozmak manasında kullanılmıştır. Fesad kelimesinin anlam sahasına baktığımızda mu’tedi kelimesiyle yakın anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.7. İsrâf

Kur’ân’da mu’tedi gibi olumsuz durumları ifade etmek için kullanılan başka bir sözcük de israf kelimesidir. Sözlükte “herhangi bir işte haddi aşmak,¹⁹⁵ aşırı gitmek, gafil ve cahil olmak, yanılmak”¹⁹⁶ gibi anlamlara gelen “s-r-f” kökünden türetilmiş olan israf, dini bir kavram olarak, insanın sahip bulunduğu nimetleri gereksiz ve aşırı tüketmesi demektir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/260.

¹⁹¹ el-Bakara 2/12.

¹⁹² Râzî *Mefâtihu’l Gayb*, 2/73.

¹⁹³ Muhammed 47/22.

¹⁹⁴ Öz, *Kur’ân’ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 50.

¹⁹⁵ İsfahânî, “srf”, 230.

¹⁹⁶ Karagöz vd., “israf”, 327-328; Cengiz Kallek, “israf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/178.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, “srf”, 21/1996; Karagöz vd. “israf”, 327-328; Kallek, “israf”, 23/178-180.

İsrafla seref arasında ayırıma giderek birincisine “haddi aşmada ifrat”, ikincisine “tefrit” anlamını verenler olmakla birlikte genellikle her ikisi de aşırı inanç, tutum ve davranışlar için kullanılmaktadır.¹⁹⁸

İslâm, insanoğlunun yeme, içme ve harcama konusunda dengeli davranmasını istemiştir.¹⁹⁹ Bir âyette şöyle buyrulmuştur: *يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ* “Ey Ademoğulları, her mescide gidişinizde temiz ve güzel elbiselerinizi giyiniz. Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”²⁰⁰ Bu âyetin tefsirinde müfessirler israf etme hususunda çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlar: helâl olanı haram kılmak, harama meyletmek, aşırı yemek ve buna düşkünlük göstermektir.²⁰¹ Suyûtî (ö. 911/1505) israfı, nefsin her istediğini yemek olarak yorumlamıştır.²⁰² Burada nefsin arzularına kapılarak aşırı gitmek anlamı vardır.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: *فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْمُسْرِفِينَ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ* “Artık, Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yeryüzünde bozgunculuk yapıp dirlik düzenlik vermeyen aşırı gidenlerin emrine uymayın.”²⁰³ Âyette Semud kavmine Allah’tan korkarak, O’nun emirlerine uymaları gerektiği ifade edilmiştir. Eğer öğüt ve uyarılarda Allah’a itaat ederlerse doğru yolu bulmuş olacakları dile getirilmiştir. Allah’a isyan ederek bozgunculuk çıkaranlara uyanların ise israfçı olduğu beyan edilmiştir.²⁰⁴ Beydâvî, (ö. 685/1286) bu âyetteki müsrifi haddi aşmak olarak tefsir etmiştir.²⁰⁵ Bu âyetlerde israfın aşırı gitme ve haddi aşma anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Mu’tedi kelimesinin de anlam sahası göz önünde bulundurulunca israf kelimesinin mu’tediyle yakın anlamlı olduğunu görmekteyiz.

¹⁹⁸ Kallek, “israf”, 23/178-180.

¹⁹⁹ Karagöz vd., “israf”, 327-328.

²⁰⁰ el-A’râf 7/31.

²⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 6/290; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/564-565.

²⁰² Celaleddin es-Suyûtî, *Dürri’l Mensûr et-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, thk. Abdullah b. Abdül Mühsin et-Türkî (Kahire:y.y., 2003-1324), 6/370.

²⁰³ eş-Şuarâ 26/150-152.

²⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 17/624-625.

²⁰⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 2/550.

1.2.8. İstiğna

Kur'ân'da mu'tedi gibi olumsuz durumlar için kullanılan sözcüklerden bir tanesi de istiğna kelimesidir. Zengin olmak ve bir şeyle iktifa edip başkasına muhtaç olmamak anlamındaki “ğına” kelimesinden türeyen “istiğna” sözlükte; zenginlik istemek, zengin olmak ve kendini kendine yeterli görmek demektir.²⁰⁶ Bu kelime Kur'ân'da 4 âyette geçmiştir.²⁰⁷ Bu âyetlerden biri Allah ile, diğerleri insanlarla ilgilidir. Allah'ın istiğnası; “insanların iman ve ibadetlerine ihtiyacının olmamasıdır.”²⁰⁸ İnsanın istiğnası ise; “kendini yeterli görmesi, büyüklenmesi, Allah'ın kulu ve yarattığı olduğunu unutması, bu yüzden iman ve ibadete, Allah ve Peygambere itaate tenezzül etmemesidir.”²⁰⁹ İnsanın azmasının sebebi de kendini müstağni görmesidir. “Men isteğna” (kendini zengin ve yeterli görüp Allah'a tenezzül etmeyen) ifadesi, iki âyette kafir insanı zemmeden bir nitelik olarak zikredilmiştir.²¹⁰ Zıddı, hak dini tasdik eden, muttaki ve peygamberin davetine koşan ve Allah'tan korkan mü'min insandır.²¹¹

Allah'ın istiğnası ile ilgili olan âyet şöyledir: *ذَٰلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللَّهُ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ* “(O azabın sebebi) şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmış? dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde lâyıktır.”²¹² bu âyetin sibakına baktığımızda Teğabün sûresi 5. âyette “Bundan önce küfredip de yaptıklarının vebalini tatmış olanların önemli haberleri size gelmedi mi?” buyrulmaktadır. İnkârlarından vazgeçmeyen bazı kavimlerin (Nuh, Âd, Semud, Lût kavmi ve Firavun) haddi aşmalarından dolayı kendilerine ceza olarak dünyada iken başlarına gelen felaketleri ve uğradıkları azabı nasıl tattıklarını işitmediniz mi? Onlar için daha çok acıklı dayanılmaz bir azap vardır. Mucizelerle gelen peygamberler için, insanlar mı bizi doğruya ulaştıracak diyorlardı. İşte böylece inkâr ederek hakkı çiğnemişler, nebilere ve onların getirdikleri mucizelere iman etmemişlerdir. Yüce Allah, o kimselerin inanmalarına ve

²⁰⁶ Cevheri, “ğına”, 6/2449; İsfahânî, “ğınâ”, 366; İbn Manzûr, “ğına”, 36/3308.

²⁰⁷ et-Teğâbün 64/6; el-A'lâ 96/7; Abese 80/5; el-Leyl 92/8.

²⁰⁸ et-Teğâbün 64/6.

²⁰⁹ el-A'lâ 96/7.

²¹⁰ Abese 80/5; el-Leyl 92/8.

²¹¹ Karagöz vd., “istiğna”, 332-333.

²¹² et-Teğâbün 64/6.

itaâtlerine hiçbir şekilde muhtaç olmadığını bildirmiş ve kafirlerin tümünü azaba uğratarak nesillerini yok etmiştir.²¹³ O kavimlerin iman etmesine Allah'ın gücünün yeteceği fakat Allah'ın onları zorlamadığı ifade edilmiştir.²¹⁴ Çünkü kullarına göndermiş olduğu açık delillerle iman edip etmeme tercihini kendilerine bırakarak yüceliğini ortaya koymuştur.²¹⁵

İnsanların istiğnası ile ilgili âyet de şöyledir: *وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ* “Ama, cimrilik eden, kendini Allah'tan müstağni sayan, en güzel sözü yalanlayan kimsenin güçlüğe uğramasını kolaylaştırırız.”²¹⁶ Leyl sûresinin bu âyetlerinin tefsirlerine baktığımız zaman kim cimrilik eder, malını kıskanıp da vergi vermekten kaçınır,²¹⁷ Allah'ın kendisine bahşettiği lütfunu başkalarından alıkoyup Rabbinden müstağni olur ve O'nun taâtine uygun amel işlemeye rağbet etmezse,²¹⁸ ve en güzeli yalanlarsa, yani ihsan sahibi kişileri cennette bekleyen akibetin en güzel gerçek olduğunu inkâr edip “yalan” demişse “biz de ona en zor olanı kolaylaştıracakız,”²¹⁹ yani dünyada iken onu zor yola hazırlayacağız, denilmektedir. Bunun sebebi ise Allah'ın hoşlanmadığı ve razı olmadığı işlerin yapılması olarak açıklanmıştır.²²⁰ Ele aldığımız istiğna kelimesi, insanın kendini yeterli görmesi ve Allah'a muhtaç olmaması manalarında kullanılmıştır. İnsanın kendini müstağni sayması ve Allah'ı inkâr etmesi bir haddi aşmadır. Bu nedenle diyebiliriz ki istiğna mu'tedi kelimesiyle yakın anlamlıdır.

Buraya kadar genel hatlarıyla “bağy”, “gulûv”, “tuğyan”, “utuv”, “zulüm”, “fesad”, “israf” ve “istiğna” gibi kelimeler açıklanmıştır. Bu kavramların hem sözlük manaları hemde Kur'ân'da kullanıldıkları manalar itibariyle mu'tedi kelimesine yakın anlam taşıdıkları ortaya koyulmuştur.

²¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/96-97.

²¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/132.

²¹⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethû'l Kadir el-Câmiû Beyne Fenne'r-Rivâyeti ve'd-Dirâseti min İlmi't-Tefsir*, thk. Abdurrahman Amîre (b.y.: el-Bahsül İlmi Bedâra'l Vefa, t.s.), 5/314.

²¹⁶ el-Leyl 92/8,9,10.

²¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/282.

²¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/466-467.

²¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/282.

²²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/466-467.

1.3. MU'TEDİ'YLE UZAK ANLAMLI KELİMELELER

Mu'tedi kelimesi daha önce de ifade ettiğimiz gibi olumsuz bir mana taşımaktadır. Yukarıda Kur'ân'da olumsuz mana ifade eden mu'tedi'yle yakın anlamlı kelimeler incelenmiştir. Kur'ân'da olumsuz manaları ifade etmek için kullanılan kelimeler olduğu gibi olumlu manaları ifade etmek için de başlıca bazı kelimeler kullanılmaktadır. Kur'ân'ın bütününe baktığımızda bu kelimeler oldukça fazladır. Bunların herbirini ayrı ayrı ele alıp incelememiz mümkün görünmemektedir. Bu nedenle burada mu'tedi'ye uzak manalar taşıyan birkaç kelimeyi ele alıp inceleyeceğiz.

1.3.1. İstikamet

Yapılan araştırmalar neticesinde Kur'ân'da olumlu manaları ifade etmek için kullanılan kelimelerden bir tanesi ve belki de en önemlisi “istikamet” kelimesidir. İstikamet, Arapça “k-v-m” fiil kökünden türetilmiş, “istif'al” vezninde mastardır. Düz bir çizgi üzerinde olan yol,²²¹ i'tidâl üzere olmak,²²² doğruluktan ayrılmamak anlamına gelmektedir. İstikamet aynı zamanda denge anlamına da gelmektedir. Araplar, (اسْتَقَامَ لَهُ الْأَمْرُ) “istegame lehu'l-emr” “iş dengeli ve düzgün oldu” derler. “Müstakim” düzgün doğru yolda olan anlamında kullanılır.²²³

Arapça sözlüklerde istikamet kelimesiyle ilgili olarak genellikle “dinî ve ahlâkî hükümlere uygun bir hayat sürme, her türlü aşırılıktan sakınma, Allah'a itaat edip Hz. Muhammed'in sünnetine uyma” şeklinde özetlenebilecek açıklamalar yapılmıştır. Bazı âyet ve hadislerde geçen kayyim (kayyime) kelimesinin “istikamet” anlamında olduğu ifade edilmektedir. Buna göre “ed-dînü'l-kayyim”²²⁴ (meselâ) “herhangi bir eğrilik, yanlışlık içermeyen, haktan ayrı bir yönü bulunmayan doğru (müstakim) din”, “kütübün kayyime”²²⁵ tabiri de hakkı batıldan ayıran müstakim kitaplar mânasındadır.²²⁶ Râgıb el-İsfahânî, istikamet kelimesini düz bir çizgi üzerinde olan yol olarak açıkladıktan sonra hak ve hakikat

²²¹ İsfahânî, “kvm”, 418.

²²² İbn Manzûr, “kvm”, 39/3782; cevheri, “kvm”, 6/2017.

²²³ İsfahânî, “kvm”, 418; Cevheri, “kvm”, 6/2017; İbn Manzûr, “kvm”, 39/3782.

²²⁴ bk. et-Tevbe 9/36; Yûsuf 12/40; er-Rûm 30/30, 43.

²²⁵ el-Beyyine 98/3.

²²⁶ İbn Manzûr, “kvm”, 39/3782; Zebidî, “kvm”, 33/308; Süleyman Uludağ vd., “istikamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/348-349.

yoluna “sırât-ı müstakîm” denildiğini ifade eder. Daha sonrasında istikametın insanla ilgili olarak “dosdoğru yol üzerinde sapmadan ilerleme” demek olduğunu belirtir.²²⁷

Şimdi istikametın dosdoğru olmak manasıyla ilgili âyetleri inceleyelim. فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “*Seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Aşırı da gitmeyin. Çünkü O yaptıklarınızı çok iyi görendir.*”²²⁸ Âyette Peygamberimiz (s.a.v)’e hitaben Allah, “Rabbınin sana emrettiği gibi sen ve sana tabi olanlar, istikamet sahibi olun, azıtmayın. Zira O yaptıklarınızı görmektedir,” buyurmuştur.²²⁹

Konuyla ilgili başka bir âyette şöyle buyrulmaktadır: إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ “*Şüphesiz Rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: ‘korkmayın, üzölmeyin, size va’ d olunan cennetle sevinin’ derler.*”²³⁰ Âyette Allah’ın birliğini ve Rabliğini tasdik ve ikrar edip, şirke dönmeksizin o ikrarda sebat ederek hayatı tanzim etmek, istikamet olarak nitelendirilmiştir. İmandan sonra istikametın önemi, “sümme” “sonra” edatıyla beyan edilmiştir. Onun için iman etmeden istikamet sahibi olmak mümkün değildir. Allah’ı tanımanın başı iman, salih amelin de başı istikamettir. Hz. Ömer’e göre ise, Allah’a itaat etmek, hayat yolunda dosdoğru yürümektir. Âyette geçen cennetle müjdelenen kişiler, ahlak, söz ve fiillerinde sırat-ı müstakim üzerinde dosdoğru yürüyenlerdir.²³¹

Fatiha sûresi’nde geçen “sırat-ı müstakim” ifadesi tüm müfessirler tarafından “doğru ve hidâyet üzere olan yol, İslam” anlamında değerlendirilmiştir.²³² Fatiha sûresi 6. âyette, Allah’tan bizi doğru yola iletmesini istiyoruz, yedinci âyette ise, doğru yolun ne olduğu bize örnekle anlatılmıştır. Bu da aşırılıktan uzak düzgün yol, İslam yoludur. Âyette ifade edilen

²²⁷ İsfahânî, “kvm”, 418.

²²⁸ Hûd 11/112.

²²⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/18-19.

²³⁰ Fussilet 41/30.

²³¹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/122.

²³² Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/18; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/32; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/25-26.

hak ve adalet yolu, yüce Allah'ın kendilerine iman ve hidâyet nimetini bahşetmiş olduğu kimselerin yoludur.²³³

Kur'ân'da istikamet kelimesinin geçtiği âyetler bir bütün olarak incelendiğinde, itikat, amel ve ahlakta ifrat ve tefritten uzak insanın, dengeli bir şekilde sırat-ı müstakim üzere olduğunu görürüz. Sırat-ı müstakimin temel noktaları da Asr suresinde, iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etmek olarak zikredilmiştir. Denge ve istikamet bu temel noktalara riâyetle gerçekleşir.²³⁴ Görüldüğü üzere istikamet kelimesi manası itibariyle mu'tedi'yle uzak anlamlıdır.

1.3.2. Salah/İslâh

Kur'ân'da olumlu manaları ifade eden kelimelerden bir tanesi de “salah/ıslâh” kelimeleridir. S-L-H kökünden gelen “salah” kelimesi mastar olup, sülâsinin üçüncü ve beşinci bablarından gelmektedir. Salah fesadın zıttıdır.²³⁵ Sözlükte “iyi olmak, iyi hal üzere bulunmak, durumu düzeltmek, uygun olmak, fesadın yok olması ve istikâmet anlamlarına gelir.²³⁶ S-L-H kökünden olmak üzere “sulûh” ve “salahiyye” şeklinde iki mastarı vardır. Kur'ân'da salah bazen bozgunculuk, bazen kötülük karşıtı olarak kullanılır. Hem salah hem de fesat genellikle insan fiillleri için kullanılır.²³⁷ İslâh “düzeltme, daha iyi ve faydalı hale getirme; insanlar arasındaki çatışmayı ortadan kaldırma” manalarına gelir.²³⁸ Yüce Allah'ın insanı ıslâh etmesi; kimi zaman onu salih olarak yaratmakla, kimi zaman var olduktan sonra ondaki fesadı gidermekle, kimi zaman da onun salih olmasına karar vermesiyle olur.²³⁹ “Salih” ise, doğru yolda olan, fesat içinde olmayan, faydalı ve yararışlı demektir.²⁴⁰ Aynı kökten gelen “sulh” doğruluk, uygunluk, düşmanlığa son verme, barış, fesadın sona ermesi anlamına gelir.²⁴¹ Kur'ân'da daha çok bu kökten türeyen sulh, sâlih, sâlihîn, sâlihât, ıslâh ve

²³³ Öz, *Kur'ân'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 41.

²³⁴ Öz, *Kur'ân'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, 41.

²³⁵ İbn Manzûr, “slh”, 27/2479; Zebîdî, “slh”, 6/547; İsfahânî, “slh”, 284.

²³⁶ Karagöz vd., “salah”, 575; İbn Manzûr, “slh”, 27/2479; Zebîdî, “slh”, 6/547.; İsfahânî, “slh”, 284.

²³⁷ İsfahânî, “slh”, 284.

²³⁸ Mustafa Çağrı, “salih”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/31-32.

²³⁹ İsfahânî, “slh”, 284.

²⁴⁰ Çağrı, “salih”, 36/31-32.

²⁴¹ İsfahânî, “slh”, 284-285.

muslih kelimeleri kullanılmıştır. Allah'ın emrettiği, razı olduğu, hayırlı, yararlı ve mu'tedil her şey salaktır.²⁴²

Fesadın zıddı olarak kullanıldığı bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ* “Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”²⁴³ “Yeryüzünde iyi hale getirildikten sonra bozukluk çıkarmayın” emrinin anlamı “yeryüzünde hiçbir şekilde fesatçılık etmeyin”dir. Fesatçılığın içerisine insanları katletmek, gasp, hırsızlık, küfür, zina, livataya yönelmek ve iftirada bulunmak girer.²⁴⁴ Bu âyetle yüce Rabbimiz kullarına şunu bildirmek istemiştir: “Ben, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek ve hükümleri açıklamak suretiyle yeryüzünü iyi hale getirdiğimde, sizler bu hükümlere boyun eğin, peygamberleri yalanlamaya, kitapları inkâr etmeye ve hükümleri kabulden yüz çevirmeye yeltenmeyin! Çünkü bu, yeryüzünde fitne ve karışıklıkların vuku bulmasına, böylece de ıslâh edildikten sonra fesatçılığın ortaya çıkmasına sebep olur.”²⁴⁵ Herşey yolunda iken, daha sonrasında bozgunculuk yapılırsa, kullar için böylesine tehlikeli ve kötü olan başka bir durum akla getirilemez.²⁴⁶ Allah bu âyette, insanın tabii ve beşeri çevresiyle olan ilişkisini düzenlemektedir.²⁴⁷ Âyette geçen ıslah kelimesi karışıklığı ve fesadı ortadan kaldırma manasında anlaşılmıştır.²⁴⁸

Görüldüğü gibi, “salah, ıslâh, sâlih” gibi kelimeler birbirine yakın manalar taşımaktadırlar. Hemen hemen hepsinde, sağlam olma, faydalı olma, barışma, düzgün olma gibi anlamlar saklıdır. Bu nedenle de bu kelimeler mu'tedi^yle uzak anlamdadır diyebiliriz.

²⁴² Karagöz vd., “salah”, 575.

²⁴³ el-A'râf 8/56.

²⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 6/324.

²⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 14/139.

²⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 6/324.

²⁴⁷ Karaman vd., *Kur'anYolu*, 2/538.

²⁴⁸ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Salih İnsan* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016), 43.

1.3.3. Birr

Kur’ân’da olumlu manaları ifade eden başka bir kelime ise “birr” sözcüğüdür. Sözlükte, “doğruluk, itaat,²⁴⁹ nankörlüğün zıddı, dürüstlük,²⁵⁰ iyilik, hayırlı işleri genişçe yayma”,²⁵¹ hayır, güzelliği hoşla giden her türlü fiil²⁵² anlamlarına gelen “birr” kelimesi din dilinde; îman, doğruluk, güzel ahlâk, sâlih amel, hayır, iyilik, ihsan, Kur’ân ve sünnete uyma, farzları eda etmek gibi insana sevap kazandıran ve Allah’ın rızasına vesile olan her türlü hayırlı amellere, itâatlere ve güzel davranışlara denir.²⁵³ Aynı kökten gelen berr ise hem “çok şefkatli ve kerem sahibi” anlamında Allah’ın bir ismi²⁵⁴ hem de “itaatkâr” anlamında insanın sıfatı olarak Kur’ân’da tekrarlanmıştır.²⁵⁵ Peygamber (s.a.v) “Birr, güzel ahlaktır”,²⁵⁶ buyurmuştur.

Kur’ân’da birr kelimesinin geçtiği bir âyette şöyle buyrulmuştur: لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِيلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ “Yüzlerinizi doğudan ve batıdan yana çevirmeniz “birr-iyilik” değildir. Ama birr, Allah’a, ahiret gününe, Meleklerle, Kitab’a ve Peygamberlere iman eden, ona olan sevgisine rağmen, malı yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyip dilenene ve kölelere veren, namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve söz verdiklerinde sözlerinde duranlar ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızııştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır ve takva sahibi olanlarda bunlardır.”²⁵⁷ Fahreddin er-Râzî bu âyet münasebetiyle birri, “bütün saygılı davranışları (taat) ve insanı Allah’a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime” şeklinde tarif etmiştir.²⁵⁸ Başka bir görüşe göre birr; hayır ve iyiliğe ad olan bir

²⁴⁹ İbn Manzûr, “brr”, 3/252-256.

²⁵⁰ İbn Fâris, “brr”, 1/111-112.

²⁵¹ İsfahânî, “brr”, 40-41; ez-Zebidî, “brr”, 10/151-167.

²⁵² Zemahşerî, Keşşâf, 1/362.

²⁵³ Karagöz vd., “brr”, 72-73.

²⁵⁴ bk. et-Tûr 52/28

²⁵⁵ Ali Toksarı, “brr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 23/204.

²⁵⁶ Müslim, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. Sahîhu Müslim. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1954), Müslim, “Birr”, 14,3, 1980.

²⁵⁷ el-Bakara 2/177.

²⁵⁸ Râzî, Mefâtihi'l-Gayb, 5/38.

kelime olup hoşnut kalınan her iyi ve güzel şey manasındadır. Anlatıldığına göre müslümanlar kible konusunda aralarında bir hayli tartışmaya girmişler. Denilmiştir ki asıl büyük birr; iyilik sadece kible meselesini ele almak değil, asıl birr iman edip âyette geçen amelleri hakkıyla îfa etmektir.²⁵⁹ Ebüssuûd’a göre gerçek iyilik, iman esaslarına inanmaktır.²⁶⁰ İbn Kesir’e göre ise birr; Allah’a itaât edip buyruklarını yerine getirme, çevirdiği tarafa doğru meyletme ve indirdiği buyruğa tabi olma, takva ve kamil imandır.²⁶¹

Görüldüğü gibi Kur’ân “birr”in inanç ve amel boyutlarını, en önemli ilkeleri sıralayarak açıklıyor. “Birr”, öncelikli olarak İslam’ın inanç esaslarını kabul etmek, sonra da malı ihtiyaç sahiplerine infak etmektir. Bu âyette en önemli erdemler sıralanmış olup, birr’in sınırının daraltılmadığı açıktır. Bu bağlamda birr, bütün iman, ibadet ve ahlaka ait iyi huyları kapsayacak genişlikte bir kelimedir.²⁶² Verdiğimiz örneklere baktığımız zaman manası itibariyle birr’in mu’tedi kelimesine uzak anlamda olduğu görülmektedir.

1.3.4. Kıst

Kur’ân’da olumlu manaları ifade eden başka bir kelime ise “kıst” sözcüğüdür. Sözlükte “hisse, ölçü, insafli olma, adalet, adaletli pay”²⁶³ gibi anlamlar ifade eden kıst, masdar olarak kullanıldığında karşıt anlamlı kelimelerden (ezdâd) olup hem “adaletli olma, birine hakkını ve payını âdil bir şekilde verme” hem de “adaletsizlik yapma, birine hak ettiği payı vermeme”, isim olarak kullanıldığında ise “adalet” mânasına gelir.²⁶⁴

Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmaktadır: قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ “De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O’na çevirin ve dini yalnız Allah’a has kılarak O’na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O’na) döneceksiniz.”²⁶⁵ Bu âyette geçen “kıst” kelimesi adalet ve i’tidal anlamına gelmektedir. Kıst kelimesi eşitliği yani adaletli ve dosdoğru olduğu gönülde sabit, temyiz

²⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/362.

²⁶⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü Aklis-Selim*, 1/306.

²⁶¹ İbn Kesir, *Tefsir’ül-Kur’ân’il-Âzîm*, 2/155.

²⁶² Hüseyin K. Ece, “birr”, *İslâm’ın Temel Kavramları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 87.

²⁶³ İsfahânî, “kst”, 403; İbn Manzûr, “kst”, 39/3626-3627.

²⁶⁴ Mustafa Çağrıncı, “kıst”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/502-503.; Karagöz vd., “kıst”, 377.

²⁶⁵ el-A’râf 7/29.

sahiplerinin güzel kabul ettiği şeyi (bir görüşe göre ise; tevhidi) emreder.²⁶⁶ Kur’ân insana, ifrat ve tefritten sakınıp her işte orta halli ve ölçülü bir şekilde hareket etmeyi, her akıl sahibinin beğeneceği tarzda dengeli davranmayı²⁶⁷ yani mutedil olmayı, istikamet ve adalet üzere bulunmayı²⁶⁸ emretmektedir.

Konuyla ilgili başka bir âyette şudur: لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ “Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah’ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.”²⁶⁹ Bu âyette geçen “kıst” kelimesi de insaf ve adalet demektir. İnsan nasıl nefesine karşı adil ve insafı davranıyorsa, başkalarına karşı da aynı şekilde adil ve insafı davranıp haklarını teslim etmelidir.²⁷⁰

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerin meâlinden ve tefsirinden anlıyoruz ki kıst kelimesi, adaletli ve doğru olmak, Allah’ın koyduğu sınırları aşmamak manasına gelmektedir. Bu nedenle kıst kelimesi mu’tedi’yle uzak anlamlıdır. Buraya kadar genel hatlarıyla “istikamet”, “salah/ıslâh”, “kıst” ve “birr” gibi kelimeler ele alınarak açıklanmıştır. Yapılan tespitlere göre bu kelimelerin, hem sözlük manaları hemde Kur’ân’da kullanıldıkları manalar itibariyle mu’tedi kelimesiyle uzak anlamlar taşıdıkları ortaya koyulmuştur.

1.4. A-D-V KÖKÜ VE TÜREVLERİNİN KUR’ÂN’DAKİ KULLANIMLARI

Bu bölüme kadar “a-d-v” kökünden türeyen mu’tedi kelimesiyle anlam yakınlığı ve uzaklığı olan kelimeler araştırılarak anlam ilişkisi ortaya koyulmuştur. Burada “a-d-v” kökü ve türevlerinin Kur’ân’da hangi manalarda kullanıldığı irdelenmiştir. Yapılan tespitler sonucunda Kur’ân’da “a-d-v” kökü ve bu kökten türeyen kelimeler, genel olarak “gözleri

²⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/437.

²⁶⁷ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 814-815.

²⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 10/139.

²⁶⁹ el-Hadîd 57/25.

²⁷⁰ Kurtubî, *el-Cami’ li-Ahkamil Kur’ân*, 20/267.

çevirmek, aşırı gitmek, sınırı aşmak, haddi aşmak, düşman olmak, saldırmak, azgınlık etmek, hakka tecavüz etmek, taşkınlık yapmak, saldırgan olmak ve hükümleri çiğnemek” gibi fiil anlamında kullanılmıştır. Yine bu kök ve ondan çıkan diğer kelimeler mekan, vadinin kenarı, yamacı ve koşan atlar gibi isim anlamlarında kullanılmıştır. Bunlar detaylı bir biçimde aşağıda ele alınmıştır.

1.4.1. Gözleri Ayırmak, Çevirmek, Uzaklaştırmak

A-d-v kökü, Kur’ân’da “ayırmak ve gözleri çevirmek” anlamlarında sadece bir âyette kullanılmıştır. Bu kelimeye وَلَا تَعُدْ şeklinde yer verilmiştir. İlgili âyetin metnine Kur’ân’da (وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ (الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ) مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları, “*Sabah ve akşam Allah'ın rızasını dileyerek Rablerine dua eden kimselerle beraber nefsinin sabırlı tut; dünya hayatının süsünü arzu edip de **gözlerini onlardan** (o Rablerine dua edenlerden) **başkasına** (dünya ehline) **çevirme**. Bizi anmak hususunda kalbine gaflet verdiğimiz kimseye itaat etme ki, o, keyfinin ardına düşmüş ve işi de, haddini aşmak olmuştur.*”²⁷¹ anlamını vermişlerdir. Âyette geçen gözlerini çevirmek hitabının muhatabının Hz. Peygamber olduğu ve burada ona bir uyarı yapıldığı dile getirilmiştir.²⁷² Buradaki uyarının sebebi, Kureyşin ileri gelen ailelerine mensup müşriklerin, Hz. Nebi’nin fakir mü’minlerle birlikte bulunmasından dolayı rahatsızlık duymalarından doğmuştur. Yine onların, Hz. Nebi’ye o insanları yanından uzaklaştırması halinde kendisiyle görüşeceklerini söylemelerinden kaynaklanmıştır.²⁷³

Bu âyetin tefsirinde Râzî şu açıklamayı yapmıştır. Âyette geçen “...*Sabah akşam dua ederek sebat edenleri yanından kovma...*” kısmından hareketle fakir kimseleri Hz. Nebi’nin huzurundan kovmasının caiz olmadığını belirtmiştir. Böylece Hz. Rasul’ün, yoksul müslümanları hor görmesi, servet sahibi insanların etrafında bulunması ve gözlerini onların kılık kıyafetine dikmesinden men edilmiştir.²⁷⁴ Neseî (ö. 710/1310) bu âyete şu açıklamayı yapmıştır. “Ey Nebi! Sakın gözlerini dua edenlerden başkasına çevirme. Eğer çevirirsen haddi aşmış olursun. Haddi aşma. Bir elçinin gözlerini dua edenlerden başkasına çevirmesi,

²⁷¹ Ali Fikri Yavuz Meâli (Erişim 12 Nisan 2021), el- Kehf 17/28.

²⁷² Taberî, Câmiû'l Beyân, 15/237.

²⁷³ Karaman vd., Kur’ân Yolu, 3/549-550.

²⁷⁴ Râzî, Mefâtihü'l Gayb, 21/116.

haddini aşması olarak telakki edilmiştir. Neseî “a-d-v” fiilinin “an” harfî cerriyle kullanıldığında “uzaklaşmak” manasına geleceğini belirtmiştir. Yani bu âyetteki gözlerini rablerine dua edenlerden çevirmek ifadesinde (نَبَتْ عَنْهُ عَيْنُهُ) “gözü ondan uzaklaştı” manası olduğunu dile getirmiştir.²⁷⁵

Allah, Hz. Elçi’den, yaratıcılarına dua eden aciz ve yoksul inananlarla birlikte olmasını ve müşriklerin aksi propagandalarına karşı da sabretmesini tavsiye etmiştir. Çünkü onlar, dua ederek Allah’ın rızasını talep etmişlerdir. Sâbûnî, bu âyete şu açıklamayı yapmıştır. “Hz. Muhammed, zenginlerin ve onlarla hareket edenlerin inanmasını çok arzu etmiştir. Onların iman etmesini arzulaması dışında dünya malında gözü olmamıştır. Dolayısıyla inanmayan müşriklerden yüz çevirmesi ve yoksul muttakilere yönelmesi emredilmiştir.²⁷⁶ Neticede bu âyette geçen ve “a-d-v” kökünden gelen “ta’dü” fiili, insan bedeninin bir uzvu olan gözlerini yöneltmemesi ve uzaklaştırması manasında kullanılmıştır. Yani Hz. Nebi fiziksel bir davranıştan men edilmiştir. Zira karşısında fiziksel olarak bir fakirler ve bir de zenginler grubu bulunduğu beyan edilmiştir.

1.4.2. Aşırı Gitmek

A-d-v kökü, Kur’ân’da “aşırı gitmek” anlamında da kullanılmıştır. Buna sadece bir âyette وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ (وَقاتِلُوا) kelimesiyle yer verilmiştir. Bu âyetin metnine Kur’ân’da (يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ) şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları, bu âyete “Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın **aşırı gitmeyin**, çünkü Allah **aşırı gidenleri sevmez**.”²⁷⁷ manasını vermişlerdir. Âyetteki aşırılığa sapma ve Allah’ın aşırılığa sapanları sevmeyeceği ifadesiyle, adaletsizce yapılan hucümları, saldırı durumunda haddin aşılması, haklı bir gerekçe olmadan insanların öldürmesini ve insanın rastgele etrafa saldırmalarını yasaklamıştır. Aslında âyetin “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın” ifadesinden, yalnızca bilfiil veya fiilen saldıranların ve savaşta hücumla devam edenlerin öldürülebilecekleri açıkça anlaşılmıştır.²⁷⁸

²⁷⁵ Neseî, *Medarikü’l-Tenzil*, 2/298.

²⁷⁶ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 2/189-190.

²⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2004), el-Bakara 2/190.

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/294.

Taberî'nin (ö.310/923) aktardığı bazı rivâyetlerde din adamlarının, yaşlı ihtiyarların ve savaştan el çekenlerin öldürülmesinin yasaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca Taberî, cizye vererek kendilerinin öldürülmelerini engelleyen ehl-i kitap ve mecûsilerin de öldürülmesi yasaklananlar içerisine girdiğini ifade etmiştir.²⁷⁹ Zemahşeri, (ö. 538/1144) Allah yolunda savaşmak emrinin, aslında Rabbinizin yüceliğini vurgulamak ve yeryüzüne dini egemen kılmak için cihat etmek olduğunu belirtmiştir. Böylece âyette hem savaşı başlatmak hem de devam eden bir savaşta ihtiyar, çocuk ve kadınları öldürmek yasaklanmıştır. Yani savaşa fiilen katılmayanların sebepsiz yere öldürülmeleri haram sayılmıştır. Müfessir, bu âyetteki aşırı gitmeyin, ifadesinin “başlamış bir savaşta aranızda anlaşma bulunan, savaşmanız yasak olan kimselerle savaşmak veya müslu yapmak ya da barışa davet etmeksizin baskın yapmak” şeklinde de anlaşılabilirliğini ifade etmiştir.²⁸⁰

Zemahşerî, İbn Zeyd ve Rebî' b. Enes'in Tevbe sûresinin 36. âyetiyle bu âyetin neshedildiğini söylediklerine işaret etmiştir. Adiy b. Ertea', Ömer b. Abdülaziz, Abdullah b. Abbas, Mücâhid ve Taberî ise bu âyetin nesh edilmediğini belirtmişlerdir.²⁸¹ Bu âyette “ta'tedû” yani “sakın aşırı gitmeyin” ifadesinin onları savaşa çekmek için düşmana meydan okunmaması manasına geldiği beyan edilmiştir. Görüleceği üzere âyette haddi aşmak, aşırı gitmek gibi manaların yoğun olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Müfessirler de yaptıkları açıklamalarda bu hususa dikkat çekmişlerdir.

1.4.3. Sınırı Aşmak

A-d-v kökünün Kur'ân'da “sınırı aşmak” manasında da kullanıldığı belirtilmiştir. Bu bakımdan kelime, bir âyette نَعُدُوا²⁸², iki âyette نَعْتُدُ²⁸³, üç âyette نَعَدَّ²⁸⁴, bir âyette اِعْتَدَى²⁸⁵, bir âyette مُعْتَدِينَ²⁸⁶, bir âyette يَعْتَدُونَ²⁸⁷ ve üç âyette عَادَ²⁸⁸ şeklinde yoğun biçimde kullanılmıştır. Bunlardan birinin metnine Kur'ân'da (الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِخْسَانٍ وَلَا جِئِلُ لَكُمْ أَنْ)

²⁷⁹ Taberî, *Camiû'l- Beyan*, 3/291-292.

²⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/395-396.

²⁸¹ Taberî, *Camiû'l- Beyan*, 3/290-292; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/395-396.

²⁸² en-Nisâ 4/154.

²⁸³ el-Bakara 2/229; el-Mâide 5/87.

²⁸⁴ el-Bakara 2/229; en-Nisâ 4/14; et-Talâk 65/1.

²⁸⁵ el-Mâide 5/94.

²⁸⁶ el-Mâide 5/87.

²⁸⁷ el- Mâide 5/78.

²⁸⁸ el- Bakara 2/173; el-En'âm 6/145; en-Nâhl 16/115.

تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ (حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ) şeklinde yer verilmiştir. İlgili âyete “*Talak iki kezdir. Bu talaktan sonra güzellikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. Ey müminler! Karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidyeye vermesinde her iki taraf için bir sakınca yoktur. Bu söylenenler, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Allah'ın sınırlarını aşanlar, gerçekte zalimlerdir.*”²⁸⁹ meâli verilmiştir.

Bu âyette Allah'ın koyduğu evlilik ve boşanmayla ilgili bazı kurallar verilmiştir. Bunlar, Allah tarafından belirlenmiştir. Bu sebeple de Allah'ın sınırları olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda cahiliye döneminde bir erkeğin dilediği kadar eşini boşadığı, onu kenarda beklettiği ve isterse tekrar ona geri döndüğü dile getirilmiştir. Bazen erkeğin, boşama hakkını kötüye kullandığı ve boşadığı kadın başkasıyla evlenmeye niyetlenince onunla tekrar evlendiği belirtilmiştir. Bu sebeple Allah, bu âyette talakın iki olduğunu ve bir erkeğin eşini üç talakla boşadıktan sonra, o kadın başka bir erkekle evlendikten ve normal şartlarda ondan ayrılmadıktan sonra ilk eşine tekrar dönemeyeceği hükmünü getirmiştir. Böylece Allah, erkeklere verilmiş olan talak hakkını kötüye kullanmalarını engellemiştir.²⁹⁰

Taberî, âyette geçen sınırı aşmaktan maksadın erkeklerin boşama haklarını kötüye kullanması, Allah'ın boşamayla ilgili koymuş olduğu sınırları aşması ve böylece kadınlara zulmetmesi olduğunu belirtmiştir.²⁹¹ Suyûtî (ö. 911/1505), bu âyetteki sınırın aşılması meselesini şöyle açıklamıştır. Cahiliyede bir erkek boşadığı hanımını muallakta bırakmıştır. Böyle birinin kadınına “*Sana yaklaşmayacağım ama benden başkasıyla da evlenemeyeceksin*” dediği ve yeniden onu boşadığı aktarılmıştır.²⁹²

Yine ensardan bir kadına kocasının şöyle dediği rivayet edilmiştir. “*Seni her zaman boşayacağım ve her boşama sonrasında sana geri döneceğim ve böylece sana hep eziyet*

²⁸⁹ el-Bakara 2/229.

²⁹⁰ Süleyman İbn el-Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davûd*, nşr. Muhammed Ali Es-Seyyid (Mısır: y.y., 1338/1969), “Et-Talak”, 10, 2195.; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 2/339-340.

²⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 4/126.

²⁹² Suyûtî, *Dürri'l-Mensur*, 2/660.

edeceğim” demiştir. Ulema, bu gibi olayların üzerine âyetin nazil olduğunu ve kurala uygun boşamaya bir sınır getirildiğini söylemiştir.²⁹³ Burada bahsi geçenler ile, Allah’ın boşanmada belirlediği sınırı aşarak, kendilerini ilahi cezaya muhatap kılanlar kastedilmiştir. Bu yüzden onlar, öncelikle kendilerine zulüm etmişlerdir.²⁹⁴ Yani bu âyetteki sınırı aşmaktan maksadın, boşamayla ilgili sınırların aşılması hedeflenmiştir. İnsanlar, bu sınırları aşmalarının neticesinde de ilahi cezayı hak etmişlerdir.

A-d-v kökünün Kur’ân’da sınırı aşmak anlamında kullanıldığı başkaca âyetler de inzal edilmiştir. Bunlardan birinin metnine Kur’ân’da (وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا) şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete meâllerde “*Kim Allah’a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.*”²⁹⁵ anlamı verilmiştir.

Âyetin sibakında İslâm hukukuna göre mirasın nasıl takdim edileceği geniş ölçüde açıklanmıştır.²⁹⁶ Bu âyette ise öncesinde açıklanan emirler, yasaklar ve sakınılması gereken durumları Allah’ın belirlediği vurgulanmıştır. Ayrıca Allah’a ve Rasûlü’ne uymamanın ve Allah’ın koyduğu hudutları aşmanın, ilahi cezaya çarptırılmaya neden olduğu belirtilmiştir.²⁹⁷ Suyûtî ve Kurtubî, buradaki sınırın aşılmasıyla Allah’ın miras taksimindeki takdirine ve emrine uymamanın kastedildiğini söylemişlerdir.²⁹⁸ Yine burada kişilerin Allah’a ve Elçisine başkaldırmalarından ve belirlenen miras paylarını reddetmelerinden bahsedilmiştir.

Benzer bir âyette Allah’ın helâl kıldığı ve temiz saydığı şeylerin haram kılınması, böylece Allah’ın koyduğu sınırın aşılması ve bu sınırı aşanları Allah’ın sevmediğinden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili âyetin metnine Kur’ân’da (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرَّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ) şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete “*Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın.* Zira Allah, *sınırı aşanları sevmez.*”²⁹⁹ meâli uygun görülmüştür. Yüce Allah’ın mübah kıldığı şeylerin,

²⁹³ Neseî, *Medârikü’l-Tenzil*, 1/190.

²⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/118.

²⁹⁵ en-Nisâ 4/14.

²⁹⁶ Âyetler için bk. en-Nisâ4/10-13.

²⁹⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/28.

²⁹⁸ Kurtubî, *El-Câmi Li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/136; Suyûtî, *Dürrü’l Mensûr*, 4/270.

²⁹⁹ el-Mâide 5/87.

sınır aşarak insanın kendisine yasak olarak ilan etmesinden burada söz edilmiştir. Ayrıca izin verilen, güzel ve temiz olan şeyleri kullanmada sınırı aşarak israf edilmemesi de bildirilmiştir. Zira Allah'ın temiz kıldığı şeyleri insanların kendilerine yasaklaması, Kur'an'da sınırı aşmak olarak tanımlanmıştır.³⁰⁰

İbn Kesîr'in tefsirinde sınırı aşmak ifadesi, iki manada yorumlanmıştır. Birincisinde mübah olan şeyleri kendinize haram kılmakla nefsinizin sıkıştırılmaması ve aşırı gidilmemesi emredilmiştir. İkincisinde nasıl helâllerin haram kılınmaması gerekiyorsa, aynı şekilde helâle el uzatmakta da aşırı gidilmemesi öğütlenmiştir. Sadece ihtiyaçlarınıza yetecek kadarının alınması ve haddin aşılmaması tavsiye edilmiştir. Nitekim Allah, "...Yiyin, için fakat israf etmeyin..."³⁰¹ diyerek, bu durumu açıklamıştır.³⁰² Mevdûdî, "sınırı aşmak" ifadesinin anlam sahasının çok geniş olduğundan bahsetmiştir. Buna göre kişi, helâli haram yapar, Allah'ın temiz kıldığı şeylerden sanki temiz değilmiş gibi kendisini geri çeker, temiz şeylerin kullanımında aşırı gider veya helâlmış gibi haramlardan yararlanma yoluna giderse hep sınırı aşmış olacağı belirtilmiştir. Allah, bu tür sınırı aşma eyleminden hoşlanmayacağını net olarak açıklamıştır.³⁰³

Yüce Allah, kitabında yenilmesi yasak olan yiyecekleri bildirmiş, sonra zaruret halinde haramdan biraz yenilebileceğine dair izin vermiştir. Ancak bu durumda da sınırın aşılmaması gerektiği beyan edilmiştir.³⁰⁴ Burada sınırı aşmakla ilgili a-d-v kökünden gelen üç âyete temas edilmiştir. Hepsinde Allah'ın belirlediği sınırların aşılmaması gerektiği özellikle belirtilmiştir.

1.4.4. Haddi Aşmak

A-d-v kökünün Kur'an da "haddi aşmak" anlamına geldiğine dair âyetler de yer almıştır. Âyetlerde birer defa olmak üzere عَادُونَ³⁰⁵, يَعْتَدُونَ³⁰⁶, اِعْتَدَى³⁰⁷, يَعْتَدُونَ³⁰⁸ ve üç defa

³⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/283.

³⁰¹ Âyet için bk. el-A'râf 7/31.

³⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il Azîm*, 5/320.

³⁰³ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/507.

³⁰⁴ Bk. el-En'âm 7/145; en-Nahl 16/115; el-Bakara 2/173.

³⁰⁵ Âyet için bk. eş-Şuarâ 26/166.

³⁰⁶ Âyet için bk. A'râf 7/163.

³⁰⁷ Âyet için bk. Bakara 2/178.

³⁰⁸ Âyet için bk. Â-li İmrân 3/112.

olmak üzere الْمُعْتَدِينَ³⁰⁹ şeklinde a-d-v kökünden isim ve fiiller kullanılmıştır. Fakat burada sadece iki tanesine yer verilmiştir.

A-d-v kökünden Kur’ân’da kullanılan عَادُونَ sözcüğüne ilgili yerde metin olarak (وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ) şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete meâl yazarları “Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasından erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten **haddi aşan** bir topluluksunuz.”³¹⁰ anlamını vermişlerdir. Âyetin sibakında Lût kavminin nebileri yalancılıkla suçladıklarından bahsedilmiştir. Kavimlerinin elçisi olan Lût (a.s), Allah’a karşı gelmemeleri için onları uyarmıştır.³¹¹ Bu âyette ise Lût kavminin eşlerini bırakarak hemcinsleriyle homoseksüel bir ilişki içinde bulundukları açıklanmıştır. Böylece işledikleri çirkin fiil nedeniyle kendilerinden, Kur’ân’da haddi aşan bir topluluk olarak bahsedilmiştir. Taberî bu âyete o toplumun erkek erkeğe cinsel sapıklıkta bulundukları ve bunun için yaratılan kadınlara yanaşmadıkları şeklinde bir açıklama yapmıştır. Yine o, Allah’ın bunun için mübah kıldığı meşru yolu azgın toplumun bıraktığını ve haddi aşan bir kavim olduklarını dile getirmiştir.³¹²

Bazı müfessirler âyetin tefsirinde iki anlam olabileceğini söylemiştir: İlk mana, cinsel arzuların doyurulması için Allah’ın yarattığı eşlerin bırakıldığı ve bunun yerine erkeklere tabiat dışı yollardan varıldığı şeklinde verilmiştir. İkinci mana ise onların Allah’ın helâl kıldığı eşlerle münasebeti terk ettikleri, bunun yerine eşlerine arkadan yanaştıkları şeklinde bir mana verilmiştir.³¹³ Onlar yaptıkları bu kötü davranıştan dolayı tenkit edilmiştir. Bunun nedeni, o insanların kadınlarla da yasak münasebet biçimini yapmalarıdır. Onların, şehvet meselesinde taşkınlık yapan kimseler oldukları belirtilmiştir. Bu yüzden onlara iyi insanların veya hayvanların yapmadıkları bir şeyi yaptıkları söylenmiştir.³¹⁴

Celâleyn’de haddi aşmaktan maksadın, Allah’ın helâl kıldığı sınırı aşmak ve haram işlemek olarak açıklamıştır.³¹⁵ Bazı eserlerde bu âyette kadınlara arkadan yanaşmanın haram

³⁰⁹ Âyetler için bk. el-A’râf 7/55; Yunûs 10/74; el-En’âm 6/119.

³¹⁰ eş-Şuarâ 26/165-166.

³¹¹ Âyetler için bk. eş-Şuarâ 26/160-164.

³¹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 17/630.

³¹³ Suyûtî, *Dürrü’l-Mensûr*, 11/289; Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 4/59; Beydâvî, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*, 2/551.

³¹⁴ Beydâvî, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*, 2/551.

³¹⁵ Celâleddin el-Mahalli-Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrû’l-Celâleyn*, terc. Talha Alp vd., (İstanbul: Yasin Yayınları, 2011), 4/44.

olduğuna dair bir delil olduğu beyan edilmiştir. Bunu caiz görenlerin çok büyük hata etmiş olacakları ifade edilmiştir. Âyette geçen (الْعَادِي) “el-âdî” sözcüğü, müfrit ve zulmnde haddi aşan anlamında alınmıştır. Böyle büyük bir günahı işlemek suretiyle Lt kavmi “haddi aşanlar” olarak nitendirilmişlerdir.³¹⁶ Bu âyetteki haddi aşmaktan maksadın, Lt kavminin erkeklerinin, Allah’ın kendileri için yarattığı eşlerini bırakarak, kendi cinsleriyle cinsi temas kurmaları olduğu açıklanmıştır. Ayrıca bu erkeklerin, bizzat kendi eşlerine de helâl dairesinin dışında ve meşru olmayan bir yoldan yaklaşmaları da yasaklanmıştır.

A-d-v köküyle alakalı başka bir âyetin metnine Kur’ân’da (وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَءًاءَ وَيَوْمَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبِّئُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip **haddi aşıyorlardı**. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkararak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk.”³¹⁷ meâli uygun görülmüştür. İbn Kesir, bu âyetin “Andolsun ki, içinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. İşte biz onlara ‘Aşağılık maymunlar olun’, dedik.”³¹⁸ âyetinin beyanı olduğunu söylemiştir. Burada Yüce Allah, Hz. Muhammed’e hitab etmiş ve şöyle demiştir. Seni kabul etmeyen ve davetini de reddeden Yahudilere, deniz kenarındakilerin başına gelenleri hatırlatmasını istemiştir. Allah’ın emrine muhalefet eden, haddi aşan, emre muhalefet eden, hile yoluna sapan ve neticede Allah’ın gazabı başlarına aniden geliveren önceki yüzyıllardaki yahudilerin halini anlat.³¹⁹

Allah (c.c), müslümanlara özel gün olarak tahsis ettiği bu cuma gününü, esasen daha önce İsrailoğullarına da tahsis etmiştir. Ancak onlar, emredilen güne değil, bir sonraki güne hürmet gstemişlerdir. Bunun için onlara, cumartesi günü balık avlamak yasaklanmıştır. O gün balıkların kenarda çoğaldığı, sonrasında ise tekrar geri açık denize çekildiği beyan edilmiştir.³²⁰ Balık bulmak onlar için oldukça zor ve zahmetli bir iş haline gelmiştir. Bu durumdan kurtulmak için bazıları, balıkları cumartesi atıkları arklara doldurmuş ve pazar

³¹⁶ Nesefi, *Medârikü’t-Tenzil*, 2/578; Râzi, *Mefâtihu’l Gayb*, 24/160.

³¹⁷ el-A’raf 7/163.

³¹⁸ Âyet için bk. el-Bakara 2/65.

³¹⁹ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ân’il-Azim*, 6/422-424.

³²⁰ Râzi, *Mefâtihu’l Gayb*, 15/40; Suyûtî, *Dürrü’l-Mensûr*, 6/632-639.

günü yakalamıştır. Bu durum, aralarında gitgide yayılmıştır. Böylece onların, şeytanın vesveselerine uydukları anlaşılmıştır.³²¹ Bu lânetli millet, cumartesi günü balıkların bolca gelmesine dayanamamış, bu sebeple av yasağını bozmuş ve neticede imtihanı kaybetmiştir.³²² İsrailoğulları şeytana uyarak, Allah'ın emrine karşı gelmişler ve haddi aşmışlardır.³²³

Onlar cumartesi günü kendilerine yasaklananı yapmışlar, Allah'ın emrini çiğneyerek hadlerini aşmışlardır. Haddi aşmalarının sebebi, onların Rablerinin balık avlamama yasağına isyan etmiş olmalarından doğmuştur. Öyle ki İsrailoğulları Allah'ın kendilerine haram kıldığı fiili işlemek için türlü hilelere başvurmuşlardır.³²⁴ Bu millet, nefislerine yenik düşmüştür. Cumartesi balık bollaşınca Allah'ın emrine karşı çıkarak, balıkları avlamaya kalkışmışlardır. Bu şekilde avlanma yasağını da delmişlerdir.³²⁵ Burada haddi aşmak ile İsrailoğullarının kendilerine ibadet günü olarak tahsis edilen ve av yasağı bulunan cumartesi gününe saygı göstermemeleri ve nefislerine yenilerek av yapmaları kastedilmiştir. Haddi aşmakla ilgili Kur'an-ı Kerim'de başka âyet-i kerimelerde vardır.³²⁶ Burada haddi aşmakla ilgili a-d-v kökünden gelen iki âyete temas edilmiştir. Hepsinde Allah'ın emir ve yasaklarına uyularak haddin aşılması özellikle belirtilmiştir.

1.4.5. Düşman Olmak

A-d-v kökünden “düşman olmak” anlamında âyetlere Kur'an'da yer verilmiştir. Bu anlamda bazı âyetlerde bir kere عَادَيْتُمْ³²⁷, yirmi iki kere yirmi bir âyette عَدُوٌّ³²⁸, on dört kere on üç âyette عَدُوًّا³²⁹, yedi kere altı âyette عَدُوِّي³³⁰, yedi âyette أَعْدَاءُ³³¹, altı âyette عَدَاوَةٌ³³²,

³²¹ Suyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 6/632-639.

³²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/507; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/524.

³²³ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 15/40.

³²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'an'il-Azîm*, 6/422-424.

³²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/171.

³²⁶ İlgili âyetler için bk Yunus 10/74; el-En'am 6/119; el-A'râf 7/55; Âl-i İmrân 3/112.

³²⁷ İlgili âyet için bk. el-Mümtehine 60/7.

³²⁸ İlgili âyetler için bk el-Bakara 2/36,98,168,208; el-A'râf 7/24; Tâhâ 20/39,117,123; ez-Zuhuruf 43/62,67; el-En'am 6/142; Yûsuf 12/5; Yâsin 36/61; el-Kehf 18/50; eş-Şu'arâ 26/77; el-Kasas 28/15,19; Fâtır 35/6; el-Münâfikûn 63/4; et-Tevbe 9/114.

³²⁹ İlgili âyet için bk el-Mümtehine 60/1; el-A'râf 7/129; el-Bakara 2/97-98; en-Nisâ 4/101; el-İsrâ 17/53; el-En'am 6/112; el-Furkân 25/31; et-Tevbe 9/83; el-Kasas 28/8; et-Teğâbün 64/14; el-Enfâl 8/60; Fâtır 35/6.

³³⁰ İlgili âyet için bk et-Tâhâ 20/80; en-Nisâ 4/92; et-Tevbe 9/120; el-Mümtehine 60/1; el-Kasas 28/15; es-Saf 61/14.

³³¹ İlgili âyet için bk Fussilet 41/19,28; Âl-i İmrân 3/103; el-Ahkaf 46/6; el-Mümtehine 60/2; el-A'râf 7/150; en-Nisâ 4/45.

³³² İlgili âyet için bk el-Mâide 5/14,64,82,91; Fussilet 41/34; el-Mümtehine 60/4.

sekiz âyette عُدُوَان³³³ ve bir âyette عَدُو³³⁴ şeklinde isim ve fiiller kullanılmıştır. Bunlardan sadece iki tanesi incelenmiştir.

A-d-v kökünden gelen عَدُوْا ifadesine Kur’ân’da bir âyette metin olarak (وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ) يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِّكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları bu âyete “Allah’tan başkasına tapanlara (ve putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilgisizce, **düşmanca** Allah’ı küçümserler. Böylece biz, her ümmete kendi işlerini câzip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık Allah, yaptıklarını kendilerine bildirecektir.”³³⁵ anlamını vermişlerdir. Allah, Hz. Nebi’ye ve inananlara şirk koşanların ilahlarına küfretmelerini bu âyette yasaklamıştır. Müşriklerin tanrılarına sövmek ilk başta faydalıymış gibi görünebilir. Aslında bunda, faydadan çok zararın oluşmasını sağlamıştır. Zira müşrikler inandıkları halde Allah’a hakaret ederek karşılık vermeleri sebebiyle sövmek ve hakaret etmek yasaklanmıştır.³³⁶

İbn Abbas müşriklerin bu konuda Hz. Muhammed’i tehdit ettiklerinden bahsetmiştir. Onların, kendi tanrılarını hicveden Hz. Elçi’nin bundan vazgeçmesini istemişlerdir. Bu sebeple Allah, inananlara müşriklerin putlarına sövmelerini yasaklamıştır. Çünkü onların, haddi aşarak ve bilmeyerek Allah’a hakaret edebilecekleri düşünülmüştür. Yine davetin ilk yıllarında Müslümanlar, kafirlerin putlarına sövdükleri, buna mukabil kafirlerin de haddi aşarak Allah’a hakaret ettikleri rivayet edilmiştir. Bu sebeple Allah, ilgili âyeti inzal etmiştir.³³⁷ Bu âyette müminlerin, müşriklerin ilahlarına sövdüklerinden söz edilmiştir. Neticede bu sövme işini yapan müminlere karşı müşriklerin kalplerinde düşmanlık oluşmuştur. Ayrıca müşrikler, bu düşmanlığın neticesinde cahilliklerinden ve haddi aşmalarından dolayı Allah’ı küçümseyebilecekleri ifade edilmiştir.

A-d-v kökünden gelen başka bir âyette ise bizzat Allah’a düşman olmaktan bahsedilmiştir. İlgili âyetin metnine Kur’ân’da (وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ) فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları “İbrahim’in

³³³ İlgili âyet için bk el-Bakara 2/85,193; el-Mâide 5/2,62; el-Mücâdele 58/8,9; el-Kasas 28/28; en-Nisâ 4/30.

³³⁴ el- En’âm 6/108.

³³⁵ el-En’âm 6/108.

³³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l Kur’ân’il Azîm*, 6/132-133; Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 13/146-148; Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 9/480-481; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/385; Nesefî, *Medârikü’t Tenzîl*, 1/529; İbn Cevzî, *Zâdü’l Mesîr*, 3/102.

³³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrû’l Kur’ân’il Azîm*, 6/132-133; Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 13/146-148; Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 9/480-481; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/385; Nesefî, *Medârikü’t Tenzîl*, 1/529; İbn Cevzî, *Zâdü’l Mesîr*, 3/102.

babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi."³³⁸ anlamını vermişlerdir. Hz. İbrâhim'in atası için istiğfar dilemesinin nedeni vermiş olduğu vaadi yerine getirmektir. Meryem³³⁹, Mümtehine³⁴⁰ ve Şuarâ³⁴¹ sûrelerinde bu vaadi anlatılmıştır. Şuarâ sûresinde "Babamı da bağışla, çünkü o sapıklardandı." diye duada bulunmuştur. Atasının müşrik olarak can verdiği bildirilince artık ona dua etmeyi bırakmıştır. Demek ki, buradaki İbrâhim (a.s)'ın vaadi, babasının yaşıyor olması ve Allah'a iman etmesi koşuluna dayanmıştır.³⁴²

Daha önce Hz. İbrahim babasına "senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim" vaadinde bulunduğu için istiğfarda bulunmuştur. Lakin atasının küfürde ısrarlı ve şirk halinde olduğunu öğrenince ondan uzaklaşmıştır. O Rabbine karşı hüznün ve korku ile yalvarıp dua etmiştir. İbrâhim (a.s) çok yumuşak huyludur ve kendisine karşı beyinsizlik eden ve kötü muamalede bulunan kimselere de bu şekilde yumuşak davranmıştır.³⁴³ Hz. İbrâhim'e vahiy sayesinde babasının Allah'ın düşmanı olduğu ve küfür üzere öleceği bildirilince, Hz. İbrâhim'in babasının imana dönebileceği umudu kesilmiştir. Bundan dolayı babasıyla olan bağı kesmiş ve ona mağfiret dilememiştir.³⁴⁴ Bir rivayette İbn Abbas şöyle der: "Hz. İbrâhim'in babası, kendisine Allah'a inanacağını ve putlardan vazgeçeceğine dair söz vermiştir. Ancak babası küfür üzere ölünce, artık onun Allah'ın düşmanı olduğunu öğrenmiş ve ona istiğfar etmeyi bırakmıştır."³⁴⁵ İbrâhim (a.s)'ın babasına istiğfarı bırakmasının sebebi, babasının kafir olarak öldüğünden emin olmasıdır.³⁴⁶

Görüldüğü üzere bu âyette Hz. İbrâhim'in babasının Allah'a iman etmediğinden ve bu yüzden Allah'ın düşmanı olduğundan söz edilmiştir. Ayrıca âyetin yorumlarında, Allah düşmanı olan müşriklere öldükten sonra hiç kimsenin hayır dua etmemesi gerektiğinden de söz edilmiştir.

³³⁸ et-Tevbe 9/114.

³³⁹ İlgili âyet için bk. Meryem 19/47.

³⁴⁰ İlgili âyet için bk. el-Mümtehine 60/4.

³⁴¹ İlgili âyet için bk. eş-Şuarâ 26/86.

³⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/454-455.

³⁴³ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 12/44.

³⁴⁴ Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/713-714; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 16/216; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 7/300; Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/99.

³⁴⁵ Kurtubî, *El-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 10/401.

³⁴⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/67.

Mu ‘tedi kelimesinin kökü olan “a-d-v”den türeyen kelimeler, düşman manasında birçok âyette kullanılmıştır. Konunun uzamaması açısından “düşman ve Allah’a düşman olanlar” manalarına gelen âyetlerden bazıları ele alınmıştır. Bu âyetlerin dışındaki, diğer âyetlerde apaçık düşman olarak şeytan³⁴⁷, meleklerle, peygamberlere ve Allah’a düşman olan,³⁴⁸ düşman olanların dost olması,³⁴⁹ şiddetli düşman olan Yahudiler,³⁵⁰ eş ve çocukların düşman olması,³⁵¹ peygamberlere düşman,³⁵² apaçık düşman olan kafir,³⁵³ Allah’ın düşmanları,³⁵⁴ düşman olmak³⁵⁵ ve dost olanların düşman olması³⁵⁶ gibi başkaca anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada a-d-v kökünden düşman olmak manasına gelen iki âyete temas edilmiştir. Ele aldığımız âyetlerden bir tanesinde müşriklerin kalben kendi ilahlarına söven müminlere karşı duyduğu düşmanlıktan söz edilmiştir. İkinci âyette ise Allah’a iman etmeyen Hz. İbrahim’in babasının, küfür içerisinde olduğu için Allah’ın düşmanı olduğu ifade edilmiştir. A-d-v kökünden türeyen sözcüklerin, düşman olmak manasında Kur’ân’da oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir.

1.4.6. Saldırmak

A-d-v kökünün Kur’ân’da “saldırmak” anlamında da kullanıldığı belirtilmiştir. Bu bakımdan اَعْتَدَى kelimesine bir âyette üç defa³⁵⁷, عَدُوْ kelimesine de bir âyette³⁵⁸ sadece bir defa yer verilmiştir. Bunlardan birinin metnine Kur’ân’da (الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ) اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اَعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَانْقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ şeklinde yer verilmiştir. Meâllerde bu âyete “*Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler*

³⁴⁷ İlgili âyetler için bk. el-A’râf 7/22; el-Bakara 2/168, 208; el-En’âm 6/142; Yûsuf 12/5; Yâsîn 36/61; ez-Zuhruf 43/62; el-İsrâ 17/53; el-Kasas 28/15; el-Kehf 18/50; el-Fatır 35/6.

³⁴⁸ İlgili âyet için bk. el-Bakara 2/97-98.

³⁴⁹ İlgili âyetler için bk. el-Mümtehine 60/7; Âl-i İmrân 3/103; Fussilet 41/34.

³⁵⁰ İlgili âyet için bk. el-Mâide 5/82.

³⁵¹ İlgili âyetler için bk. et-Tegâbün 64/14; el-Bakara 2/36.

³⁵² İlgili âyetler için bk. el-En’âm 6/112; el-Furkân 25/31; eş-Şuarâ 26/77; Tâhâ 20/117; el-Kasas 28/28; el-En’âm 6/112.

³⁵³ İlgili âyetler için bk. en-Nisâ 4/101.

³⁵⁴ İlgili âyetler için bk. Tâhâ 20/39.; el-Mümtehine 60/1.

³⁵⁵ İlgili âyetler için bk. et-Tevbe 9/83; el-Enfâl 8/60; el-Bakara 2/36, 85, 193; el-A’râf 7/24, 129, 150; Tâhâ 20/123, 80; el-Kasas 28/19; es-Saf 61/14; el-Ahkâf 46/6; el-Mümtehine 60/2, 4; en-Nisâ 4/30, 45; el-Mâide 5/2, 14, 62, 91; el-Mücâdele 58/8, 9; el-Münâfikûn 63/4.;

³⁵⁶ İlgili âyet için bk. ez-Zuhruf 43/67.

³⁵⁷ el-Bakara 2/194

³⁵⁸ Yunûs 10/90.

(dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size **saldırırsa**, size **saldırıldığı** gibi sizde ona **saldırın**. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah müttakilerle beraberdir.”³⁵⁹ anlamı uygun bulunmuştur.

Haram olan kutsal aylar birbirleriyle aynı değerdedir. Bu aylar, Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sene müşriklerin, müslümanları Mekke’ye girmelerini engellediği Zilkade ayıyla, bir sonra ki yıl Umre yaptıkları Zilkade ayıdır. Haramların çiğnendiği takdirde kısas hükmüne tabi olacağı bildirilmiştir. Âyetle müslümanların Mekke’de ihramlı olarak bulundukları haram aylarda, eğer müşrikler tarafından herhangi bir savaş başlatılıp müslümanlara saldırı olursa, müslümanların da onların saldırıldığı şekilde karşılık vermeleri istenmiştir. Fakat karşılık verilirken Allah’ın belirlemiş olduğu sınırları aşmadan saldırmaları istenmiştir.³⁶⁰ Âyetin sonunda Allah’ın, emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınanlarla beraber olduğu bildirilmiştir.³⁶¹

Suyûtî’nin tefsirinde bu âyetle ilgili Mücahid’den gelen bir rivayette şöyle denilmiştir. Haram aylarda sizinle savaştıkları, size saldırdıkları kadarıyla onlarla savaşın. Yani haram olan aylarda onlar bir savaş başlatmamışlarsa siz de savaş başlatmayın. Eğer ki onlar size saldırıp savaş başlatırsalar, sizler de onların saldırıldığı kadar kendilerine karşılık verin, ileri gitmeyin denilmiştir. Başka bir rivayette ise İmam Ahmed’in şöyle dediği nakledilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.)’ın müslümanlara karşı bir saldırı olmadığı müddetçe haram aylarda asla savaşa çıkmadığı beyan edilmiştir. Savaşa çıktıktan sonra haram aylardan biri girdiği zaman da ayın bitimine kadar bulunduğu yerde ikamet ettiğinden bahsedilmiştir.³⁶²

Başka bir rivayette de Hasan el-Basrî şöyle demiştir. Müşrikler, Yüce Allah’ın Hz. Muhammed’e haram aylarda savaşmayı yasakladığını duymuşlardı. Bundan dolayı, Hz. Peygamber’in kendileri ile bu aylarda savaşamayacağını zannederek, onunla savaşmak istediler. İşte bu husus "Sana haram aylarda savaşmanın (hükmünü) sorarlar." De ki: *"Onlarda savaşmak büyük (günahdır). "Fakat Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı inkâr etmek ve Mescid-i Haram'dan menetmek... (daha büyük günahdır)"*³⁶³ âyetinde açıkladığı husustur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu olaydaki hükmünü beyan etmek üzere bu âyeti indirerek,

³⁵⁹ el-Bakara 2/194.

³⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/397; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/145.

³⁶¹ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 3/309.

³⁶² Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 2/321.

³⁶³ el-Bakara 2/217.

"Haram ay, haram aya bedeldir" buyurmuştur. Yani müşriklerden kim sizin kanınızı haram aylarda helâl sayarsa, siz de o aylarda onların kanını helâl sayın demek manasına geldiği açıklanmıştır.³⁶⁴

Bu âyet, ay takvimine göre haram aylar olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem (hac ayları) ve Recep (umre ayı) aylarında savaşmakla ilgili soruya bir cevap niteliğindedir. Bu aylar haram aylar olarak adlandırılmıştır. Çünkü Hz. İbrâhim (a.s)'in zamanından beri, hacıların Kâbe'ye barış ve güven içinde gidip gelebilmeleri için bu aylarda cinâyet, hırsızlık ve her türlü kanuna karşı davranış şekli yasaklanmıştır.³⁶⁵ Fakat zamanla Araplar, hile ile bu yasağı çiğnemeye başlamışlardır. Kendi isteklerine uydurmak için ayların normal sırasını bile değiştirmeye kalkışmışlardır. Eğer hırsızlık yapmak veya kan dökmek isterlerse haram bir ayı çiğneyip onun yerine başka bir haram ay tayin etmişlerdir. Bu nedenle müslümanlar, bu hileyi kullanarak kendilerine haram bir ayda saldırımları mümkün olan müşriklere karşı savunmasız durumda kalmışlardır.³⁶⁶

Bu âyet, onlara eğer kâfirler haram ayda saldırırlarsa, kendilerini savunabileceklerini söyleyerek bu zorluğu ortadan kaldırmıştır. Fakat müminlerin hiçbir şekilde kutsal aylara tecavüz etmemeleri gerektiği beyan edilmiştir. Eğer kâfirler haram ayların kudsiyetine saygı gösterir ve saldırmazlarsa, müminler de aynısını yapmalıdırlar. Fakat kâfirler haram aylara tecavüz eder ve müminlere saldırırlarsa, müminlerin de onlara aynı şekilde karşılık vermesi gerektiği beyan edilmiştir.³⁶⁷ Âyetin yorumlarından anlıyoruz ki haram ay da olsa eğer kafirlerden müminlere bir saldırı olursa, müminlerin de aynı şekilde onlara karşılık vermesi gerektiği beyan edilmiştir.. Tabi ki bu karşılık verilirken de yine Allah'ın koymuş olduğu sınırlara riayet ederek saldırılması gerektiği bildirilmiştir.

A-d-v kökünün yer aldığı bir diğer âyetin metnine Kur'an'da (وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ) فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları “İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve **saldırmak** üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihâyet boğulmak üzere iken, “İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına

³⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/145.

³⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/156.

³⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/156.

³⁶⁷ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 1/156.

*inandım. Ben de müslümanlardayım” dedi.”*³⁶⁸ anlamını vermişlerdir. Nesefî, âyetin tefsirinde Firavunun ordusuyla birlikte benî israile eziyet etmek, üstünlük taslamak ve saldırmak için arkalarından onları takip ettiğini söylemiştir. Tam boğulmak üzere iken Firavun Allah’tan başka bir ilah olmadığına inandığını ve kendisinin de müslümanlardan olduğunu söylemiştir. Nesefî bu âyetteki “adven” kelimesine “saldırmak” anlamı vermiştir.³⁶⁹

Taberî’ye göre ise “adven” kelimesi, Musa (a.s) ve ona tabi olanlara haksızlık etmek ve saldırıda bulunmak anlamına alınmıştır.³⁷⁰ Beydâvî “adven” kelimesine saldırmak anlamı vermiştir.³⁷¹ Bu âyetteki adven kelimesi, bazı müfessirlerce düşman³⁷², zorbalık³⁷³ ve haddi aşmak manasında kullanılmıştır.³⁷⁴ Âyetin devamında Firavun, kınanmış ve daha önce iman etmediği halde, şimdi neden iman ettiği sorgulanmıştır. Bedeninin sahile atılacağı âyetin sonunda dile getirilmiştir.³⁷⁵ Bu âyette genel olarak Firavun ve askerlerinin Hz. Musa ve İsrailoğulları’nın peşinden gittiği ve onlara saldırmak istediği dile getirilmiştir. Burada a-d-v kökünden saldırmak manasında iki âyete temas edilmiştir. Birinci âyette haram aylarda kendilerine saldırılan müzlümanların aynı şekilde saldırarak karşılık vermeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda karşılık verilirken Allah’ın belirlemiş olduğu sınırların aşılması gerektiği özellikle vurgulanmıştır. İkinci âyette ise Firavun ve ordusunun Benî İsrail’e saldırmak üzere arkalarından gittiğinden söz edilmiştir. Ayrıca âyette geçen “adven” kelimesine müfessirlerin farklı anlamlar verdiği tespit edilmiştir.

1.4.7. Azgınlık Yapmak

A-d-v kökü Kur’ân’da “azgınlık yapmak” anlamında da kullanılmıştır. Buna sadece bir âyette اَعْتَدُوا kelimesiyle yer verilmiştir. Bu âyetin metnine Kur’ân’da (وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اَعْتَدُوا) (مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ) şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete meâl yazarları “İçinizden Cumartesi günü **azgınlık edenleri** elbette bilirsiniz. İşte bundan dolayı onlara, “Aşağılık

³⁶⁸ Yûnûs 10/90.

³⁶⁹ Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil*, 2/39-40; Beğavi, *Meâlimü’t-Tenzil*, 4/148.

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 12/274.

³⁷¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, 2/114.

³⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/169; İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm*, 7/394.

³⁷³ Suyûtî, *Dürrü’l Mensûr*, 7/699.

³⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 17/160.

³⁷⁵ Âyet için bk. Yunûs 10/91-92.

*maymunlar olun” dedik.”*³⁷⁶ manasını uygun görmüşlerdir. Zikrettiğimiz âyette yüce Rabbimiz buyuruyor ki: Ey İsrailoğulları; Allah’a itaat etmeyen, antlaşmaya uymayan, verdikleri sözü tutmayan kavmin durumunu görmediniz mi? Cumartesi gününe gereken saygıyı göstermeyip, Rablerinin buyruğuna itaat etmeleri gerekirken, azgınlık yapıp balık avlamak için hile ve tuzaklarını cuma gününden hazırladılar.³⁷⁷ Balıkların ağlara düşmelerini sağlayarak, avlanma yasağının bittiği gün ağlara takılan balıkları toplayarak azgınlıklarını açığa çıkarmışlardır. Azgınlık yaptıkları için ceza olarak maymuna dönüştürülmüşlerdir. Maymunlar şekilleri itibariyle insana en çok benzeyen hayvanlardır. Fakat asla insan değildir. İsrailoğullarının cumartesi yasağı konusunda kurduğu tuzakları da hakikate benzese bile aslında hakikatten çok uzaktır. Bu yüzden cezaları da işlediklerinin cinsinden olmuştur.³⁷⁸ Bu âyette azgınlık etmekten maksat, İsrailoğullarının cumartesi günü avlanma yasağını çiğneyerek, Allah’ın emrine karşı gelip isyan ederek o günün hürmetini ihlal etmesidir.³⁷⁹ Burada a-d-v kökünün azgınlık yapmak manasında olan bir âyete temas edilmiştir. Âyette cumartesi günü azgınlık yaparak av yasağını çiğneyen israiloğullarından söz edilmiştir. Azgınlık yapmaları neticesinde de âyetin sonunda aşağılık maymuna çevrildikleri anlatılmıştır.

1.4.8. Hakka Tecavüz Etmek

A-d-v kökünün “hakka tecavüz etmek” ve “yasağı çiğnemek” anlamında, Kur’ân’da âyetlere yer verilmiştir. Bu anlamda bir âyette اَعْتَدِي³⁸⁰, bir âyette تَعْتَدُوا³⁸¹, bir âyette de لَتَعْتَدُوا³⁸² şeklinde kullanılmıştır.

Bu anlamda geçtiği âyetlerden bir tanesinde şöyle buyrulmuştur. (فَإِنْ عُثِرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا) اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَأَخْرَأَ يَفُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولِيَّانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا (إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) Meâlciler bu âyete “*Bu şahitlerin (sonradan yalan söyleyerek) bir günah kazandıkları anlaşılırsa, (şahitlerin) haklarına tecavüz ettiği ölüye daha yakın olan (mirasçılardan) iki kişi onların yerini alır ve “Andolsun ki bizim şahitliğimiz onların*

³⁷⁶ el-Bakara 2/65.

³⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’âni’l Azîm*, 1/435-436.

³⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 1/435-436.

³⁷⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/65.

³⁸⁰ el-Mâide 5/107.

³⁸¹ el-Mâide 5/2.

³⁸² el-Bakara 2/231.

şahitliğinden daha gerçektir ve biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik, aksi takdirde biz, elbette zalimlerden oluruz” diye Allah’a yemin ederler.”³⁸³ manasını uygun görmüşlerdir. Allah’ın âyette iki tanığı yemin etmekle yükümlü kılmasının sebebi, tanıkların kendilerine verilen mala hıyanet ederek mal sahibinin hakkına tecavüz etmekle suçlanmalarıdır. Böyle bir durumda kişinin, kendisini ancak yemin ederek kurtarabileceğinden söz edilmiştir.³⁸⁴ Şahitlerin günah gerektiren bir fiil işlediklerine muttali olunursa, şahitlerin hakkına tecavüz ettikleri ölüye daha yakın olan varislerden iki kişi onun yerine geçer. Yeni şahit olarak belirlenen kişiler yemin ettiklerinde kendi yeminlerinin bu iki hain vasinin yemin etmesinden daha gerçekçi ve daha doğru olarak kabul göreceğini söylemişlerdir. Aksi takdirde eğer ettiğimiz yeminlerimizde biz de hakkı çiğneyip haksızlığa kaçarsak, yalan yere yemin etmemiz halinde bizde mutlak manada zalimlerden olmuş oluruz, demişlerdir.³⁸⁵ Bu âyette i’teda ile zulüm arasındaki yakın anlam ilişkisini görmekteyiz. Âyette mirasın intikalinde şahitlik yapabilecek kişilerin uyması gereken vasiyet kuralları açıklanırken, kişinin hakka tecavüz etmesinin onun zalim oluşunun doğrudan nedeni olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.³⁸⁶

Âyetin sebebi nüzulü kısaca şöyledir: Büdeyl ve arkadaşları Şam’a gitmek için yola koyulduklarında Büdeyl yolda hastalanmıştır. Hastalığının şiddeti artınca kendisine ait olan eşyalarının bir listesini yaparak, listeyi eşyalarının içerisine koymuştur. Büdeyl eşyalarını ailesine vermeleri için arkadaşlarına vasiyet etmiştir. Büdeyl’in arkadaşları geri döndüklerinde eşyaların arasında gümüş bir kap buldular ve onu kendilerine ayırarak diğer eşyaları Büdeyl’in ailesine teslim ettiler. Ailesi eşyaların arasında bir liste bulmuş ve eşyaları kontrol ettiğinde gümüş kabın eksik olduğunu fark etmişlerdir.³⁸⁷ Büdeyl’in arkadaşlarına giderek durumu açıkladıklarında, onlar “biz böyle bir şey görmedik”, dediler. Durum Rasûlullah’a bildirilmiş ve bu olay üzerine Mâide sûresi 106. âyet³⁸⁸ indirilmiştir. İkinci

³⁸³ el-Mâide 5/107.

³⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 9/88-102.

³⁸⁵ Nesefî, *Medârikü’l-Tenzîl*, 3/461-462.

³⁸⁶ İzutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 269.

³⁸⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 2/353-354; Taberî, *Camiu’l Beyan*, 9/88-89; Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/307-309; İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l Azîm*, 5/404-409.

³⁸⁸ “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıyorsunuz; «Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız,

namazı sonrası şahitlere yemin ettirilmiş fakat durum çözüme kavuşmamıştır. Daha sonraları gümüş kap Mekke’de bulunmuştur. Sahiplerine bu gümüş kabı nerede bulduklarını sorulunca onlar da Büdeyl’in arkadaşları olan Temîm ed-Dârî ve Adî b. Bedâ’nın isimlerini vererek onlardan aldıklarını söylemişlerdir. Durum tekrar Rasûlullah’a bildirilmiş ve bu defa da Mâide sûresi 107. âyet nazil olmuştur. Nebî (s.a.v) Büdeyl’in ailesinden iki kişiye yemin ettirerek davayı çözmüştür.³⁸⁹

Başka bir âyette yine bu anlamda bir kullanım vardır: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ) وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ) وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.*”³⁹⁰ Bu âyette Allah'ın koyduğu işaretlere tecavüz etmek ve saygısızlık etmekten maksat, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmektir. Âyette geçen şe‘âir, “alâmet” manasına gelmektedir. Allah'ın alametleri de “haccın menasiki”dir. Yani hacla ilgili mekanlardır.³⁹¹ Ayrıca insanların sorumlu tutulduğu yükümlülükler olarak da açıklanmıştır.³⁹²

Kâbe’ye adanmış kurbanlıklar konusunda da Allah'ın hükümlerinin ihlal edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Allah’a hediye edilmiş kurbanlıklar ve onların gerdanlıklarından maksat, Beytullah’a hediye edilen ve bununla yüce Allah’a yaklaşılmayı amaçlanan ibadetler demektir.³⁹³ Bu kurbanlara ve özellikle de boynuna kolye, ip şeklinde bağ takılan hayvanlara tecavüz ve saygısızlık etmemekten maksat; kurbanlara saygısızca dokunmak bir tarafa;

akraba (menfaatine) de olsa; Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, (aksini yaparsak) bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz» diye Allah üzerine yemin ederler. el-Mâide 5/106.

³⁸⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/353-354; Taberî, *Camii'l Beyan*, 9/88-89; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/307-309; İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'ani'l Azîm*, 5/404-409.

³⁹⁰ el-Mâide 5/2.

³⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/205.

³⁹² Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 11/130.

³⁹³ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/424-425; Beydâvî, *Envâru't- Tenzil ve Esrâruru't-Te'vil*, 1/417-418.

onların boyunlarındaki işaretlere dahi dokunmamak, onlara zarar vermemektir. Bu manadan kasıt aslında gerdanlıklar değil bizzat kurban edilecek hayvanın kendisidir. Burada gerdanlığa bile dokunmayın demek yasağın ve emrin şiddet ve önemini belirtmek içindir. Allah’a hediye edilen kurbanlıklara tecavüzden kesin bir şekilde men etmenin ilanıdır.³⁹⁴ Âyette ki “düşmanlık” İbn Kesîr’e göre Allah’ın din hususunda gösterdiği hududu aşmaktır. Allah’ın sizin ve başkaları hakkında koymuş olduğu farzları tecavüz etmektir.³⁹⁵ Sizi Mescid’i Haram’a girmekten engelleyen kişilere karşı olan kininiz, sizi sınırı aşarak onların haklarına tecavüz etmek gibi bir cürm işlemeye sevk etmemesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Yani Allah’ın emirlerine saygısızlık etme günahına düşülmemesi beyan edilmiştir.³⁹⁶ Allah’ın yasakladığı şeyleri helâl kabul etmek yasaklanmış ve Beytül Haram’a giderek orada ibadet yapıp Rablerinin rızasına kazanmaya çalışan kimselere karşı hürmetsizlik edilmemesi gerektiği de vurgulanmıştır.³⁹⁷

Anlatılan bir rivayette Hutam b. Hind el- Bekrî adında birisi Allah Rasûlü’nün yanına gelmiş ve kavmiyle birlikte hak yola gireceklerini beyan etmiştir, İslâm nedir diye sormuştur. Nebî (s.a.v) de dinin beş temel esasını anlatınca el-Bekrî Hz. Muhammed’e bunlar hayli zor görevler, ben bunları arkadaşlarıma anlatayım eğer onlar iman ederseler, ben de iman ederim, eğer kabul etmezse kavmime uyarım iman etmem diyerek Rasûlullah’ın huzurundan ayrılmıştır. Hutam giderken Medineli’lerin meralarda yayılan deve sürüsünü sürüp götürmüştür. Ertesi yıl Hutam, Yemâme’den bir ticaret kervanı yükleyip hacca gelmiş ve bir önceki yıl götürdüğü develerin çoğunun bonuna gerdanlık takıp kurbanlık olarak Harem-i Şerif’e sevk etmiştir. Bunu haber alan Medineli müslümanlar, adamın kervanını vurmak için Hz. Peygamber’den izin istediler. Bunun üzerine bu âyet nazil olmuş ve müslümanların ona tecavüz etmeleri ve saldırmalarını engellemiş, hac ibadetiyle ilgili işaretlere saygılı olmalarını emretmiştir.³⁹⁸

Mâide sûresi 2. âyette dinin kutsal değerlerinin çiğnenmesi yasaklanmış, ardından intikam duygularının insan haklarına tecavüze sebep olmaması gerektiği bildirilmiştir.

³⁹⁴ Nesefî, *Medârikü’l-Tenzil*, 1/424-425; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâruru’t-Te’vil*, 1/417-418.

³⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il Azîm*, 5/18.

³⁹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/160.

³⁹⁷ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 8/21.

³⁹⁸ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 8/31-33.

Müslümanların iyilik ve takvâ hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah işlemek, intikam almak, düşmanlık gütmek, insan haklarını çiğnemek gibi amaçlara yönelik faaliyetlerinde birbirlerine yardım etmemeleri öğütlenmiştir. Ayrıca Allah’a karşı saygılı olunması gerektiği beyan edilmiştir.³⁹⁹ Yukarıdaki yorumlardan da anlaşılacağı üzere bu âyette hac ibadetiyle ilgili kutsallara saygılı olunması ve bir topluluğa olan kinin insanların haklarına tecavüz etmeye sevk etmemesi öğütlenmiştir.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: (وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ أَجَلَهُنَّ) فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ لِيَعْظُمَ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ Meâlciler bu âyete “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. **Haklarına tecavüz edip** zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁰⁰ manasını vermişlerdir. Âyette cahiliye döneminde insanların yapmış oldukları kötü bir alışkanlık yasaklanmıştır. Bu kötü davranış erkeğin eşini boşayarak iddet süresini bitirmeye yakın olduğu bir zamanda hanımına zarar vermek maksadıyla geri dönmektir. İşte âyet bu davranıştan erkekleri men etmektedir.⁴⁰¹

Kadınların iddet süreleri bitmeden hemen kadınlara geri dönülmesi, onların güzellikle tutuması gerektiği ifade edilmiştir. Eğer bu şekilde yapılmazsa kadınların uygun bir şekilde boşanması gerektiği vurgulanmıştır. Haklarına tecavüz ederek ve düşmanlık yaparak, bir bedel elde etmek için kadınları boşamaya zorlayıp kendilerinden bir fayda sağlamak maksadıyla onlara zarar verilmemesi gerektiği söylenmiştir. İddet sürelerinin bitimine yakın tekrar kadınlara dönüp, sonrasında onları yeniden boşamak suretiyle defalarca iddet süresi beklemeye mecbur etmek kadınlara eziyet etmektir. Aynı şekilde kadınları boşamak için

³⁹⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/208.

⁴⁰⁰ el-Bakara 2/231.

⁴⁰¹ Sâbûnî, *Safvetü’l Tefâsîr*, 1/268-269; Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 1/368-369.

mehir vermeye zorlamak da zulümle eşdeğerdir. Âyette dile getirilen bu davranışları kim yaparsa öncelikle kendisine zulmetmiş olacağı beyan edilmiştir.⁴⁰²

Boşadıktan sonra kadına kim kötülük yapmak için geri dönerse, o kişinin günahkar olacağı ve ilahi cezaya gark olacağı ifade edilmiştir.⁴⁰³ Âyette kadınları mal karşılığı boşamaya zorlamak ve sırf zarar vermek maksadıyla boşayıp iddet süresi bitiminde onlara geri dönmek kadınların haklarına tecavüz etmek olarak beyan edilmiştir. Burada a-d-v kökünün hakka tecavüz etmek manasında kullanıldığı üç âyet ele alınmıştır. Bu âyetlerden ilkinde mirasın intikalinde şahitlik yapanların hakka tecavüz etmemeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. İkinci âyette bir topluluğa karşı olan kinin onlara haksız saldırı ve tecavüze sebep olamayacağı ifade edilmiştir. Üçüncü âyette ise erkeklerin boşamayla ilgili konulmuş olan sınırlara riayet etmesi emredilmiş, bu yasakları çiğneyerek kadınların haklarına tecavüz edilmesi yasaklanmıştır.

1.4.9. Taşkınlık Yapmak

A-d-v kökü, Kur'ân'da "taşkınlık yapmak" manasında sadece bir âyette kullanılmıştır. Bu kelimeye يَعْتَدُونَ şeklinde yer verilmiştir. İlgili âyetin metnine Kur'ân'da وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا (وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا) وَبَعْضِ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بَأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ) şeklinde yer verilmiştir. Meâl yazarları bu âyete "*Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinmeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hadiseden sonra) üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.*"⁴⁰⁴ manasını uygun görmüşlerdir.

⁴⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/121; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 6/116; Beydâvî, *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, 1/143; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 2/368.

⁴⁰³ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 4/178.

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/61.

Yahudiler Allah'ın âyetlerine inanmayıp Rasûllerini de katlederek çeşitli günahlar işlemişler ve bütün hususlarda yüce Allah'ın koyduğu sınırları aşarak taşkınlık yapmışlardır. Şüphesiz o Yahudiler, inkâra o kadar dalmışlar ki neticede Allah'ın âyetlerine inanmayacak kadar kalpleri taşlaşmıştır. Kalplerinde ki bu taşlaşmadan dolayı peygamberleri katledecek derecede küstahlık yapmışlardır.⁴⁰⁵ Nesefî'ye göre bu âyette hadlerini aşarak taşkınlık yapma hususu; Yahudilerin cumartesi günü avlanma yasağını çiğnemeleridir. Âyette geçen “zâlike” kelimesi Yahudilerin taşkınlıklarının ve sınırı aşmalarının nedeni olabilir. Çünkü onlar kendilerini haddi aşmaya o kadar alıştırmışlar ki işi artık teröre ve kargaşaya götürmüşlerdir.⁴⁰⁶

Bu âyeti kerime hakkında Elmalılı Hamdi Yazır şu yorumlarda bulunur: Yaşamda monotonluğun, insanın davranış ve istekleri üzerinde etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Hayatın bu monotonluğunda farklılık ve çeşitlilik istemekte herhangi bir mahsur yoktur. Ama çeşitlilik isterken bir yandan da ellerinde bulunan nimetin bulunmadığı dönemdeki acıları unutmamak gerekir. Diğer taraftan da yüce bir ruh haliyle ve temiz bir kalple hareket edip şükrü artırmak gerekir. Daha da önemlisi, bedenın istek ve arzularına kapılıp edep ve terbiye dışına çıkmadan hareket etmek gerekir.⁴⁰⁷ Onların da "Rabbimize dua et" diyecek yerde, edepsizce "Rabbine dua et" diye imansızlık eseri göstermemeleri gerekirdi. İsrailoğulları'nın bu isteğinde, şüphesiz göçebelikten kurtulup, yerleşik hayata, şehir hayatına geçmek arzusu vardı. Fakat bu arzu, eğitim, ilim ve ibadet gibi yüksek bir maksat ve hedefe değil, bildircin ve kudret helvası yerine soğan ve sarımsak yiyebilmek için bayağı bir maksada dayanıyordu. Bunda da vaktiyle Mısır'da yaşadıkları sefil hayata istek ve adeta hasret gibi bir maksat yatıyordu ki, bu da hürriyetin kadrini takdir edemeyip, köleliğe talip olmak demektir.⁴⁰⁸

Cenab-ı Hak, onları muhatap tutma şerefinden mahrum ederek, bir istinaf cümlesi ile buyuruyor ki üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu, aşağılandılar, hakarete uğradılar, ağır vergilere, fakirliğe ve ezikliğe mahkum oldular ve nihâyet Allah'tan bir gazaba uğradılar, müstehak oldular da devletleri yıkıldı, cemiyetleri dağılıp perişan oldular. Fâtıha

⁴⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/276; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 1/429; Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 2/27; Beydâvî, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vîl*, 1/106.

⁴⁰⁶ Nesefî, *Medârikü't Tenzîl*, 1/94.

⁴⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/375-377.

⁴⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/375-377.

Sûresi'nde zikrolunan "*kendilerine gazap edilenler*" den oldular.⁴⁰⁹ Bu baskı, bu gazap, yani bu kötü akibetin nedeni şu idi: Onlar, Allah'ın bu kadar açık seçik âyet ve delillerini taşkınlık yaparak inkâr ediyor, kâfirlikte direnir, haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi nebileri şehit etmişlerdi. Yahudiler Allah'a karşı gelmeyi ve taşkınlık yaparak haddi aşmayı bir alışkanlık haline getirmişlerdir.⁴¹⁰ Yukarıda anlattığımız meseleler farklı tefsirlerde benzer kelimelerle anlatılmaktadır.⁴¹¹ Âyetin tefsirinden de anlıyoruz ki "ya'tedün" kelimesi bu âyette taşkınlık yapmak manasında kullanılmıştır. Burada a-d-v kökünün taşkınlık yapmak manasındaki âyete temas edilmiştir. Âyette İsrailoğullarının taşkınlık yaparak Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden ve râsulleri katlettiklerinden söz edilmiştir.

1.4.10. Saldırgan Olmak

A-d-v kökünün Kur'an'da "saldırgan olan" manasında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu anlamda iki âyette مُعْتَدٍ⁴¹², bir âyette ise الْمُعْتَدُونَ⁴¹³ şeklinde kullanılmıştır.

Konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmuştur: (مُرِيبٍ) أَلْقَيْنَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ (مُرِيبٍ) "Tüm nankörleri, inatçıları cehenneme atın! Her türlü hayra bütün gücüyle engel olanı, **saldırgan** şüphecileri de atın. Allah ile beraber başka tanrı kabul edenleri, haydi, böylelerini şiddetli azaba atın!"⁴¹⁴ Âyette hayra bütün gücüyle engel olan saldırgan şüpheciden kasıt şudur: Allah'ın insanlara farz olarak kıldığı zekatın yerine ulaşmasına engel olan, sözlerinde ve fiillerinde daima saldırgan olan ve kalbinde şüphe hastalığını taşıyan kimsedir. Böyle yapan kişiler münafıktır. Yüce Allah bu vasıfları taşıyan saldırgan kişilerin cehenneme atılacağını bildirmiştir.⁴¹⁵ Hayra engel olmak aynı zamanda malın farz kılınan hakkına çokça engel olmaktır.⁴¹⁶ Bu saldırgan kişiler üzerlerinde bulunan hakları yerine getirmez, sıla-i rahîm'i keserler, iyilik yapmazlar ve sadaka vermezler.

⁴⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/375-377.

⁴¹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/375-377.

⁴¹¹ Neseî, *Medârikü't Tenzîl*, 1/93-94; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 1/425-430; Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 1/384-389.

⁴¹² Kaf 50/25; el- Kalem 68/12.

⁴¹³ et-Tevbe 9/10.

⁴¹⁴ Kâf 50/24-25-26.

⁴¹⁵ Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 13/637.

⁴¹⁶ Beydâvî, *Envarû't-Tenzîl ve Esrarû't-Te'vil*, 3/316.

Harcadıklarında ise haddi aşan şüpheli kişilerdir.⁴¹⁷ Bu âyetin farklı şekillerde de anlaşıldığını söylebiliriz. Râzî'ye göre âyetteki “mu'tedin” kelimesi imanı men etme manasında da kullanılabilir. Bu şekilde mana; O haddi aşan kişi imanı engelledi, bununla da yetinmeyip inanları küçümsedi ve isyan edenlere ise hep yardımda bulundu, olur. Âyetteki “mürîb” kelimesinin manası ise “O zekatı vermez, çünkü ahiret ve mükâfat konusunda şüphe içerisindedir.” Saldırgan olan kişi karşılık beklemeden kimseye yardımcı olmayan kişidir.⁴¹⁸

Yine başka bir âyette: (وَلَا تُطْعُ كُلَّ خَلَافٍ مَّيِّينٍ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ مَّنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ عُثُلٌ بَعْدَ ذَلِكَ)
(*Resûlüm!*) *Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba ve haşın, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.*”⁴¹⁹ buyrulmaktadır. Bu âyetin manasını anlayabilmek için sûrenin ana konularına ve ele aldığı meselelere bakmamız gerekmektedir. Bu sûrenin ana konusu iman ve inanç esaslarıdır. Ele aldığı meseleler ise Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini isbattır. Bu yüzden bu âyette ki boyun eğme hitabı Hz. Nebî'yedir. Bu âyette iyiliği engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış kişi; malını vermeyip cimrilik yapan ve başkalarının hukukunu vermeyen, haddi aşan, çok günâhkar, insanların hukukuna tecavüz eden saldırgan kimsedir.⁴²⁰ Bu kişiler, başkaları için olan iyiliği ve hatta kendi lehlerine olan iyiliği bile engelleyen kişilerdir. Allah'ın mübah kıldıklarından istifade etmekte ileri giden, meşrû' hududu aşan, harama uzanıp günaha koşanlardır.⁴²¹ Bu saldırgan kişiler her türlü kötülük ve kepezilikte doruk noktada olan kişilerdir.⁴²² Âyetin yorumlarında da anlıyoruz ki buradaki “mu'tedin” kelimesi saldırgan olan manasına gelmektedir.

Bu manada başka bir âyette şöyledir: (اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا)
كَانُوا يَعْمَلُونَ لَا يَرْفُقُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ
(*dünya malını ve nefsânî istekleri*) *satın aldılar da (insanları) O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür! Bir mümin hakkında ne ahit*

⁴¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 13/192.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 28/166.

⁴¹⁹ el-Kalem 68/10-13.

⁴²⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 23/160; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/520.

⁴²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l Azîm*, 14/90.

⁴²² Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 30/84.

tanırlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir."⁴²³ Yüce Allah ilk âyette şöyle buyurmaktadır: verdikleri ahitleri tutmak yerine Allah'ın âyetlerini bir anlık dünya ihtiraslarına değiştiler. İslâm'a girmekten Allah'a ibadet ve itaatten vazgeçirip alıkoymaya çalıştılar.⁴²⁴ Bir rivâyete göre şöyle denilmiştir; Ebu Süfyan ve İbn Harb, Hz. Peygamberin yandaşlarını davet etmeyip, sadece kendi arkadaşlarına bir yemek daveti vermiştir. Yiyecekleri bir lokma nedeniye Rasûlullah'ın yandaşları olan insanlar Ebu Süfyan'ın kışkırtmasıyla ahitlerini bozdular. Öteden beri yaptıkları şeylerin sonucu kendilerine çok pahalıya mal oldu. O saldırgan kimseler inanlardan hiçbirisi hakkında yaptıkları antlaşmalara uymazlar. İşte bu kişiler saldırgan, haddi aşan tavırlarını devam ettiren taşkınlık yapan kimselerdir.⁴²⁵ Güçleri yeterse bir mümini öldürmekten sakınmazlar. Sizi yendikleri takdirde anlaşmaya riâyet etmezlerse siz de onlarla yaptığınız anlaşmaya riâyet etmeyin.⁴²⁶

Âyetteki saldırganlar, "Kur'ân'ı" ve "İslâm'ı" heva ve şehvet peşinde koşarak değiştirip satanlardır. Onlar Allah'ın yolundan uzaklaştılar ve başkalarını da engellediler. Yani zulüm ve şirretlik konusunda nihâi sınırı aşmışlardır.⁴²⁷ Yapılan yorumlardan anlıyoruz ki bu âyette geçen "mu'tedûn" kelimesi saldırgan olan manasında kullanılmıştır. Burada saldırgan olmak manasında a-d-v kökünden üç âyete temas edilmiştir. İlk iki âyette saldırgan olan kişilerin, iyiliği ve hayrı yani zekatı sahibine teslim etmek hususunda sürekli engellediğinden ve böyle saldırgan olan kişilerin özelliklerinden bahsedilmiştir. Son âyette ise saldırgan olan kişilerin verdikleri sözleri tutmadıklarından bahsedilmiştir. Ayrıca bu kişilerin Kur'ân'ı ve İslâm'ı hevalarının peşinde koşarak az bir paha karşılığında satarak hak yoldan saptıkları belirtilmiştir.

1.4.11. Vadi Yamacı, Kenar, Uzak Mekan, Yüksek Yer

A-d-v kökünün Kur'ânda "vadi yamacı, کنار, uzak mekan ve yüksek yer" manalarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu manada sadece bir âyette iki defa الْعُدْوَة şeklinde kullanılmıştır.

⁴²³ et-Tevbe 9/9-10.

⁴²⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/306-307.

⁴²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/306-307.

⁴²⁶ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 11/361-362.

⁴²⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/17.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: (إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ) مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاخْتِلَافِ الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ *“Hatırlayın ki, (Bedir savaşında) siz vâdinin yakın kenarında (Medine tarafında) idiniz, onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer (savaş için) sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilâfa düşerdiniz...”*⁴²⁸ Bu âyette Bedir savaşının hayret verici sahnelerinden ve savaşın yapıldığı mekanın özelliklerinden bahsedilmektedir. Bedir savaşında müslümanların vâdinin Medine’ye bakan tarafında olduğu, düşmanlarının ise Mekke’ye bakan uzak kenarında olduğu ve Ebu Süfyan ve arkadaşlarının kervanlarının da daha aşağıda deniz kıyısına yakın yerde olduğundan bahsedilmiştir.⁴²⁹ Müslümanların savaşta arazinin durumu, donanım bakımından yetersiz oluşları ve asker sayılarının az olması nedeniyle düşmandan daha güçsüz ve zayıf durumda oldukları ifade edilmiştir. İki ordu arasında her bakımdan büyük fark olduğu dile getirilmiştir. Müslümanların o vakitte orada olmak için sözleşip, bu durumu gördüklerinde mutlaka korkarak cesaret edemeyeceklerinden ve sözlerinden vazgeçerek kazanma umudunu yitireceklerinden bahsedilmiştir.⁴³⁰ Bunun nedeni müslümanların konakladıkları yer itibarıyla suya uzak bir yerde olmaları, bulundukları yerin çöl ve kumlu olduğu için ayaklarının batması ve yürümekte zorluk çekmeleri olarak açıklanmıştır. Kâfirlerin ise suyun yakınlarında konakladıklarından ve kendilerine gelecek olan yardımı da an be an takip ettikleri ifade edilmiştir. Aslında yenik durumda görünen müslümanlara Allah yardım ederek onlara gâlibiyeti, kâfirlere ise mağlubiyeti vermiştir.⁴³¹ Âyette geçen “udveti” sözcüğünün, vâdinin yakın kenarı ve uzak kenarı manasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Burada a-d-v kökünün yer ve mekan manasında kullanıldığı açıkça görülmüştür.

1.4.12. Koşanlar

A-d-v kökü “koşanlar” anlamında da Kur’ân’da kullanılmıştır. Bu anlamda sadece bir âyette الْعَادِيَاتِ şeklinde kullanılmıştır. “Adiyât” koşanlar manasında a-d-v kökünden türeyen ism-i fâil cem-i müennesi sâlim’dir.⁴³²

⁴²⁸ el-Enfâl 8/42.

⁴²⁹ Taberî, Câmiu’l Beyân, 11/203.

⁴³⁰ Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 4/255.

⁴³¹ Râzî, Mefâtihu’l Gayb, 15/173.

⁴³² Yazır, Hak Dini Kur’ân Dili, 9/409.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا “*Harıl harıl koşanlara...*” “Andolsun harıl harıl koşanlara” buyruğunda kastedilen şey hususunda iki görüş vardır. Bunlardan birincisi koşanlardan kastın develer olduğudur. İkincisi görüş ise koşanlardan kastın Allah yolundaki atlar olduğudur. “Koşanlar”ın atlar olduğunu kabul edenlere göre âyette, koşan şeyin koşarken çıkardığı ses için kullanılan “dabha” kelimesi atın solumasını ifade etmekte kullanılır. Sonraki âyetlerde de “kıvılcım çıkaranlar”, “sabahleyin akın edenler” ve “toz koparanlar” söz konusu edilmişlerdir. Bütün bunlar atlar için uygun düşmektedir. Develerin solumasına “dabha” denmez. Genel olarak müfessirler ile dilcilere göre koşanlardan kastedilenin ikinci görüşte ki atlar olduğudur.⁴³³ Bu sûrede harp sırasında düşman üzerine sürülen atlar anlatılmakta ve atlar üzerine yemin edilmektedir. Arap toplumundaki insanların atları çok sevmelerinden dolayı onlara ellerindeki nimetleri verenin Allah olduğu hatırlatılmak için atlar üzerine yemin edilmiştir.⁴³⁴ Burada koşanlar manasında a-d-v kökünün kullanıldığı âyete temas edilmiştir. Tefsirciler âyetteki koşanlardan kastedilenin at olduğu görüşünün ağır bastığını ifade etmişlerdir.

⁴³³ İbn Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr Fî İlmi't-Tefsîr*, 9/206-207; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 7/209; Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 8/507; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l Kur'âni'l Azîm*, 14/434; Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 32/63; Kurtubî, *El-Câmi 'li-Ahkamil-Kur'ân*, 22/426; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/671.

⁴³⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 5/672.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN'DA MU'TEDİ KELİMESİ

2.1. MU'TEDİ'NİN KUR'ÂN'DA İŞLENİŞİ

Kur'ân'a göre insan, yaratılanların çoğuna üstün kılınan⁴³⁵ bir varlıktır. Ancak bu üstünlük, insanın yaratılış gayesine uygun bir hayat çizgisi takip etmesiyle mümkündür. İnsanın yaratılış gayesine ulaşmasının önündeki engeller, kimi zaman bilgisizlik, kimi zaman da ahlâkî zaafırlar olur. Yüce Allah gönderdiği peygamberler ve kitaplarla insana takip etmesi gereken hayat biçimini göstermiş, bu yoldaki tehlike ve engellere dikkat çekmiştir ve neticede onu rehbersiz bırakmamıştır.⁴³⁶

Mu'tedi olmak insanın kemâl yolunda önüne çıkan ahlaki engellerin en önemlilerinden biridir. Mu'tedi kelimesi sözlüklerde daha önce de ifade ettiğimiz gibi; saldırgan, zulmeden, haddi aşan, zalim ve hakkı çiğneyen manalarına gelmektedir. Kur'ân'da haddi aşmak, sınırı aşmak i'tida kelimesi ile ifade edilmiştir. Haddi aşanlara ise mu'tedi denilmiştir.⁴³⁷ Izutsu (ö.1993) mu'tedi kelimesini; kişinin sınırı aşması ve dolayısıyla birisine karşı taşkınlık ve haksızlık yapması olarak tarif etmektedir.⁴³⁸ Kur'ân'da haddi aşmak, Allah'ın kulları için belirlediği sınırları yani hudûdullahı tecavüz etmek ve ilâhi emirleri çiğnemek manasına gelmektedir.⁴³⁹

Çeşitli âyetlerde Allah'ın sınırlarına riayet edilmesi, buyruk ve yasaklarına uyulması emredilip bu sınırlara yaklaşılmaması yasaklanırken⁴⁴⁰ bu sınırları korumanın müminlerin bir özelliği olduğu vurgulanır.⁴⁴¹ Öte yandan insan ilişkilerine ve özellikle aile hukukuna dair yasaklar açıklandıktan sonra, *“İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları aşmayın. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa onlar zalimlerin ta*

⁴³⁵ el-İsrâ 17/70.

⁴³⁶ eş-Şems 91/8.; el-İnsân 76/3.

⁴³⁷ İbrahim Çelik, “taaddî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/283-284.

⁴³⁸ Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, 268.

⁴³⁹ Çelik, “taaddî”, 39/283.

⁴⁴⁰ el-Bakara 2/187.

⁴⁴¹ et-Tevbe 9/112.

*kendisidir”*⁴⁴² buyrularak bu sınırları çiğnemenin zulümle eş değer olduğu ifade edilmektedir. Allah haddi aşanları sevmez;⁴⁴³ çünkü onlar verdikleri ahidleri her fırsatta bozar, müminlere galip geldiklerinde onlarla yaptıkları anlaşmaları tanımazlar. Çünkü onlar iki yüzlü ve bozguncudurlar; Allah’ın âyetlerini az bir paha karşılığında satıp insanları doğru yoldan saptırırlar.⁴⁴⁴ Haddi aşanlar hesap gününü de yalan sayarlar⁴⁴⁵ ve kendi arzularına şoursuzca uyarlar. Allah haddi aşanları çok iyi bilendir⁴⁴⁶ ve onları içinde sürekli kalacakları, elem verici bir azabın bulunduğu cehenneme koyacaktır.⁴⁴⁷

İslam dini savaşta da haddi aşmayı yasaklamıştır. Hicretten evvel on küsur yıl boyunca müşriklerin işkencelerini, onur kırıcı sözlerini ve davranışlarını sabırla karşılayan müslümanlara daha sonra savaş izni veren âyetlerde haddi aşmamaları öğütlenmiş,⁴⁴⁸ bir topluluğa beslenen öfkenin aşırı gitmeye sebep olmaması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴⁹

İslam her şeyde orta yolu öğütleyen, aşırı gitmeyi yasaklayan, beden ve ruhla uyum içinde insanlık onuruna yakışır düzeye ulaştıran bir ölçü ve denge dinidir.⁴⁵⁰ İslamiyet yemede ve içmede aşırı gitmeyi yasakladığı gibi Allah’ın helâl kıldığı temiz rızıkları, meşru lezzetleri din adına kendine haram kılmayı,⁴⁵¹ Allah ve rasûlünün öngördüğü ibadetleri azımsayıp yeni ibadet şekilleri ortaya çıkarmayı da yasaklamıştır.

Allah Teâlâ, en güzel şekilde yarattığı insanoğlunun bu üstünlüğünü koruyup sürdürebilmesi için uyulması gereken kurallar koymuş, aşılmaması gereken sınırlar belirlemiştir. Bunların ihlal edilmesi haddi aşmaktır. Bu tutum ısrarla devam ettirilirse istekler ve düşünceler değişir, insanın fitratı bozulur ve sonunda insanı insanlık çizgisinde tutan değer ölçüleri altüst olur.⁴⁵²

⁴⁴² el-Bakara 2/229.

⁴⁴³ el-Mâide 5/87; el-En’âm 6/119.

⁴⁴⁴ et-Tevbe 9/7-10.

⁴⁴⁵ el-Mutaffifin 83/12.

⁴⁴⁶ el-En’âm 6/119.

⁴⁴⁷ en-Nisâ 4/14.

⁴⁴⁸ el-Bakara 2/190-194.

⁴⁴⁹ el-Mâide5/2.

⁴⁵⁰ el-İsrâ 17/29; el-Furkan 25/67.

⁴⁵¹ el-Mâide 5/87; el-En’âm 6/119.

⁴⁵² Çelik, “taadi”, 39/283-284.

Bu bölüme kadar olan kısımda a-d-v kökü ve mu'tedi kelimesinin semantik tahlilini yaptık. Sonrasında mu'tedi kelimesi ile anlam yakınlığı ve uzaklığı olan kelimeleri araştırarak inceledik ve anlam ilişkisini ortaya koyduk. Ayrıca a-d-v kökü ve türevlerinin Kur'ân'da kullanılış şekillerini inceledik. Bundan sonraki bölümde Allah'ın sınırlarını tanımayıp haddi aşan, fitratı bozulmuş olan insanların niteliklerini inceleyeceğiz.

2.2. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞAN İNSANLARIN NİTELİKLERİ

Kur'ân'ı Kerîm'de âyetler incelendiğinde haddi aşan insanlarda bir takım nitelikler bulunduğu tespit edilmiştir. Yapılan tespitlere göre bu niteliklerden en önemlisi küfürde ve inkârda inat etmektir. Ayrıca Lût kavminin livata yapmaları, ahireti ve peygamberleri yalanlamak, Allah'ın sınırını aşmak, zulmetmek ve koğuculuk yapmak da bu nitelikler arasında yer almaktadır. Tespiti yapılan niteliklerin kendi içlerinde de ayrıca bazı niteliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu nitelikleri bir başlık olarak vermek mümkün olmayacağından genel bir başlıklandırma yolunu tercih ettik. Şimdi bu nitelikleri inceleyelim.

2.2.1. Küfürde ve İnkârda İnat Etmek

Haddi aşan insanların niteliklerinden bir tanesi küfür ve inkârda inat etmeleridir. Lügatte “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” gibi manalara gelen küfür, terim olarak genellikle “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” diye tanımlanır. Küfrü benimseyene “fitrî yeteneğini köreltip örten” anlamında kâfir denilir. “Bilmemek, yadırgamak” manasındaki nûkr kökünden türetilen inkâr ise “kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek” anlamlarına gelir.⁴⁵³ Bu başlık altında küfür ve inkârda inatla ilgili âyeti ele alarak inceleyeceğiz.

Bu konuyla ilgili âyet şöyledir: *أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مِّنَ الْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ* (İki meleğe şu emir verilir:) *Haydi ikiniz her inatçı kâfiri, hayra bütün gücüyle engel olanı, azgın şüpheciyi cehenneme atın; Allah ile beraber başka ilâh edineni, şiddetli azaba birlikte atın!*⁴⁵⁴ Âyetlerde cehenneme atılan insanların hangi günahlardan dolayı atıldığı hayrete düşüren bir dille anlatılmaktadır. Bu suçlar: “tevhid

⁴⁵³ Mustafa Sinanoğlu, “küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533-536.

⁴⁵⁴ Kâf 50/24-26.

inancından saparak Allah’a ortak koşmak, haddi aşmak, hayrı engellemek, sınır tanımamak, küfürde ve inkâr etmede inatla ısrar etmektir.⁴⁵⁵ Bu nitelikler, hem çirkin hem de cezanın şiddetinin artmasına sebep olan niteliklerdir. Bu niteliklerin birlikte zikredilmesi, küfür ve inatla inkâr edenlerin içinde bulunduğu sıkıntılı durumun şiddetini artırmaktadır.⁴⁵⁶ Bu âyetin yorumundan anlıyoruz ki küfür ve inkârda inat etmek haddi aşan insanların niteliklerindendir. Bunun neticesinde Allah’ın gazabını hak etmişlerdir.

2.2.2. Livâta Yapmak

Haddi aşan insanların niteliklerinden bir tanesi de livâta’dır. Sözlükte “havuzu çamur vb. ile sıvamak suretiyle onarmak” anlamına gelen livâta kelimesi, örfte erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi ifade eder. Kelime anlamını erkekler arası eşcinsel ilişkinin yaygın olduğu Lût kavminden almaktadır.⁴⁵⁷ Bu başlık altında Lût kavminin işlediği bu çirkin fiil ile ilgili âyeti ele alarak inceleyeceğiz.

Bu konuda ki âyet şudur: *وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ* “*Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasında erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz.*”⁴⁵⁸ Âyette Lût kavmine hitaben şöyle söyleniyor: Allah’ın size helâl kıldığı eşlerinizden faydalanmıyorsunuz. Mücâhid (ö. 103/721) bu âyet hakkında şöyle der: “Kadınlara normal yoldan cinsel ilişkiyi bırakıp erkeklere gidiyorsunuz.”⁴⁵⁹ Lût (a.s), erkeklerle ilişki kurduklarından dolayı kavmini kınamış ve şöyle söylemiştir: “Haddi aşmanız ve bu çirkin fiili işlemeniz sebebiyle, insanlıktan çıkıp hayvanlık seviyesine indiniz. Hayvanın erkeği bile, erkeği ile cinsel ilişki kurmaktan nefret eder siz ise, hayvanların dahi sakındığı bir işi yapıyorsunuz.”⁴⁶⁰ Lût kavmi, böylesine ağır bir günah işlemelerinden dolayı sınır tanımayan bir toplum olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶¹ Lût kavminin bu tiksindirici günahları cinsel sapıklıktır. Bu cinsel sapıklık fitrata aykırı çirkin bir işi yapmaktır.⁴⁶² Yapılan yorumlardan anlıyoruz ki livâta (erkeklere yaklaşmak) yapmak erkeklerin hanımlarıyla

⁴⁵⁵ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/110.

⁴⁵⁶ Seyyid Kutub, *Fî Zılâl-il Kurân*, çev. Salih Uçan vd. (Dünya Yayıncılık: İstanbul, 1991), 9/355.

⁴⁵⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “livâta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/198-200.

⁴⁵⁸ eş-Şu’arâ 26/165-166.

⁴⁵⁹ İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l Mesîr*, 6/140.

⁴⁶⁰ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/392.

⁴⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/410.

⁴⁶² Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 7/627.

helâl olan ilişkilerini bırakıp erkek erkeğe bir cinsel temayüzdür. Bu sebeple diyebiliriz ki livâta yapmak, haddi aşan Lût kavminin bir niteliğidir. Bu azgınlıkları sebebiyle de helâk olmuşlardır.

2.2.3. Yalanlamak

Haddi aşan insanların niteliklerinden birisi de yalanlamaktır. Sözlükte “yalan söylemek; iftira etmek” anlamındaki kizb (kezib) kökünden türeyen tekzîp “yalanlamak, inkâr etmek” manasında masdar ve isim olarak kullanılır. Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından tekzîp inkârla birleştirilerek tasdikî karşıtı olarak kabul edilmiştir.⁴⁶³ Ele alacağımız âyette de tekzip inkârla birleştirilmiştir.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: وَمَا يُكْذِبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ *“Onu ancak hükümleri çiğneyen ve günaha dalan kimseler yalanlar.”*⁴⁶⁴ Âyette kıyamet gününü yalanlayanların kimler olduğundan bahsedilmektedir. Bunlar iman etmeyip taşkınlık yapanlar, aşırı gidenler, sapıklığa düşerek isyan edenler ve alabildiğine günah işleyenlerdir.⁴⁶⁵ Onları söz konusu günü inkâra götüren şey azgınlık ve günahkârlıklarıdır.⁴⁶⁶ Âyetin öncesine baktığımızda kıyamet gününe iman etmeyen, bu inançsızlıkları amel defterinde kayıt altına alınan kafirlerin ebedi alemdeki durumlarının perişan olacağından haber verilmektedir. Bu âyet ve sonrasındaki âyete baktığımızda ise bu insanların kötü davranışları üç kategoride ele alınabilir. Birincisi, itikad hususlarında sınır aşmaları ve Allah yolundan ayrılmaları; ikincisi, sürekli günaha dalmaları; üçüncüsü ise Allah’ın âyetlerini, okunurken duydukları zaman bunlar “eskilerin masallarıdır,” demeleridir. Böylelikle hak kitaba (Kur’ân’ı Kerîm) ve Hz. Muhammed’e inanmayıp yalanlamalarıdır.⁴⁶⁷ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi buradaki yalanlama Allah’ın hükümlerini inkârla ifade edilmiştir. Bu yorumlara bakarak yalanlamak, inkâr etmek haddi aşan insanlarda bulunan temel niteliklerdir diyebiliriz.

Yalanlamakla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır: ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ *“Sonra, onun ardından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara apaçık mucizeler*

⁴⁶³ Hülya Alper, “tekzip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/391-392.

⁴⁶⁴ el-Mutaffîfîn 83/12.

⁴⁶⁵ Sâbûnî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, 3/532.

⁴⁶⁶ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 10/408.

⁴⁶⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 5/576.

getirdiler. Fakat onlar önceden yalanlamakta oldukları şeye inanacak değillerdi...”⁴⁶⁸ Âyetin sibakına bakarak “...arkasından birçok peygamber gönderdik...” diye kastedilen kişinin, Hz. Nuh olduğunu görmekteyiz. Bu âyetle ise Hz. Nuh’tan sonra gönderilen peygamberlerin kavimlerinin de, peygamberlerini yalanlayarak iman etmediklerinden bahsedilmektedir. Kurtubî âyetin yorumunda şuna işaret etmiştir: “Hz. Adem’in sülbünden çıkartıldıkları günden önce yalanlamış oldukları şeye iman etmezler.” Çünkü onlar her ne kadar “Belâ: Evet, Rabbimizsin” demişlerse de aslında kalben iman etmemiş ve yalanlamış kimseler vardı.⁴⁶⁹ Yani onların daha dünyaya gelmeden önce yalanlayıp ve iman etmediklerini görüyoruz.

Mevdûdî, kalpleri mühürlenmiş haddi aşmış kimseleri, inatçı ve dik kafalı olarak nitelmiştir. Daha önce zihinlerinde biçimlendirdikleri batıl görüşe körü körüne ve sıkı sıkıya bağlandıklarını ve bu nedenle öğüt ve tavsiyelere kulaklarını tıkadıklarını söylemiştir.⁴⁷⁰ Beydâvi ise müşriklerin, küfürde şiddetli inatları ve Allah’ın onları yardımsız bırakması nedeniyle yalanladıklarını söyler.⁴⁷¹ Âyetin siyakına baktığımızda Hz. Musa ve kardeşi Harun’un mucizelerle gönderilip, yine onların da yalanlandığını görmekteyiz. Firavun ve kavmi, servet ve iktidarları yüzünden kibirlenerek kendilerini ilahi mesajın muhatabı saymamışlardır. Mucizelere iman etmeyi de kabul etmemişlerdir.⁴⁷² Âyetin yorumlarından da anlaşıldığı üzere tarih boyunca Allah kavimlere rasûller göndermiştir. Fakat insanlar bu rasûllere uymak yerine küfürdeki inatları ve Allah’ın onları yardımsız bıraktığı düşüncesiyle onları yalanlamayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle söyleyebiliriz ki yalanlamak haddi aşan insanların niteliklerindendir.

2.2.4. Allah’ın Sınırını Aşmak

Haddi aşan insanların niteliklerinden bir tanesi de Allah’ın sınırını aşmaktır. Allah’ın sınırları demek, Allah’ın herhangi bir konuda belirlemiş olduğu ve aşılmamasını istediği hudutlardır. İnsanoğlunun Allah’ın koymuş olduğu sınırları aştığı âyetlerde bildirilmektedir.

⁴⁶⁸ Yunûs 10/74.

⁴⁶⁹ Kurtubî, *El Câmi ‘ li Ahkami’ l Kur’ân*, 11/26.

⁴⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhimu’ l Kur’ân*, 2/351.

⁴⁷¹ Beydâvi, *Envâru’ t-Tenzîl ve Esrâru’ t-Te’vîl*, 2/111.

⁴⁷² Sâbûnî, *Safvetü’ t-Tefâsîr*, 1/593; Mevdûdî, *Tefhimu’ l Kur’ân*, 2/351.

Bu âyetlerden bir tanesinde şöyle buyrulmaktadır: الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُعِيمَا حُدُودَ اللَّهِ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ “Talâk iki kezdir. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidiye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.”⁴⁷³ Bu âyeti birinci bölümde sınırı aşmak başlığı altında incelemiştik fakat konumuzla ilgili olduğu için burada tekrar ele almayı uygun gördük. Âyette İslâm'dan önce Arabistan'da yaygın olan çok ciddi ve kötü bir sosyal alışkanlığın düzeltilmesi amaçlanmaktadır. O zamanlarda koca istediği zaman ve istediği kadar karısını boşama hakkına sahipti. Ne zaman karısı ile araları kötü olsa hemen onu boşar, sonra da tekrar ona geri dönerdi. Kur'ân'ın bu âyeti, böyle bir zulmü ortadan kaldırmaktadır. Evlilik hayatı boyunca erkeğe iki boşama hakkı verilmiş, üçüncüsünde ise artık tamamen ayrılmış olacağı beyan edilmiştir.⁴⁷⁴ Kişinin, bu şekilde Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşarsa hem karşısındakine hem de kendisine zulmetmiş olacağı ifade edilmiştir.⁴⁷⁵ Bu zulmü sebebiyle de Allah'ın gazap ve öfkesine müstehak olacağı bildirilmiştir.⁴⁷⁶ İslâm öncesi araplarda zulüm etmek sanki onların ayrılmaz bir parçasıdır. Yukarıda anlatılanlardan şu sonuca ulaşabiliriz: Yüce Allah boşanmayla ilgili Arap toplumundaki kötü alışkanlığı yıkmak için, boşamaya sınır getirmiş ve fidiye ile boşamadaki hükümlerini bu âyetle sabit kılmıştır. Eğer kişi Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşarsa hem kendisine hem de karşısındaki zulmetmiş olur. Bu durumda Allah'ın sınırını aşmak, haddi aşan insanların niteliklerindendir diyebiliriz.

2.2.5. Zulüm Etmek

Haddi aşan insanların niteliklerinden bir tanesi de zulüm etmeleridir. Zulüm etmek, belirlenmiş olan sınırları çiğneme, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara

⁴⁷³ el-Bakara 2/229.

⁴⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'ân*, 1/179.

⁴⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 6/111.

⁴⁷⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/118; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/146.

sokma, zorbalık ve adaletsiz uygulama gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁷ İnsanların çeşitli nedenlerle hem kendilerine hem de karşısındaki insanlara zulüm ettikleri âyetlerde anlatılmaktadır.

Bu konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır: *وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلْيُغْنِ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَخَوْهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا اللَّهَ عَالِمًا وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ بِعِظْكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab’ı ve hikmeti hatırlayın. Allah’a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁴⁷⁸

Bu âyeti birinci bölümde hakka tecavüz etmek başlığı altında incelemiştik Fakat konumuzla alakalı olduğu için burada tekrar ele alarak farklı bir açıdan incelemesini yapacağız. Bu âyetten iki sonuç çıkarabiliriz. Birincisi, kim kadına zarar vermek ve onu fidye vermeye zorlamak maksadıyla salıvermezse kendisine zulmetmiş olur. İkincisi ise kadını boşayıp, iddet süresi bitince ona karşı duyduğu arzu nedeniyle değil de, sırf ona zarar vermek için geri dönüp, tekrar boşayarak, iki veya üç defa iddet beklemek zorunda bırakılması, onlara zulüm edilmesidir. Yüce Allah bu âyetle açıkladığımız durumu yasaklamış ve bu halde kim sınırı aşip yasaklanan şeyi yaparsa kendisine zulmetmiş olur, buyurmuştur.

Seyyid Kutub buradaki zulüm hakkında şöyle der: Kişi kendisini suç işlemeye meylettirerek, Rabbinin emir ve yasaklarına uymaktan uzaklaştırdığı için kendisine zulmetmiştir.⁴⁷⁹ Âyetin devamında Allah’ın âyetleriyle alay etmeyin denilmektedir. Bununla kestedilen evlilik ve talak hususunda ağırbaşlı olunması gerektiğidir. Çünkü Allah’ın âyetlerini küçümsemek küfre düşmek demektir.⁴⁸⁰ Yukarıda ele aldığımız âyetteki zulüm, erkeğin kadını alıkoyması ve ona zarar vermek maksadıyla tekrar ona geri

⁴⁷⁷ Çağrı, “zulüm”, 44/507.

⁴⁷⁸ el-Bakara 2/231.

⁴⁷⁹ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 1/402; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 1/148; Taberî, *Câmiu’l Beyan*, 4/178-179; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/121.

⁴⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2/121.

dönmesidir. Zulüm etmek, Allah'ın koymuş olduğu sınırları tanımayıp haddi aşan insanların niteliklerinden birisidir diyebiliriz.

2.2.6. Koğuculuk Yapmak

Haddi aşan insanların niteliklerinden bir tanesi de koğuculuk yapmaktır. Sözlükte “fısıltı halinde konuşmak, birinin sözünü yalan katarak nakletmek” anlamındaki “nemm” kökünden türeyen nemime kelimesi insanlar arasında kötülük, düşmanlık ve bozgunculuk maksadıyla söz taşıma, koğuculuk yapma, gammazlık” demektir.⁴⁸¹ Bu başlık altında ele alacağımız âyetle koğuculuk yanında küfrün ötesinde sayılan kötü sıfatları da inceleyeceğiz.

Konuyla ilgili âyetle şöyle buyulmaktadır: وَلَا تُطِيعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ هَمَّازٍ مَّشَاءٍ بَنَمِيمٍ مَّنَّاعٍ (Resûlüm!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecâviz, günaha dadanmış, kaba ve haşın, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.”⁴⁸² Bu âyeti daha iyi anlayabilmemiz için sebebi nüzulüne bakmamız gerekmektedir. Âyetlerde vasıfları bildirilen kişinin Velid b. Muğire olduğu söylenmektedir. Velid b. Muğire'nin, Hz. Muhammed'e çeşitli kumpaslar kurduğu, peygamberin risalet görevini yaparken onu engellediği, insanları doğru yoldan (Allah'ın) alıkoyması ile ilgili anlatılan bir çok haber vardır. Başka bir haber de de bu âyetlerin Ahnes b. Şureyk hakkında indiği söylenmiştir. Bu iki adam Hz. Muhammed'in azılı hasımıydılar. İnsanları peygambere karşı savaşa katılmaları için devamlı kışkırtıyorlardı. Yaptıkları tecavüz ve insanları korkutma çabaları bu insanların kötü davranışını, kişiliklerinin bozuk olduğu, kötülüğe meyilli, günahkar insan profilinde olduklarını göstermektedir.⁴⁸³ Bu âyetle Allah, Peygamberini yalancılara uymaması konusunda uyarmış ve kafirlere boyun eğmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu âyetlerde yüce Allah küfrün ötesinde sayılan dokuz kötü sıfatı sıralamıştır. Bunlar, aşırı yemin etmek, hor ve hakir olmak, çokça küçümsemek, insanlar arasında söz taşımak, her zaman hayra engel olmak, haddi aşan saldırgan olmak, sürekli günah işlemek, katı kalpli ve soysuz olmaktır.

⁴⁸¹ Mustafa Çağrı, “nemime”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 33/553.

⁴⁸² el-Kalem 68/10-14.

⁴⁸³ Kutub, *Fî Zılâl'il Kur'ân*, 10/131.

Bu nitelikler müşriklerin genel karakterlerinin özeti gibidir.⁴⁸⁴ Yukarıda açıkladığımız sıfatlara sahip insanlar her zaman haddi aşmışlardır. Bu nedenle diyebiliriz ki koğuculuk yapmak haddi aşan insanların niteliklerindendir. Koğuculuk yapanlarda yani insanlar arasında söz taşıyan kimselerde aynı zamanda başka bazı niteliklerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nitelikler, aşırı yemin etmek, hor ve hakir olmak, çokça küçümsemek, her zaman hayra engel olmak, saldırgan olmak, sürekli günah işlemek ve katı kalpli olmaktır. Buraya kadar Kur'ân'da haddi aşan insanların nitelikleri ele alınarak incelenmiştir. Bunların çirkin ve kötü nitelikler olduğu ortaya koyulmuştur.

2.3. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞMAYA SEBEP OLAN UNSURLAR

Bu başlık altında insanların haddi aşmalarına sebep olan unsurlar, âyetler irdelenerek tespit edilmiştir. Yapılan tespitlere göre bu unsurlardan en önemlisi şeytana uymaktır. Sonrasında içki içmek ve kumar oynamak, düşmanlık yapmak, helâli ve haramı önemsememek, âyetleri inkâr etmek ve peygamberleri kasten öldürmek, gizli konuşmaktan men edildikten sonra sonra yasaklananı yapmak, düşmanlık etmek ve peygambere karşı gelmek, münafıklık yapmak ve küfür, isyana ve inkâra dalmak ve haset etmektir. Aşağıda bu unsurlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

2.3.1. Şeytana Uymak

İnsanı ve toplumu haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi ve en önemlisi şeytandır. Şeytan insanların düşmanı olup onlar için daima ve yalnızca kötü şeyler ister. Onları haramlara, Allah hakkında O'nun her bakımdan yetkinliği ve yüceliği ile başdaşmayan sözler söylemeye kışkırtır.⁴⁸⁵ Âyetlerde bildirildiğine göre şeytan kurnazca hileli, aldatıcı yollara başvurarak insanları yoldan çıkaracağına and içmiştir. Sadece Allah'ın ihlaslı kullarını yoldan çıkaramayacağı ifade edilmiştir.⁴⁸⁶ Kuşkusuz şeytanın musallat olmadığı, yoldan çıkarıcı duygu, düşünce ve davranış telkin etmediği hiçbir insan yoktur.⁴⁸⁷ Bu başlık altında şeytanın yalan yere Allah adına yemin ederek Hz. Adem ve Hz. Havva'yı kandırarak yasak meyveden yemelerini ve Allah'ın "...*bu ağaca yaklaşmayın*..." emrini nasıl ihlal ettiklerini inceleyeceğiz.

⁴⁸⁴ Karama vd., *Kur'ân Yolu*, 5/431.

⁴⁸⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/254.

⁴⁸⁶ İlgili âyetler için bk. el-Hicr 15/40; Sâd 38/83.

⁴⁸⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/255.

Bu konudaki âyet şöyledir: فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ *“Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.”*⁴⁸⁸ Bu âyetin sibâkına baktığımızda Allah Teâla’nın Hz. Adem ile Havva’ya cennete yerleştirdiğini, orada istedikleri her nimetten yiyebileceklerini söylediğini, fakat şu ağaca yaklaşmayın dediğini görmekteyiz. Yüce Allah eğer bu ağaçtan yerlerse, ikisinin de kendilerine kötülük edip zulmedeceklerini bildirmektedir.⁴⁸⁹ Bu âyette şeytanın onların ayaklarını kaydırarak yasak olan ağaçtan yemelerine ve cennetten çıkarılmalarına sebep olduğu açıklanmaktadır. Şeytan onları, sahip oldukları nimet ve giysilerden mahrum bırakmak ve avret yerlerini kendilerine göstermek için onlara şöyle fısıldamıştır: “Allah sizin melek olmanızı ve cennette ebedi kalıp ölümsüzlüğe sahip olmanızı istemediği için, bu ağacın meyvesini yemenizi yasaklamıştır. Ben size öğüt veren bir kimseyim diyerek ikisine de yemin etmiştir.⁴⁹⁰ Böylece onları sahtekarlıkla aldatarak yasaklanan ağacın meyvesini yemelerine sebep olmuştur.

Düşman olarak inin hitabına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre buradaki hitap Hz. Adem, Hz. Havva ve İblis’edir. Diğer bir görüşe göre de bunlara ek olarak yılanadır. Doğru olan görüş, bu hitabın Hz. Adem ile Hz. Havva’ya yönelik olduğudur. Bununla birlikte bu hitapla o ikisinin nesepleri de kastedilmektedir. Bunun nedeni onların yaratılan ilk insan olmalarından dolayı adeta insanların hepsini kapsayıcı nitelikte olmalarıdır. Bunun gerekçesi olarak şu âyeti gösterebiliriz: *“İkiniz de inin ordan; hepiniz birbirinize düşmansınız...”*⁴⁹¹ Âyetteki hitap tüm insanlığı içine alan bir hükümdür. “Hepiniz birbirinize düşmansınız” ifadesini, insanların saldırganlık ve birbirlerini saptırma çabaları olarak açıklayabiliriz. Çünkü insanlar karakter ve yaratılışları gereği azgınlık ve düşmanlıklara yatkındır.⁴⁹² Râzî (ö. 606/1210) bu âyette: “Hz. Adem ile şeytan arasında çok güçlü bir düşmanlık olduğunu bildirmiştir. Bununla

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/36.

⁴⁸⁹ el-Bakara 2/35.

⁴⁹⁰ el-A’râf 7/20-21.

⁴⁹¹ Tâhâ 20/123.

⁴⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/255; Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, 1/81-82.

da şeytandan kaçınmanın şart olduğuna dair büyük bir tenbih olduğunu söylemiştir.”⁴⁹³ Rabbimizin bu emri, belirlenmiş bir çerçeve içerisinde Allah’ın kulları ile İblis arasında kıyamete dek devam edecek olan bir harp başlangıcının ilan edilmesidir.⁴⁹⁴ Hz. Adem’in cennete koyulması, ardından yeryüzüne gönderilmesi, Kur’ân’da çeşitli sûrelerde anlatılmaktadır.⁴⁹⁵

Hz. Adem kıssasından anlıyoruz ki şeytanın düşmanlığı ta insanın yaratıldığı ilk andan itibaren başlamıştır. Yüce Allah’ın Adem’i halkettikten sonra meleklerle, ona secde etmesini emretmiş ve İblis hariç bütün melekler secde etmişlerdir. İblis ise kibrinden dolayı secde etmemiştir.⁴⁹⁶ Bu yüzden cennetten kovulmuştur. Şeytan, cennetten kovulduktan sonra da insanlara sağından ve solundan yaklaşarak onları yoldan sapıtacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁷ Bu söylediği sözü de yerine getirmiştir. Hz. Adem ve Hz. Havva’yı vesveseleriyle, yalan yere yemin ederek kandırıp onların cennetten çıkarılmalarına neden olmuştur. İşte insanların şeytanla mücadelesinin, insanların atası olan Hz. Adem’den (a.s) itibaren başladığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu âyetin izahından da anlıyoruz ki, insanlara vesveseler vererek haddini aşmaya götüren en önemli unsur şeytana uymaktır.

Konuyla ilgili başka bir âyette şöyledir: *“وَلَا يَصْنَعُكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ”* *“Sakın şeytan sizi yoldan çevirmesin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.”*⁴⁹⁸ Neseî şeytanın yoldan çevirmesini, kıyametin kopmasına iman etme ve hakka tabi olma hususunda olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Bazı müfessirler şeytanın düşmanlığı hususunda şöyle der: “Atanızı cennetten çıkararak ve ondan, nûr elbisesini çekip alan o olduğu için, o şeytanın size olan düşmanlığı aşikârdır.”⁵⁰⁰ Şeytanın düşmanlığını, Hz Adem ile eşinin cennetten kovulmasına sebep olması ve onları çeşitli musibetlere maruz bırakmasıyla net bir şekilde görmekteyiz.⁵⁰¹ Âyette şeytanın insanları Allah’a tabi olma ve kıyametin kopmasına iman etme hususunda yoldan çevirmeye çalıştığı açıklanmıştır. İnsanların

⁴⁹³ Râzî, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 3/19.

⁴⁹⁴ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 1/83.

⁴⁹⁵ Detaylı bilgi için bk. el-Bakara 2/35-39; el-A’râf 7/19-27; Tâhâ 20/117-123.

⁴⁹⁶ el-Bakara 2/34.

⁴⁹⁷ el-A’râf 7/16-17.

⁴⁹⁸ ez-Zuhuruf 43/62.

⁴⁹⁹ Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 3/279.

⁵⁰⁰ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 27/223; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/163; Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 20/635.

⁵⁰¹ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 3/255.

şeytana uyup Allah'ın emirlerine uymamaları, insanları haddi aşmaya götüren unsurlardandır.

2.3.2. İçki İçmek ve Kumar Oynamak

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de içki içmek ve kumar oynamaktır. Kumar esas itibariyle haksız kazanç, mal ve zaman israfı, irade zaafiyeti ve toplumsal çözülme gibi bir dizi olumsuzluğa yol açar.⁵⁰² İçki ise bazı meyvelerin mayalanması yoluyla elde edilen sarhoşluk veren içecektir. İçki içmek insanları sarhoş edip akıllarını iptal ettiği için ibadetlerden alıkoymaktadır. Toplumun bireylerini uzaklaştırmakta güçlük çektiği iki temel kötü alışkanlık içki ve kumardır.⁵⁰³ Bu iki alışkanlık insanlar arasında kin ve düşmanlık duygularının yeşermesine neden olmaktadır. Bu başlık altında içki ve kumarın insanlar arasında kin ve düşmanlık meydana getirip nasıl hadlerini aştığını anlatan âyeti inceleyeceğiz.

Bu konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: *إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ* “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁵⁰⁴ Bu âyetin siyakına baktığımızda şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans oklarının birer pislik olduğundan bahsedilmektedir. Bu âyette Allah Teâlâ'nın, içki ve kumarı tekrar etmesinin sebebi olarak hitap edilen kitlenin iman edenlerden olması olarak açıklanmıştır. İçki içmenin ve kumar oynamanın puta tapmaya benzediği söylenerek, onlara bu çirkin davranıştan uzak durması öğütlenmiştir.⁵⁰⁵ Bu âyette iki şeyden doğabilecek kötülüklerden bahsedilmektedir. Bunlar, kin, karşılıklı düşmanlık, nefret ve buğzetmektir. Sarhoşlar ile kumarbazlar arasında her zaman bu sayılanlar mevcuttur. Buna bağlı olarak bu iki şey, Allah'ı anmaktan, emirlerini yerine getirmekten, yasaklarından kaçınmaktan hep uzak tutar. Aynı zamanda namaz vakitlerine riâyetten de alıkoyar.⁵⁰⁶ Âyette içki ve kumarla birlikte ayrıca namazın zikredilmesi; onun değerini ve

⁵⁰² Ali Bardakoğlu, “kumar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/364-367.

⁵⁰³ Bardakoğlu, “kumar”, 26/364-367.

⁵⁰⁴ el-Mâide 5/91.

⁵⁰⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, 1/460.

⁵⁰⁶ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/473.

namazdan uzaklaştıran unsurların imandan alıkoyacağını ifade etmek içindir. Çünkü namaz inanç ve inkâr arasını ayıran önemli bir unsurdur.⁵⁰⁷

İnsanların içki sofralarına oturmalarının sebebi arkadaşlarıyla aralarında bir muhabbet ortamı oluşturmaktır. Ancak içkinin insanı sarhoş ederek akli melekelerini kullanmasına engel olması, o insanlar arasında genellikle düşmanlık ve husumet meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle içki insanları genelde dövüşe, birbirlerini öldürmeye ve kötü sözler söylemeye sevk eder. Kumar ise insanı yoksulluğa düşürür.⁵⁰⁸ İnsanlar kumarda kaybettiği zaman tekrar kazanmak düşüncesiye kumar oynamaya devam eder ve neticesinde elinde hiçbir serveti kalmaz. Bütün servetini kumarda kaybeden kişi yoksulluğa düşer. Bu nedenle kumarda kendisini yenen kimseye karşı kalbinde şiddetli düşmanlık meydana gelir. Anlatılan sebeplerden dolayı içki ve kumar insanlar arasındaki kinin körüklenmesinin ve düşmanlığın sebebidir.⁵⁰⁹

Seyyid Kutub ise bu âyet hakkında şöyle der: “Şeytan, içki ve kumar yoluyla insanlar arasına kin ve düşmanlık tohumu eker. İçki insanın aklını başından alır, etini ve kanını bir sel gibi harekete geçirir, şehvi arzu ve isteklerini alevlendirir. Çoğunlukla içkiye arkadaş olan kumar, insanın gönlünde binbir çeşit kin ve hüsrân duygusu bırakır. Çünkü kumarda kaybeden kişi, gözlerinin önünde malını elinden alana ister istemez kin besleyecektir.”⁵¹⁰ Yazır, kim içkiye ve kumara bir defa bulaşırsa artık her günahın, cinayetin işlenebileceğini ve bu sebeple de ne iman kalacağını, ne dünyanın ne de ahiretin kalacağını söylemektedir.⁵¹¹

Âyetin tefsirinden içki ve kumarın insanları Allah’ı anmaktan, emir ve yasaklarından kaçınmaktan uzak tuttuğunu ve namazdan alıkoyduğunu görmekteyiz. Ayrıca insanlar arasında içki ve kumarın nasıl kin ve düşmanlık meydana getirdiği, içki sofrasına otururken dost olanların sarhoş olduktan sonra nasıl azılı birer düşman oldukları, kumar masasında bütün mal varlığını kaybedenlerin karşısındaki kişiye kin besleyerek düşman oldukları anlaşılmaktadır. Bu yüzden içki ve kumarın insanları haddini aşmaya götüren unsurlardan olduğunu açıkça görmekteyiz.

⁵⁰⁷ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl ve Esrâru’l-Te’vîl*, 1/460.

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/85-86.

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/85-86.

⁵¹⁰ Kutub, *Fî Zılâl’il Kuran*, 3/380.

⁵¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/372.

2.3.3. Düşmanlık Yapmak

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de düşmanlıktır. Bir şeye tecavüz etmek, haddi aşmak ve kötülük etmek anlamındaki “a-d-v” kökünden türeyen adâvet, “düşmanlık ve zulmetmek” demektir.⁵¹² İnsanın öfkesi insanın gizli düşmanıdır. İnsanın açık düşmanı ise yine insandır. Her insanın tabiatında az çok saldırganlık, kıskançlık, bencillik gibi olumsuz duygular vardır.⁵¹³ Bu başlıkta Yahudilerin ve şirk koşanların düşmanlıklarının sebebi ve düşmanlıkları neticesinde hadlerini nasıl aştığını anlatan âyeti inceleyeceğiz.

Bu konudaki âyet şöyledir: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ *“İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile, şirk koşanları bulacaksınız...”*⁵¹⁴ Bu âyette iman edenlere en şiddetli düşmanlığı yapanların Yahudiler ve şirk koşanlar olduğundan bahsedilmektedir. Râzî düşmanlık konusunda Yahudilerin müşriklerden daha katı olduğunu beyan etmiştir.⁵¹⁵ Taberî, onların bu düşmanlıklarının sebebini inkârları ve inatçılıkları olarak açıklamaktadır.⁵¹⁶ İbn Kesîr’e göre yahudilerin düşmanlıklarının sebebi; inatları, inkârları ve hakka karşı durmalarıdır. İnsanlara karşı nefret besleyip ilim ehlinin aralarında bulunmayışıdır. Bu sebeple onlar, Peygamberlerden bir çoğunu öldürmüşlerdir. Hatta Hz. Peygamberi birkaç kez öldürmeye yeltenmişler ve ona büyü yapmışlardır. Bu konuda onların benzerleri müşriklerdir.⁵¹⁷

Beydâvî ise onların bu düşmanlıklarının sebebini tabiatlarının sert olmasından, küfürde aşırılıklarından, hevalarına uymalarından, taklit içinde olup, hakikatten sapmalarından, peygamberlere karşı taşkınlık edip onları yalanlamaya alışkın olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.⁵¹⁸ Âyetin tefsirinden de yola çıkarak tarih boyunca müslümanlara en şiddetli düşmanlık yapanların yahudiler ve müşrikler olduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni düşmanlıkları sebebiyle kalplerindeki nefret, inkâr,

⁵¹² Karagöz vd., “adâvet”, 6.

⁵¹³ Mustafa Çağrı, “Düşmanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/52.

⁵¹⁴ el-Mâide 5/82.

⁵¹⁵ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/70; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/280.

⁵¹⁶ Taberî, *Câmiu’l Beyan*, 8/594.

⁵¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 5/311.

⁵¹⁸ Beydâvî, *Envâru’t- Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/456.

peygamberleri yalanlama ve hevalarına uymalarıdır. Bu saydığımız bütün hasletler insanları, Allah'ın sınırını çiğneyerek haddi aşmaya götüren unsurlardandır.

2.3.4. Helâli ve Haramı Önemsememek

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını helâl saymaktır. İzutsu “haramı” yasak olan, “helâli” ise yasaklanmamış, yasak olmaktan ‘azade kılınmış’ her şeydir diye açıklamaktadır.⁵¹⁹ Helâller ve haramlar Allah tarafından bize Kur’ân-ı Kerim’de bildirilmiştir. Bu başlık altında Allah'ın helâl kıldığı şeyleri insanların din adına haram, haram kıldığı şeyleri helâl kılarak hadlerini nasıl aştığını anlatan âyetleri inceleyeceğiz.

Bu konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmuştur: وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْهِمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لِّيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بَغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ “Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu bir çokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir.”⁵²⁰ Âyetin sibakına baktığımızda Allah (c.c) gönderdiği âyetlere iman edenlerin, Allah'ın üzerine kesilmiş olan hayvandan yemelerinin mübah olduğu bildirilmektedir.⁵²¹ Bu âyette Allah, insanlara zaruri olarak yemek zorunda kaldıklarının haricinde yasakladığı şeyleri açıklayarak, bazı insanların kendi nefislerine uyarak saptığından bahsedilmektedir. İbn Kesîr, ölü etinin ve Allah'tan başkası adına kesilenlerin bilgisizce helâl olduğunu söyleyen kişilerin müşrikler olduğunu zikretmiştir.⁵²²

Taberî âyetin tefsirinde; “insanlardan birçoklarının, hiçbir bilgiye dayanmadan sırf heva ve heveslerine uyarak insanları doğru yoldan saptırdıklarından, leşlerin ve üzerine Allah'ın adı anılmayarak kesilen hayvanların etlerinin helâl olduğunu söylediklerinden bahsetmiştir.”⁵²³ Zemahşerî ise “Fekûlü, o halde yiyiniz” emrinin helâli haram, haramı helâl sayan saptırcılara yadırgama sonucu bir uyarı olduğunu dile getirmiştir. Çünkü, bu saptırcılar müslümanlara “siz Allah'a kulluk yaptığınızı mı zannediyorsunuz! Halbuki Allah'ın öldürdüğü hayvanın etini yemek, bizzat kendinizin

⁵¹⁹ İzutsu, *Kur’ân’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 354.

⁵²⁰ el-En’âm 6/119.

⁵²¹ el-En’âm 7/118.

⁵²² İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 6/145.

⁵²³ Taberî, *Câmiu’l Beyan*, 9/515.

kestiği hayvanın etini yemekten daha uygundur” demişlerdir. Bu saptırıcılar şeriatı yok sayıp, arzu ve ihtiraslarına uyarak, istediklerini haram, istediklerini de helâl saymışlardır.⁵²⁴

Âyetin tefsirinden anlıyoruz ki müşrikler, Allah’ın haram kıldığı ölü hayvanın ve putlarının adına kestikleri hayvanın etini helâl sayarak müslümanları saptırmaya çalışmışlardır. Müslümanlardan bazılarının da bilgisizce nefsinde ve hevasına uyarak müşriklere tabi oldukları görülmektedir. Bu şekilde nefsani arzularına uyarak Allah’ın koymuş olduğu sınırı aşmaya çalışarak haddi aşmışlardır. Yani insanın nefsani arzularına uyup helâli haram, haramı da helâl sayması, onu haddini aşmaya götüren sebeplerdendir.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ *“Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.”*⁵²⁵ Bu âyette Allah’ın insanlar için, yük taşıyan ve yatırılıp kesilen hayvanlar yarattığından bahsedilmiştir. Âyette zikri geçen hayvanların isimleri hakkında İbn Eslem der ki: Hamûle üzerine bindikleriniz, ferş ise, etinden ve sütünden faydalandığınız hayvanlardır. Âyetin devamında insanlardan Allah’ın rızık olarak yarattığı meyvelerden, hayvanlardan ve ekinlerden yemeleri istenir. Cahiliye halkının yaptığı gibi, helâl ve haram kılma hususunda şeytanın yollarına ve emirlerine uymaktan sakının denilerek şeytanın, insanlara apaçık düşman olduğu ve onun tuzaklarından sakınılması gerektiği bildirilmektedir.⁵²⁶

Elmalılı ise bu âyetin tefsirinde şöyle der: “Şeytanın sözüne kanıp da, yüce Allah’ın sizin için helâl olarak belirttiği rızıklarınızı, müşriklerin: “Şu bahiredir (binilmez, sütü sağılmaz devedir), haramdır; şu şaibedir (puta adanmış devedir, sağılmaz ve binilmez), haramdır,⁵²⁷ dedikleri gibi haram kılmayın.” Ayrıca kendi kendinize helâl ve haram hükümleri koymaya ve başkasının hakkına tecavüz etmeye kalkışmayın.⁵²⁸ Allah’ın vermiş olduğu helâl rızıktan yiyerek cahiliye ehli gibi kendi görüşlerinizden hareketle helâl olanı haram, haram olanı helâl kılmayın. Şeytanın düşmanlığı noktasında,

⁵²⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/390-391.

⁵²⁵ el-En’âm 6/142.

⁵²⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/424.

⁵²⁷ Detaylı bilgi için bk. el-Mâide 5/103.

⁵²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/584.

din ve inancın aleyhinde olması itibariyle onun her zaman töhmet altında tutulup, fırsat tanınmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁵²⁹

Taberî de aynı görüşleri dile getirerek, şeytanın düşmanlığını, insanların yok olması ve Allah'ın yolundan alıkonulma isteği olarak açıklar.⁵³⁰ Âyetin yorumlarından anlıyoruz ki Allah, insanlara faydalanmaları için çeşitli hayvanlar, meyveler ve ekinler yaratmış fakat insanlar bunların bazılarında helâl olanı haram, haram olanı helâl saymıştır. Yaptıkları helâli haram, haramı helâl saymaları onları Allah'ın âyetlerinde açıkça ortaya koymuş olduğu sınırı aşarak hadlerini aşmaya sevk etmiştir. Yani helâl olanı haram, haram olanı helâl saymak insanları haddi aşmaya götüren sebeplerdendir diyebiliriz.

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”⁵³¹ Âyette Allah'ın, insanlara mübah olduğunu bildirdiği yiyeceklerden tasarrufta bulunma ve eşleriyle aralarında olan münasebet ve benzeri sevdikleri nimetleri, Hristiyan ve Yahudi din adamları gibi yasaklamamaları ifade edilmiştir. Onların, bu sayılan helâl olan nimetleri kendilerine yasakladıkları bildirilmiştir. Bu din adamlarının kimisi kendisini mabetlere kapatmış, kimisi de tıpkı meczup gibi arzda dolaşmışlardır. Mübah olanlar ve yasaklar hususunda Allah'ın belirlemiş olduğu sınırların aşılmaması gerektiği beyan edilmiştir.⁵³² “La Tüharrimü” kelimesinin manası, helâl olan bir şeyi tıpkı harammış gibi kendinizi ondan uzak tutmayın, men etmeyin ve biz bunu kendimize yasakladık, haram kıldık, demeyindir.⁵³³ Zemahşerî'de bu âyetin zahitlikle ve zor bir hayat tercihi ile onları kendimize haram kıldık demeyin manasına geldiğini söylemektedir.⁵³⁴ Nitekim bazı tefsir kitaplarında sahabeden bazılarının kendilerini geceleri uyumaktan, yemek yemekten, kadınlara yaklaşımdan men ederek ruhban hayatı yaşamaya başladıklarından bahsedilmektedir.⁵³⁵

⁵²⁹ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/541; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/405.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 9/623.

⁵³¹ el-Mâide 5/87.

⁵³² Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 8/606.

⁵³³ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/470-471.

⁵³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/283.

⁵³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 5/315-316; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/283.

Yazır'ın tefsirinde bu âyette, “insanların ilk olarak yahudiler gibi akidlerini yerine getirmeyip, verdikleri sözü bozarak kendilerine verilen rızkın eksilmesine neden olmamaları gerektiğinden bahsedilmektedir. Diğer bir husus ise İsevîler'e benzeyerek verdikleri sözlere riayet etmeyen, taşkınlığı, zorbalığı içselleştirerek yüce Rabbimizin Mâide sûresi 5. âyette⁵³⁶ bildirdiği, helâl ve mübah kıldığı güzel nimetlerden kendilerini men etmemesi gerektiği anlatılmaktadır.⁵³⁷ Bu âyette helâl ve haram kılmada insanların hiçbir yetkisinin olmadığından, helâl ve haram kılmanın ancak Allah'ın yetkisinde olduğundan bahsedilmektedir. Haram ancak Allah'ın haram kıldığıdır, helâl de ancak Allah'ın helâl kıldığı şeylerdir. Eğer insan helâli haram, haramı da helâl sayarsa Allah'ın yolunu değil kendi yolunu izliyor demektir.⁵³⁸ Âyetin yorumlarından şu sonucu çıkarabiliriz: Helâl olanı haram kılmak, haram olanı helâl kılmak insanları haddi aşmaya götüren unsurlardandır.

Konuyla ilgili başka bir âyet de şöyledir: *يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ* “Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yeyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.”⁵³⁹ Bu âyetin manasını tamamlayıcı nitelikte olduğu için bir sonraki âyetle birlikte ele almayı uygun gördük. Râzî bu âyetten Allah'ın muradını şöyle açıklar: “Helâli bırakıp da şeytanın seni davet ettiği şeye yönelerek, haddi aşmaktan sakın.” Yüce Allah bu ifade ile ilahi vahyin muhatabı olan insanı yasak olana meyletmekten men ettiği gibi, temiz olanlar hakkında şüphe bulunan şeylere de meyletmesini yasaklamıştır. Bu yasaklamanın nedeni şeytanın insanların kalbine sürekli olarak şüphe düşürmesi ve haram olan şeyleri süslü göstermesidir. Bu da şeytanın apaçık bir düşman olması olarak açıklanmıştır.⁵⁴⁰

Taberî ise bu görüşlerin birbirine yakın olduğunu ifade ederek bu hususlarda şeytana uymamaya dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴¹ Beydâvî âyette

⁵³⁶ “Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.” el-Mâide 5/5.

⁵³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/366.

⁵³⁸ Mevdûdî, *Teşhîmu'l Kur'an*, 1/506.

⁵³⁹ el-Bakara 2/168-169.

⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/4.

⁵⁴¹ Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 3/38-39.

“...şeytanın peşine düşmeyin...” kısmını, “hevaya kapılıp şeytana uyarak Allah’ın helâl kıldığı temiz şeyleri kendinize haram kılmayın,” şeklinde açıklamıştır.⁵⁴² Elmalılı ise insanların yiyecekleri şeylerin bazı özelliklerinin olması gerektiğini söyler. Bu özellikler, yenen şeyin pis ve kirli olmaması, başkasının hakkının geçmiş olmaması, özünde pis ve dinen haram kılınacak kuşku barındırmamasıdır.⁵⁴³ Şeytan, yüce Rabbimizin insanlara mübah kıldığı şeyleri yasak, yasak kıldığı şeyleri de kendilerine mübah göstererek, onların da bu konuda kendisine tabi olmalarını ve hüküm koyma hususunda Allah’a iftira etmelerini emretmektedir.⁵⁴⁴

Allah arzda bulunan bütün nimetleri insanoğlu için yaratmıştır ve bu nedenle o nimetleri onlara helâl kılmıştır. Bu faydalanma serbestliğini, Bakara sûresinin 173. âyetinde ve başka âyetlerde belirtilen yasak olanlar dışında sınırlayan hiçbir kayıt yoktur. Bu yüzden Allah’ın insanlardan istediği; hayatın temiz nimetlerinden yararlanması ve doğal bir yaşam sürmesidir. Bu şekilde bir hayat sürebilmesi için insanın şeytanın söylediklerini değil, Allah’ın buyruklarından helâl ve haramı öğrenmeleri gerekir.⁵⁴⁵

Âyetin yorumlarını değerlendirdiğimizde şeytanın insanların apaçık düşmanı olduğunu, onlara sürekli kötülüğü emrettiğini, Allah’ın helâl kıldığı temiz şeyleri kendilerine haram kılmalarını telkin ettiğini söyleyebiliriz. Şüphesiz ki Allah’ın helâl kıldığı şeyleri haram kılmak insanları Allah’ın emrini çiğnemeye, o da insanı haddi aşmaya götürür.

Yüce Allah insanlar için bir çok helâl ve temiz rızık yaratmıştır. Bunu da Kur’ân’ı Kerim’de bir çok âyette açıklamıştır. Ancak insanlar, gerek cahiliye dönemindeki yanlış düşüncelerinden kurtulamamış olmaları, gerekse kendi nefsinin arzu ve isteklerine uymaları, gerekse de şeytanın hile ve adımlarını izlemeleri nedeniyle tarih boyunca Allah’ın koymuş olduğu sınırları aşmışlardır. Yukarıda ele aldığımız âyetleri bir bütün olarak düşündüğümüzde her birinin, diğerini teyit edip açıkladığını görmekteyiz. Yüce Allah insanlara neleri haram kıldığını âyetleriyle bize bildirmektedir.⁵⁴⁶ Fakat insanlar bu açıkça beyan edilen haram olanları helâl, helâl olanları da kendilerine haram kılmaktadırlar. Bu sebeple de Allah’ın koymuş olduğu hududu aşmış olmaktadır. Bu

⁵⁴² Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/157.

⁵⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/570.

⁵⁴⁴ Sâbûnî, *Saḫvetü’t-Tefâsîr*, 1/114.

⁵⁴⁵ Kutub, *Fî Zilâl’il Kur’ân*, 1/238.

⁵⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. el-Mâide 5/3; el-Bakara 2/173; el-En’âm 7/119.

da onları haddi aşmaya götürmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Helâl olanı haram kılmak, haram olanı helâl kılmak insanları haddi aşmaya götüren unsurlardandır.

2.3.5. Âyetleri İnkâr Etmek ve Peygamberleri Kasten Öldürmek

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de Allah'ın âyetlerini inkâr etmek ve peygamberleri kasten öldürmektir. Bu başlık altında İsrailoğulları'nın Rablerinin âyetlerine iman etmeyerek ve kasten nebileri katlederek hadlerini nasıl aştığını anlatan âyetleri inceleyeceğiz.

Konuyla ilgili bir âyet şöyledir: *وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ* “*Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzeden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hadiseden sonra) üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, kasten peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.*”⁵⁴⁷ Allah Teâlâ bu âyette İsrailoğulları'nın, isyan ve taşkınlıkları nedeniyle Rablerinin delillerine yani âyetlerine iman etmeyerek, kasten nebileri öldürdüklerinden bahsedilmektedir. Bazı tefsirlerde onların hangi âyetleri inkâr ettiği şöyle açıklanmıştır. Denizin yarılması, bulutun kendilerine gölgelik yapması, kudret helvası ve bildircin eti gönderilmesi, taştan her kabile için ayrı bir yerden su çıkması gibi durumlar Allah'ın onlara ızhâr ettiği bazı mucizelerdir, onlar bu ilahi âyetleri yalanlamışlardır. Allah'ın âyetlerinden muradın, Tevrat ve İncil gibi semavi kitapların da olabileceği bildirilmiştir.⁵⁴⁸

Nitekim Tevrat'ta yer alan recm âyetini ve Hz. Peygamberin vasfını inkâr etmeleri şeklinde kitabın bir kısmını yalanlamak da olabilir. Peygamberleri öldürmeleri ise, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya gibi kendilerine gönderilen bazı peygamberleri katletmeleridir.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/61.

⁵⁴⁸ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/105-106; Ebüssuûd, *İrşâdül Aklî's-Selîm*, 1/182-183.

Aslında onları öldürmek için hiç bir haklı nedenleri yoktu. Onları buna sevkeden, ancak hevaya uymaları ve dünyayı sevmeleri gibi durumlardır. Âyetin devamında onların isyanlarının, inatlarının, haddi aşmalarının ve âyetleri inkâr etmelerinin peygamberleri öldürmeye sevk ettiğinden bahsedilmektedir. Çünkü küçük günahlar, büyük günahları işlemeye bir sebeptir. Peygamberleri öldürmelerinin sebebi işledikleri günahlar ve Allah'ın sınırlarını aşmalarıdır.⁵⁴⁹

İbn Kesîr ve Sâbûnî, onların ilahi gazaba uğramalarını şöyle açıklar; “hakka tabi olmayıp büyüklenerek Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, zulüm ve düşmanlıkla şeriatı taşıyan peygamberleri öldürmeleridir.” Bundan daha büyük bir kibirlenme olamaz. Onların böyle olmalarının nedeni çokça isyankar olmaları ve tecavüzleridir.⁵⁵⁰ Âyetin yorumlarından anlıyoruz ki Yahudiler, dünyayı sevmeleri, hevalarına uymaları, âyetleri inkâr etmeleri ve isyankar olmaları nedeniyle peygamberleri kasten öldürmüşler ve böylece haddi aşmışlardır. Diyebiliriz ki âyetleri inkâr etmeleri ve kasten peygamberleri öldürmeleri onları haddi aşmaya götüren sebeplerdendir.

Bu konuda başka bir âyet de şöyledir: ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيْنَ مَا تُثْقَوْنَ إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ “Onlar (yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahdine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve kasten peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da, onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.”⁵⁵¹ Bu âyetle de yukarıda açıkladığımız âyet gibi Yahudilere yaşamları boyunca zillet damgası vurulduğundan ve bunun sebebinin ise o kimselerin, yüce Allah'ın âyetlerine inanmayıp O'nun gönderdiği peygamberleri kasten öldürmelerinden dolayı kaynaklandığı anlatılmaktadır. Taberî (ö.310/923), yahudilerin zelil ve miskin olmalarının sebebini şöyle açıklamıştır: “Allah'ın peygamberinin doğruluğunu gösteren delillerini inkâr etmeleri ve kasten peygamberlerini

⁵⁴⁹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/105-106; Ebüssuûd, *İrşâdû Aklî's-Selîm*, 1/182-183.

⁵⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 1/429; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1/62-63.

⁵⁵¹ Âl-i İmrân 3/112.

öldürmeleridir. Buna ilaveten yahudilerin, Allah'ın emirlerine karşı gelerek haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını ise haram kılarak haddi aşmalarıdır.”⁵⁵²

İbn Kesîr, yahudilerin peygamberleri öldürmelerinin sebebini kibirleri, çekememezlikleri ve azgınlıkları olarak açıklamıştır. Abdullah İbn Mes‘ud’dan⁵⁵³ şöyle rivâyet edilmiştir: İsrailoğulları aynı gün içerisinde nebileri katlederek sonrasında sanki hiçbir şey yapmamış gibi ticaretlerine devam ederlerdi.⁵⁵⁴ Zemahşerî, yahudilerin isyankar olmalarını ve peygamberleri öldürmelerinin sebebini, Allah’a karşı gelmeleri ve saldırganlıkları olarak açıklamıştır.⁵⁵⁵ Yukarıdaki âyette yahudilerin azgınlıkları ve kibirleri neticesinde Allah'ın âyetlerini inkâr ederek, kasten peygamberlerini öldürdüklerini ve neticede Allah'ın hududunu aştıklarını görmekteyiz. Bu yorumlardan şu sonucu çıkarabiliriz. Yahudilerin kibirlenmeleri, âyetleri inkâr etmeleri ve kasten peygamberleri öldürmeleri onları haddi aşmaya götüren temel unsurlardandır.

2.3.6. Gizli Konuşmaktan Men Edildikten Sonra Yasaklanı Yapmak, Düşmanlık Etmek ve Peygambere Karşı Gelmek

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de gizli konuşmaktan men edildikten sonra yasaklanı yapmak, düşmanlık etmek ve peygambere karşı gelmektir. Gizli konuşmak, kimsenin duymayacağı şekilde konuşmaktır. Fısıldaşmak ise; bir topluluk içerisinde iki kişinin gizli gizli konuşmasıdır. Bir toplulukta iki kişinin fısıldaşarak konuşması orada bulunan üçüncü kişiyi kendi hakkında konuşulduğuna dair bir düşünceye sevk eder. A-d-v kökünden türeyen adâvet kelimesi düşmanlık ve zulmetmek manalarına gelmektedir.⁵⁵⁶ Bu başlık altında insanların gizli konuşmaktan men edilmeleri ve bu yasaklamaya rağmen fısıldaşmaya devam edenlerin, düşmanlık yaparak peygambere karşı gelenlerin hadlerini nasıl aştığını anlatan âyeti inceleyeceğiz.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُكُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ* “Gizli konuşmaktan men edildikten sonra yine o yasaklanı

⁵⁵² Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 5/687-689.

⁵⁵³ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes‘ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli (ö. 32/652-53). İlk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden biri, Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu. İsmail Cerrahoğlu, “Abdullâh b. Mes‘ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/114-117.

⁵⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 3/160.

⁵⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/610.

⁵⁵⁶ Karagöz vd., “adâvet”, 6.

yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?...”⁵⁵⁷ Bu âyette kastedilenler kimi müfessirlere göre yahudiler,⁵⁵⁸ kimilerine göre de yahudiler ve münafıklardır.⁵⁵⁹ “Kendi aralarında günah sözler konuşanları görmedin mi?” ifadesi kendilerine ait sözlerdir. Düşmanlık ise, başkalarına ait sözlerdir. Allah'ın Rasûlünü inkâr etmek ve karşı çıkmak da düşmanlık ifadesinin içerisinde yer alır. Yahudiler düşmanlıklarında ısrar ederek aralarında onu tavsiye etmektedirler.⁵⁶⁰ Nitekim Zemahşeri ve Nesefî'de Yahudiler ve münafıkların kendi aralarında karşılıklı olarak gizli kapaklı konuşmalarını günah, müminlere karşı düşmanlık ve Hz. Peygamber'e karşı isyan ve muhalefeti birbirlerine tavsiye etmeleri olarak açıklamışlardır.⁵⁶¹

Bu âyette yasaklanan günah ve düşmanlık Kurtubî'ye göre yalan ve zulümdür. Onların peygambere isyanı ve muhalefeti anlamındadır.⁵⁶² Devamındaki âyette ise Allah Teâlâ, inanların güzel ahlaklı olmalarını ve kafirlere benzemelerini istemediğini açıklamaktadır. Allah Teâlâ bir âyette: “*Ey iman edenler, aranızda gizli konuşacağınız zaman; günahı, düşmanlığı ve Peygambere isyanı fısıldaşmayın.*” buyurmaktadır. İnsanları, yahudi ve hristiyanlarla birlikte azgınlıkta yandaşları olduğu bilinen münafıkların gizli gizli konuştukları gibi konuşmaktan men etmektedir. Âyetin devamında: “*Birr'i, takvayı konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun.*”⁵⁶³ buyrulmuştur.⁵⁶⁴

Mücadele sûresi 9. âyete baktığımızda fısıldaşmadan kastedilen, mümine acaba benim hakkımda mı konuşuyorlar düşüncesine götürecek gizli konuşmalardır. Böyle konuşmalar ise ancak inananları incitmek için İblis'tendir. Bu tür davranışları İblis insanlara hoş gösterir. Bunu yapmaktaki amacı inananları incitmek ve onları

⁵⁵⁷ el-Mücâdele 58/8.

⁵⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 13/453.

⁵⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/63; Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 22/469-472; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/448; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/382.

⁵⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 13/453.

⁵⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/63; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 3/448.

⁵⁶² Kurtubî, *El Câmi 'li Ahkami'l Kur'ân*, 20/309.;

⁵⁶³ el-Mücâdele 58/9.

⁵⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 13/455.

bezdirmektir. Fakat Rabbimizin dahili dışında kalan hiçbir şey müminleri hüsrana uğratamaz.⁵⁶⁵ Mücadele sûresi 8. âyette “...*Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar...*” kısmında yahudilerin Hz. Muhammed'i Allah'ın hoş karşılamadığı ve müsaade etmediği uygunsuz bir selâm ile selâm verdiklerine işaret edilir. Bazı müfessirler tarafından bu selamlama ile ilgili zikredilen çeşitli rivâyetler vardır. Bu rivâyetlerden bir tanesi şöyledir:

Hz. Âişe (r.anh.) bir rivâyette şöyle buyuruyor: "Yahudiler Rasûlullah (s.a.v.)'e geldiler ve ona “Essamü aleyküm” “Ölüm üzerinize olsun” dediler. Ben de onlara “Sizin üzerinize olsun, Allah size lânet etsin ve gazabına uğratsın.” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah “Yavaş ol Ya Âişe, yumuşak davran, sert çıkmak ve kaba konuşmaktan kaçın.” dedi. Ben de dedim ki: “Ne söylediklerini işitmedin mi?” Rasûlullah da: “Sen de benim onlara ne karşılık verdiğimi işitmedin mi? Benim onlar hakkındaki isteğim kabul edilir. Fakat onların, benim üzerimdeki istekleri kabul edilmez.”⁵⁶⁶ demiştir.⁵⁶⁷

Bu âyetin genel hatlarıyla tefsirine ve siyakına baktığımız zaman Yahudilerin ve münâfıkların Hz. Muhammed'in kendilerine fısıldaşarak konuşmayı yasakladığı halde onlar, hem aynı şekilde fısıldaşarak konuşmaya devam etmişler hem de birbirlerine günah işlemeyi, düşmanlığı ve peygambere isyanı teşvik ederek hadlerini aşmışlardır. Bu nedenle gizli konuşmaktan men edildikten sonra tekrar yasaklananı yapmak, düşmanlık etmek ve peygambere karşı gelmek yahudileri haddi aşmaya götüren unsurlardandır.

2.3.7. Münâfıklık Yapmak ve Küfür

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de münâfıklık ve küfürdür. Sözlükte, “olduğundan başka türlü görünmek” manasındaki nifâk masdarından oluşmuş bir sıfat olan münâfık kelimesi “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kişi demektir.⁵⁶⁸ Sözlükte “örtmek, gizlemek; nimete nankörlük etmek” gibi manalara gelen küfür kavramı dini bir terim olarak; Hz. Peygamberi ve onun Allah'tan getirdiği

⁵⁶⁵ İbn Keşîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 13/455; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/64; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3/382-383.

⁵⁶⁶ Müslim, “Münâfıkîn”, 49-50; Buhârî, “Edeb”, 71.

⁵⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 22/470-471; Kurtubî, *El Câmi 'li Ahkâmi'l Kur'ân*, 20/310-312.

⁵⁶⁸ Hülya Alper, “münâfık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/565-568.

kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak ve inkâr etmektir.⁵⁶⁹ Bu başlık altında münâfıklık ve küfür ile insanların hadlerini nasıl aştığını anlatan âyetleri inceleyeceğiz.

Bu konuyla ilgili bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ* “Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür!”⁵⁷⁰ Konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için bu âyeti sibakı ve siyakıyla birlikte ele almayı uygun gördük. Mâide sûresi 61. âyette bazı Yahudilerin Hz. Peygamber’in yanına geldiği ve ona iman ettiğini bildiren kişilerin aslında iman etmediğini, onların zihin yapılarının geldikleri zamankiyle aynı olduğundan bahsedilmektedir. Bunların bu zihniyeti münafıklık zihniyetidir. Nitekim münafıklar kalben inanmadıkları halde dilleriyle inandıklarını beyan ederler. Âyette onların müminlere gösteriş yaptıklarını ve aslında gönüllerinin küfür ile dolu olduğu dile getirilmiştir. Ne zaman ki Hz. Peygamberin bir sohbetinde bulunup, onu dinleseler anlatıklarından zihinlerinde herhangi bir şey kalmayıp yine küfür zihniyeti ile oradan ayrıldıkları ifade edilmiştir. Bunun için bu küfür yalnızca onlara tahsis edilmiştir.⁵⁷¹ Nitekim incelediğimiz âyette onların bir çoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarından haber verilmektedir. Yasak ve ma‘siyetleri inkâr ettikleri, haddi aşarak meşru olmayan yolla halkın mallarını tüketme hususunda yarıştıkları da beyan edilmiştir. Bu yaptıkları amellerin çirkinliğinden ve bu amellerin, onları hakka tecavüz etmeye götürdüğü ifade edilmiştir.⁵⁷²

Âyette münafıkların iki özelliğinden bahsedilmektedir. Birincisi ism, ikincisi ‘udvân’dır. İsm bütün yasaklananları kastedeceği gibi daha sonra gelen “günah olan söz” kelimesinden yola çıkarak “yalan” anlamına da gelebilir.⁵⁷³ İbn Zeyd, buradaki gûnahtan maksadın, inkârcılık dahil her türlü günah olduğunu söylemiş, Allah Teâla’nın, Yahudilerin her çeşit günaha koştuklarını bildirdiğini ifade etmiştir.⁵⁷⁴ Elmalılı’ya göre düşmanlık; yalancılık, küfürbazlık ve zulmetmek, haram ise; rüşvettir.⁵⁷⁵ Seyyid Kutub ise bu âyeti açıklarken şöyle der: “Bu âyet topluluğu günah, düşmanlık ve haram yemekte

⁵⁶⁹ Karagöz vd., “küfür”, 390.

⁵⁷⁰ el-Mâide 5/62.

⁵⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 5/275; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/263.

⁵⁷² İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 5/275.

⁵⁷³ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/449.

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l Beyan*, 8/549.

⁵⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/303.

yarışır olarak tasvir etmektedir. Bu iğrendirmek ve aşağılamak için çizilen bir tablodur. Ancak, fesat yaygınlaştığı, değerler yok olduğu ve kötülük her tarafı kapladığı zamanki toplumların, sosyo-psikolojik durumlarından birini tasvir etmektedir. Bu tür toplumların işi günah ve haram yemektir. O günkü Yahudi toplumunun da bu şekilde haram yediği ifade edilmiştir.”⁵⁷⁶

Âyetin siyakında ise bu şekilde haram yiyen, günaha dalan ve düşmanlık edenleri uyarmayan din adamları ve alimlere ihtar vardır. İbn Abbas bir rivayette şöyle der: “Kur’ân’da alimleri, bu âyetten daha şiddetli kınayan başka bir âyet yoktur.”⁵⁷⁷ Âyetin tefsirinden Yahudilerin inkâr ettikleri, bu inkârı gizledikleri için münafık olarak nitelendirildikleri ve daima küfür içerisinde oldukları görülmektedir. Onların içinde bulunduğu zihniyetten dolayı tarih boyunca hep haddi aştıklarını söyleyebiliriz.

Nitekim sûrenin devamında bu konuyla ilgili başka bir âyette şöyle buyrulmuştur: وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَفُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ “Yahudiler, Allah’ın eli bağıdır (sıkıdır) , dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilâkis, Allah’ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun ki sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttırır. Aralarına, kıyamete kadar (sürecek) düşmanlık ve kin soktuk...”⁵⁷⁸

Bu âyette Allah’ın, Yahudilerin işlemiş oldukları kötülüklerden dolayı onlara olan nimetini azaltmasından bahsedilmiştir. Bundan dolayı da onların hadlerini aşarak Allah’ın cimri olduğunu söylediklerinden, buna karşılık âyette bilakis Allah’ın cömert olduğundan bahsedilmektedir. Âyetin devamında Hz. Muhammed’e indirilen Kur’ân’ın, Yahudilerin azgınlıkları ile küfürlerini arttıracığından da söz edilmektedir. Âyetler indiği vakit onların iman etmeyecekleri, bu imansızlıkları neticesinde daha da azarak küfürlerinin çoğalacağı beyan edilmiştir. Yahudilerin içinde bulundukları durum, sağlıklı insanlara yapılmış yiyeceğin, hastalıklı olanların rahatsızlığının çoğalmasına sebebiyet vermesi gibidir. Yahudiler, gerçeği bildikleri halde idrak etmek istemeyip, yaratıcılarını

⁵⁷⁶ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 3/313.

⁵⁷⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/112; Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 8/551; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/264; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, 1/459.

⁵⁷⁸ el-Mâide 5/64.

böbürlenerek inkâr etmişlerdir.⁵⁷⁹ Taberî (ö.310/923), Yahudilerin sırf inatçılıklarından dolayı inkâr ettiklerini beyan etmiştir.⁵⁸⁰ Zemahşeri (ö. 538/1144) ve Neseî (ö.710/1310) Yahudilerin âyetleri bile bile inkâr etmelerinin sebebini hasetleri (kıskançlıkları) olarak açıklamaktadır.⁵⁸¹

İbn Kesîr (ö 774/1373) ise bu âyet hakkında şu yorumu yapmıştır: Hz. Muhammed'e atfen; "Allah'ın sana verdiği nimet, düşmanların yahudiler ve benzerleri için bir felakettir. Bu nimetler ile; mü'minler nasıl daha çok sahih amele ve faydalı bilgiye ulaşırlarsa, kafirler de sana ve senin ümmetine hased ettikleri için azgınlıkları artar." Buradaki küfürlerini artırmaktan maksat yalanlamaktır.⁵⁸² Seyyid Kutub ise Yahudilerin âyetleri inkâr etmelerinin sebebini kin ve kıskançlık olarak açıklamaktadır.⁵⁸³ Bu âyetten Yahudilerin kalplerindeki küfür, kin, haset (kıskançlık) ve inatçılıkları sebebiyle âyetleri inkâr edip, yalanlayarak küfre dalıp haddi aştıklarını görmekteyiz. Ayrıca bu âyet, Mâide sûresi 13 ve 14. âyeti kerimeler ile bütün olarak düşünüldüğünde, yahudi ve hristiyan olan kimselerin, Rablerine karşı vermiş oldukları vaadi yerine getirmeyip, onlara ulaşan ihtarı dikkate almamaları, inkârda ısrarla inat etmelerinden dolayı bir takım cezaya uğradıkları görülmüştür.⁵⁸⁴ Burada münafıklık yapmak ve küfürle ilgili iki âyete temas edilmiştir. Bu âyetlerin her ikisinde de Yahudilerin münafık zihniyetinde oldukları ve daima küfür içerisinde oldukları beyan edilmiştir.

2.3.8. İsyana ve İnkâra Dalmak

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de isyan ve inkârdır. Sözlükte bir şeyi engellemek manasına gelen isyan, zamanla karşı çıkma, itaatsizlik etme, karşı koyma anlamlarını kazanmıştır. Dini terim olarak isyan, Allah'ın emirleri ve ilkeleri çerçevesinde üzerine düşeni yapmaktan kaçınma ve itaatsizlik yapmaktır.⁵⁸⁵ İnkâr etmek ise kabul etmemek, reddetmek manasına gelmektedir.⁵⁸⁶ Bu başlık altında isyana ve inkâra dalarak insanların hadlerini nasıl aştığını anlatan âyeti inceleyeceğiz.

⁵⁷⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/112-113; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/450.

⁵⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 8/558.

⁵⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/267.; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/459.

⁵⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 5/280.

⁵⁸³ Kutub, *Fî Zılâl'il Kur'ân*, 3/315.

⁵⁸⁴ Detaylı bilgi için bk. el- Mâide 5/13-14.

⁵⁸⁵ Ece, "İsyana", *İslâm'ın Temel Kavramları*, 312.

⁵⁸⁶ Sinanoğlu, "küfür", 26/533.

Bu konudaki âyetle şöyle buyrulmuştur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

*“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur.”*⁵⁸⁷ Allah Teâla, bu âyetle iman edenlere kendi rızasını kazanmak için yola çıktıkları zaman, hem kendi düşmanı hemde sizin düşmanlarınıza sevgi gösterilmemesi gerektiğini açıklamıştır. Sevgi gösterilmekten men edilmesinin nedenini ise onların Allah'ın âyetlerine iman etmemeleri, Peygamberi ve ashabını yurtlarından hicret etmek zorunda bırakmaları olarak açıklamaktadır. İbn Kesîr, (ö. 774/1373) âyeti şu şekilde yorumlar: “Bu âyet ile; Allah'a, Rasûlüne ve müminlere savaş açan kafirler ve müşrikler kastedilmiştir. Allah onlara düşman olmayı ve onlarla savaşmayı emretmiş, onları dost ve arkadaş edinmeyi yasaklamıştır.”

Konuyla ilgili diğer bir âyetle de şöyle buyrulmuştur: *“Ey iman edenler, yahudi ve hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden her kim onları dost edinirse; o da, onlardandır.”*⁵⁸⁸ Âyetle ki “her kim onları dost edinirse o da onlardandır” ifadesi şiddetli bir tehdit ve güçlü bir azabın habercisidir.⁵⁸⁹ Başka bir âyetle: *“Ey iman edenler, sizden önce kendilerine kitab verilenlerden, dininizi alay ve eğlenceye alanları ve kafirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'tan korkun.”*⁵⁹⁰ buyrulmuştur. Bir başka ayet ise şöyledir: *“Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin. Allah'ın aleyhinize açık bir ferman vermesini mi istersiniz.”*⁵⁹¹

Seyyid Kutub bu âyetin tefsirinde şöyle der: “İnanlara, kendi düşmanlarının aynı zamanda peygamberlerinin ve dinlerinin de düşmanı olduğu vurgulanarak, düşmanlarının zalimce işedikleri cinâyetler hatırlatılmaktadır. Bu hatırlatmanın amacı onlarla dostluk ve

⁵⁸⁷ el-Mümtehine 60/1.

⁵⁸⁸ el-Mâide 5/51.

⁵⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 13/511.

⁵⁹⁰ el-Mâide 5/57.

⁵⁹¹ en-Nisâ 4/144.

sevgi bağı kurulamayacağını göstermektir. Onlar hakkı, gerçeği inkâr etmişlerdir. Sırf Rableri Allah'a inandıkları için Müslümanları yurtlarından çıkarmışlardır. Bu anlatımlarla Allah Teâlâ inananların gönüllerinde inançları yüzünden uğradıkları eziyetlerle ilgili hatıraları canlandırmak istemiştir. Müşrikler sırf Allah'a iman ettikleri için müslümanlara savaş açmışlardır. Bu ayrılığın, sürtüşmenin ve savaşın asıl sebebi inanç meselesidir. Yüce Allah, artık bundan sonra inananlar ve müşrikler arasında herhangi bir dostluk olamayacağını beyan etmektedir.⁵⁹²

Bu âyetin devamı mesabesinde bir sonraki âyette ise “*Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler.*”⁵⁹³ buyrulmaktadır. Dostunuz zannettiğiniz kafirler, sizi yakalayıp ellerine geçirseler size düşman kesilirler ve size zarar vermeye kalkışırlar. Kendileri gibi sizin de Allah'ı inkâr etmenizi ve küfre dalmanızı isterler.⁵⁹⁴ İsyan ve inkâr eden insanlar, inanan diğer insanların da kendileri gibi olmaları için çaba harcarlar. Ele aldığımız âyette böyle kişilerle dostluk kurulmaması gerektiğini ve bunun sebebi olarak onların sürekli olarak isyana ve inkâra dalmaları olduğunu anlıyoruz. Bu yorumlardan sonra diyebiliriz ki isyana ve inkâra dalmak insanları haddi aşmaya götüren unsurlardandır. Burada isyana ve inkâra dalmakla ilgili bir âyete temas edilmiş ve konunun daha iyi anlaşılması için ilgili diğer âyetlerin meâlleri verilmiştir.

2.3.9. Haset Etmek

İnsanları haddi aşmaya götüren unsurlardan bir tanesi de haset etmektir. Hem masdar hem de isim olarak kullanılan hased kelimesi, başkasının sahip olduğu maddî veya mânevî imkânların kendisine intikal etmesi veya kıskanılan kişinin bu imkânlardan mahrum kalması yönündeki istek ve niyeti ifade eder.⁵⁹⁵ Bu başlık altında Hz. Yusuf'un kardeşlerinin hasetleri yüzünden hadlerini nasıl aştığını anlatan âyeti inceleyeceğiz.

Bu konudaki âyet şöyledir: قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ “(Babası:) Yavrucuğum! dedi, rüyayı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.”⁵⁹⁶ Hz. Yakubun

⁵⁹² Kutub, *Fî Zılâl'il Kur'ân*, 9/616.

⁵⁹³ el-Mümtehine 60/2.

⁵⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 22/564-565; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/467; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, 3/396.

⁵⁹⁵ Mustafa Çağrı, “haset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/378-380.

⁵⁹⁶ Yûsuf 12/5.

"yavrucuğum" diye hitap etmesi onun, çocuğuna karşı şefkatinin tezahürü olduğu gibi Hz. Yusuf'un küçük yaşta olduğundan da olabileceği ifade edilmiştir. Çünkü Hz. Yusuf, rüyayı gördüğünde henüz on iki yaşlarındaydı. Hz. Yakub, oğlunun gördüğü rüyadan onun peygamber olacağını ve yüce Allah'ın onu diğer kardeşlerinden üstün kılacağını anlamıştır. Bu yüzden kardeşlerinin Hz. Yusuf'a haset etmelerinden ve zarar vermelerinden korkmuştur. Nitekim insanın en azılı düşmanı doğru yoldan saptıran şeytandır. İnsanların atasının cennetten kovulmasına da sebep olduğu aşıkardır. Dolayısıyla Yusuf'un kardeşlerini aldatma yönünde elinden geleni arkasına koymayarak, onların kalplerine hased ve kıskançlık tohumlarını ekmiştir. Sonrasında kardeşlerini Hz. Yusuf'a kötü tuzaklar hazırlayacak hale getirmiştir.⁵⁹⁷

Onun rüyasının yorumu, kardeşlerinin kendisine hürmet göstererek boyun eğmesi ve ona secde etmeleridir. Hz. Ya'kub oğlunun bu rüyasını kardeşlerine anlatmasından ve onların da Yusuf'u çekemeyerek kin tutmalarından korkmuştur. Bu nedenle Hz. Yusuf'a: "Oğulcuğum, rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sana tuzak kurarlar. Sana öyle bir hile yaparlar ki bu hile ile seni öldürürler," demiştir.⁵⁹⁸ Nitekim öyle de olmuştur. Sûre'nin ilerleyen kısımlarında üvey kardeşlerinin Hz. Yusuf'u babalarından kıskandıklarından, onu öldürmek için planlar yaptıklarından, sonra da onu bir su kuyusuna atarak ona kurdukları tuzaklardan bahsedilmektedir.⁵⁹⁹ Yukarıda zikredilen olaydan da anlaşıldığı üzere şeytan, insanları doğru yoldan saptırmak için onların kalplerine haset yani kıskançlık duygularını sokarak haddi aşmalarına yol açmaktadır. Bu nedenle haset etmek (kıskançlık) insanları haddi aşmaya götüren unsurlardandır, diyebiliriz.

2.4. KUR'ÂN'DA HADDİ AŞANLARIN CEZALARI

Yüce Allah insanoğlunu en şerefli varlık olarak yaratmış ve başıboş bırakmamıştır. İnsanoğluna belirli sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklar neticesinde de gerek dünyada gerekse ahirette yaptığı amellerin karşılığının verileceğini bildirmiştir. Dünya hayatında iman ederek ve bu iman gerektirdiği şekilde güzel davranışlarda bulunmak, helâl ve haram mefhumlarını en ince ayrıntısına kadar düşünüp, bu doğrultuda hareket etmek mümin için umulan ama başarılması zor olan

⁵⁹⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 2/159; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 2/95; Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 13/13-14.; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/42.

⁵⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 8/14.

⁵⁹⁹ Detaylı bilgi için bk. Yusuf 12/8-18.

davranışlardır.⁶⁰⁰ Kur'ân'da Allah'ın emir ve yasaklarına uyup emir bi'l ma'ruf nehiy ani'l münker yapanlara dünyada ve ahirette mükafatlar verileceği bildirilmiştir. Aynı zamanda Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, Allah'a ve Rasûlüne isyan ederek belirlenmiş olan sınırları aşır bunun neticesinde haddi aşan insanların ise gerek dünyada gerekse ahirette hiçbir zaman karşılıksız kalmayacağı, onlara mutlaka bir ceza verileceği bildirilmiştir. Bu başlık altında haddi aşanlara hem dünyada hem de ahirette kesilen cezaları inceleyeceğiz.

2.4.1. Dünyada Kesilen Bazı Cezalar

Âyetlerin genel çerçevesine baktığımızda dünyada haddi aşanlara kesilen cezaları altı başlıkta özetlemek mümkündür. Bunlar, dünyada lanetlenmeleri, kalplerinin mühürlenmesi, dünya hayatında rezil olmaları, kin ve düşmanlık içerisinde olmaları, meskenet ve zillet damgası vurulması ve maymuna döndürülmeleridir. Bu başlıklar detaylı bir şekilde aşağıda ele alınmıştır.

2.4.1.1. Dünyada Lanetlenmek

Haddi aşanlara dünyada kesilen cezalardan bir tanesi lanetlenmektir. Lânet, yüce Allah'ın kulunu hoşnutluğundan, rahmet ve inayetinden yoksun kılmasının, ona gazap etmesinin en şiddetli ifadesidir.⁶⁰¹ Kur'ân'da İsrailoğullarının lanetlendiğini bildiren âyetler vardır. Haddi aşmayı alışkanlık haline getirenlerin peygamberleri tarafından lânetlendiği bildirilmiştir.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ *“İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır.”*⁶⁰² Burada İsrailoğullarının sınırı aşmayı alışkanlık haline getirip haddi aştıklarından dolayı peygamberleri tarafından lanetlenmiş oldukları açıklanmıştır. Tefsircilerin çoğunluğuna göre Dâvud'un lisanı ile lânet, sebt ashabına yani yahudilere, İsa'nın dili ile lânet ise mâide ashabına yani hristiyanlara olmuştur. Eyle ahalisi cumartesi günü zulmettikleri yani av yasağını çiğnedikleri için Davûd (a.s) onlara lânet etmiş, bu lânetlemeden dolayı onlar maymuna dönüştürülmüşlerdir. Hz. İsa'nın duasıyla

⁶⁰⁰ Ömer Dumlu, *Kur'ân'ı Kerim'de Salâh Meselesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), s.127.

⁶⁰¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/321.

⁶⁰² el-Mâide 5/78.

mucize olarak gökten sofraya inişine şahit olanların, bu sofradan faydalandıktan sonra nankörlük ederek iman etmedikleri bildirilmiştir. Kendilerine gönderilen bu mucizeye rağmen inkârcılıkta direnen mâide ashabına İsa (a.s) beddua ve lânet etmiştir.⁶⁰³

Hiz. İsa'nın sofraya ashabına bedduası şu şekildedir: "Allah'ım bu sofradan yedikten sonra küfre dalanlara, alemde hiçbir kimseye vermediğin azabı ver ve cumartesi ashabına lânet ettiğin gibi onlara da lânet eyle." Bu beddua sonucunda onların domuzlara dönüştükleri bildirilmiştir.⁶⁰⁴ İsrailoğullarının lanetlenmesinin sebebi, isyanları ve hakka tecavüzü kendilerinden ayrılmayan bir unsur olarak görmemeleri şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamadan şu sonuca varılabilir: Artık bundan sonra kim inkâr eder, haddi tecavüz eder ve haksız yere taşkınlık yaparsa onlarda tıpkı öncekiler gibi lânetlenmiştir.⁶⁰⁵ Bu âyette yahudi ve hristiyanların isyanları ve haddi tecavüz etmeleri nedeniyle dünyada ceza olarak peygamberlerinin dilleriyle lanetlendikleri beyan edilmiştir. Ayrıca bundan sonra kim onlar gibi davranır, inkâr eder, haddi tecavüz ederse onların da aynı şekilde lanetlendikleri bildirilmiştir.

2.4.1.2. Kalplerini Mühürlemek

Kur'ân'da Hiz. Nuh (a.s)'un kıssasından kesitler anlatılarak, kendisinden sonra da peygamberler gönderildiği beyan edilmiştir. Hiz. Nuh'un kavminin kendisini yalanladığı gibi diğer gönderilen peygamberlerin kavimlerinin de onları yalanlayarak haddi aşmış oldukları bildirilmiştir. Bu haddi aşmalarından dolayı âyette onlara dünyada ceza olarak kalplerinin mühürlendiğinden bahsedilmektedir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا “Sonra onun arkasından birçok peygamberi kendi toplumlarına gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler. Fakat onlar daha önce yalanladıkları şeye inanacak değillerdi. İşte haddi aşanların **kalplerini biz böyle mühürleriz.**”⁶⁰⁶ Âyetin siyakına baktığımızda Nuh kıssasından detaya girmeden bahsedildiğini görmekteyiz. Nuh (a.s) kavmine karşı korkusuzca meydan okumaktadır. Onlara ortaklarıyla birlikte ne yapacaklarsa kendisine mühlet vermeden yapmalarını,

⁶⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/355; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 1/455; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/278-279.

⁶⁰⁴ Ebüssuûd, *İrşâdü Akl's-Selâm*, 2/106.

⁶⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/355.

⁶⁰⁶ Yunûs 10/74.

buna karşılık kendisinin sadece Allah’a dayanıp teslim olduğunu,⁶⁰⁷ Allah’ın kendisinin müslümanlardan olmasını emrettiğini ve ecrinin ise sadece Allah’a ait olduğundan bahsetmektedir.⁶⁰⁸ Sonra ki âyette ise kavminin onu yine yalanladığından ve buna karşılık Allah’ın Hz. Nuh’u ve onunla birlikte gemide bulunan müslümanları kurtardığından bahsedilmiştir. Âyetin devamında onları yeryüzünde halife yaptığından ve âyetleri yalanlayanların da denizde boğulduğu beyan edilmiştir.⁶⁰⁹ Âyetin son kısmındaki haddi aşanların kalplerinin mühürlenmesi olayını Neseî şü şekilde yorumlamıştır. Yalan söyleyerek haddi aşanların, tıpkı mühürle bir şeyi damgalar gibi kalplerinin damgalanmasıdır.⁶¹⁰ Yüce Allah bu âyette önceki yalanlayanların ve iman etmeyenlerin kalplerinin mühürlendiği gibi, daha sonrasında da yalanlayanların ve iman etmeyenlerin kalplerini mühürlediğini de bildirmiştir.⁶¹¹

Ebussûd’a göre kalplerinin mühürlenmesi, onların sapıklık ve dalaletle dalmış olmalarıdır.⁶¹² Bazı alimler insanı, bazen Allah’ın imandan alıkoyacağına bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu görüşe karşılık Kadî şöyle der: Kalbin mühürlenmesi inanmaya engel teşkil etmez. Bu hususu şü âyet açıklamaktadır: “*Hayır Allah onların üzerine küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık birazı müstesna, artık onlar iman etmezler.*”⁶¹³ Eğer tab, yani kalbin mühürlenmesi imana mani olsaydı böyle bir istisna yapılmazdı.⁶¹⁴

Seyyid Kutub şöyle demiştir: “Allah’ın yasasına uygun olarak sahibi tarafından kapatılan kalbe yüce Allah mühür vurur. Onu dondurur ve taşlaştırır. Artık o hiçbir mesajı algılayamaz ve kabullenemez.”⁶¹⁵ Kalpleri mühürlenenden haddi aşmış kimseler inatçı ve dik kafalı kimselerdir. Daha önce zihinlerinde biçimlendirdikleri batıl görüşe körü körüne kulaklarını tıkırlar ve Allah da üzerlerine lânetini indirir. Artık doğru yolu bulmaktan bütünüyle mahrumdurlar.⁶¹⁶ Âyetin yorumlarından da anlıyoruz ki Allah’ın peygamberlerini yalanlayıp iman etmeyenlerin dünyadaki cezası kalplerinin mühürlenmesidir.

⁶⁰⁷ Yunûs 10/71.

⁶⁰⁸ Yunûs 10/72.

⁶⁰⁹ Yunûs 10/73.

⁶¹⁰ Neseî, *Medârikü’l-Tenzil*, 2/34.

⁶¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân’il Azîm*, 7/386-387.

⁶¹² Ebussûd, *İrşadü Aklî’s-Selîm*, 2/695.

⁶¹³ en-Nisâ 4/155.

⁶¹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 17/147.

⁶¹⁵ Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 5/553.

⁶¹⁶ Mevdudî, *Tefhimu’l Kur’ân*, 2/351.

2.4.1.3. Dünya Hayatında Rezil Olmak

Kur'ân'da yahudilerin kendilerine gönderilen kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmadıklarından ve bu tutumsuz davranışları nedeniyle ceza olarak dünyada rezil edileceklerinden bahsedilmektedir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ “...Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların **cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık**; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.”⁶¹⁷ Bu âyeti daha iyi anlamak için siyakına ve sibakına bakmamız gerekmektedir. Müfessir Süddi şöyle demiştir: “Allah Yahudilerden dört husus hakkında kesin söz almıştır. Birincisi öldürmeyi bırakmaları, ikincisi ülkeden halkı çıkarmamaları, üçüncüsü günah konusunda birbirleriyle yardımlaşmamaları ve dördüncüsü ise esir düşenlerle ilgili fidye vererek onları kurtarma meselesidir.” Ancak Yahudiler bu dört husus hakkında sadece esirleri fidye karşılığında kurtarma sözlerini tutmuşlar, diğer emrolundukları sözlerden yüz çevirmişler ve unutmüşlardır.⁶¹⁸ Yahudilerden Allah’a vermiş oldukları sözlerden bir kısmını tutup diğer kısımlarını unutanların dünyadaki cezaları rezil olmaktır.⁶¹⁹

Taberî bu âyeti şöyle yorumlamıştır. Allah’a verilen ahdi bozanların cezası ahiret hayatından önce daha bu dünyadayken utanç verici bir şekilde aşağılanma, zillet ve alçaklığa düşmektir. Yahudilerin dünya hayatında, nasıl rezil oldukları hakkında çeşitli görüşler vardır. Bunlardan birincisi; İslâm şeriatına göre kısas hükmünün uygulanması ve mazlumun hakkının zalimden alınmasıdır. Bu yahudilerin katillerinin zelil kılınmasıdır. İkincisi; cizye vermeleridir. Üçüncüsü ise Rasûlullah'ın Benî Nadir'i sürgüne göndermesi, Benî Kureyza'dan hainlik eden askerleri katletmesi ve zürriyetlerini tutsak etmesidir.⁶²⁰ Râzî ise şu açıklamayı yapmıştır. Böylelerinin cezası dünyada utanacağı hale sokulması, rüsvay olması ve zillet ile Allah'ın gazabına uğramasıdır. Âyetin “Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.” kısmı kuvvetli bir korkutma ve cürm işlemeye

⁶¹⁷ el-Bakara 2/85.

⁶¹⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/106-107.

⁶¹⁹ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/106-107.

⁶²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/215-216.

karşı büyük bir engellemedir.⁶²¹ Allah'ın şeriatına ve emirlerine muhalefet eden kâfirlerin cezası dünyada rezil rüsvay olmak,⁶²² zillet, horluk, gazap ve azaptır.⁶²³

Bu âyetin tefsirinden anlıyoruz ki Allah'a vermiş oldukları ahdi bozup onun yasakladığı fiilleri yapan kâfirlerin cezası ahiret hayatından önce dünya hayatındayken verilmektedir. Verilen bu ceza da aşağılanarak, rezil ve rüsvay olmalarıdır.

2.4.1.4. Kin ve Düşmanlık İçerisinde Olmaları

Kur'ân'da hristiyanların Allah'a verdikleri sözü ve kendilerine verilen öğüdün bir kısmını unutmalarından dolayı aralarına kıyamete kadar devam edecek kin ve düşmanlık salındığı bildirilmiştir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ “Aynı şekilde “biz Hristiyanlarız” diyenlerden kesin bir söz almıştık; ama onlar da kendilerine verilen öğütlerin önemli bir bölümünü unuttular. Bu sebeple, kıyamete kadar aralarına **düşmanlık ve kin saldı.** Yakında Allah onlara yaptıklarını haber verecektir.”⁶²⁴ Kendilerinden alınan kesin söz, Allah'a iman, Peygamberlere iman, onlara uymak ve hayırlı işler yapmak gibi şeylerdir. Bu söz biz Hristiyanız (kendilerini Allah'ın yardımcısı olduklarını) diyenlerden alınmıştır.⁶²⁵ Onların da kendilerine verilen öğüdün büyük bir kısmını unuttukları bildirilmiştir. Kendilerine verilen öğüdün bir kısmını unutmaları nedeniyle hesap gününe kadar hristiyan gruplar arasında hiçbir zaman bitmeyecek kin ve düşmanlık salındığı bildirilmiştir.⁶²⁶ Taberî, hristiyanların kendilerine hatırlatılan hükümlerden öğüt almayı unutmaları nedeniyle aralarına düşmanlık ve kin salındığını ifade etmiştir.⁶²⁷ Mücahid ve Katâde'ye göre bu düşmanlık Yahudiler ve Hristiyanlar arasındadır.⁶²⁸

İbn Kesîr, hristiyanların kıyamete kadar birbirlerine karşı düşman olacaklarını ve sürekli çekişme içerisinde olacaklarını ifade etmiştir. Hristiyan grupların, farklı ırklara mensub olmalarına rağmen birbirlerini tekfir ve lânet ederek düşman olduklarından ve kindar bir tavırla her mezhebin diğerini aforoz ettiğinden ve mabedine almadığından

⁶²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/186-187.

⁶²² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il Azîm*, 1/479.

⁶²³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/128.

⁶²⁴ el-Mâide 5/14.

⁶²⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/217; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/435.

⁶²⁶ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/435.

⁶²⁷ Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 8/260-261.

⁶²⁸ Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, 3/32.

bahsedilmiştir.”⁶²⁹ Hristiyanlar arasında tarih boyunca ayrılık, kin ve düşmanlık devam etmiştir. Yaptıkları savaşlarda döktükleri kandan daha fazla birbirlerinin kanını döktükleri ifade edilmiştir.⁶³⁰ Birbirleri arasındaki ayrılıklar ve düşmanlıklar bitmemiş, bu karşılıklı saldırılar ve savaşlar devam etmiş ve kıyamete kadar da devam edeceği beyan edilmiştir.⁶³¹ Yukarıda söylenenlerden hareketle Allah’a ve Peygambere iman etmek, gönderilen kitaba sınıksız sarılarak emir ve nehiylerini yerine getirmek insanlar arasındaki sevgi ve muhabbeti artırdığını, birbirleriyle dostluk ilişkileri kurup daha mutlu olabileceklerini söyleyebiliriz. Bunun tam aksi bir durum olduğu zaman, yani Allah’a ve peygambere iman etmemek ve gönderilen kitabın hükümlerini yerine getirmeyip terketmenin, insanlar arasında düşmanlık ve kin tohumları ektiğini görmekteyiz. Öyle ki bu düşmanlık birbirlerini aforoz etmeye kadar götürmüştür.

Başka bir âyette ise yahudilerin, Allah’ın eli bağlıdır diyerek küstahlaştığından ve bu söylemleri yüzünden Allah tarafından lânetlendikleri bildirilmiştir. Hz. Muhammed’e indirilen Kur’ân’ın onların küfürlerini daha da artıracığından ve bu sebeple onların arasına kıyamete kadar devam edecek olan kin ve düşmanlık salındığı ifade edilmiştir.

Konuyla ilgili âyet şöyledir: وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ “Yahudiler, Allah’ın eli bağlıdır (sıkıdır), dediler. Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar! Bilâkis, Allah’ın elleri açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun ki sana Rabbinden indirilen, onlardan çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttırır. Aralarına, kıyamete kadar (sürecek) **düşmanlık ve kin** soktuk. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar; Allah ise bozguncuları sevmez.”⁶³²

Âyetin nüzûl sebebine baktığımızda Finhas b. Azura hakkında indirildiğini görmekteyiz. İsrailoğulları Hz. Muhammed’e iman etmediklerinden dolayı yüce Allah onlara önceden vermiş olduğu nimetleri kesince, Finhas b. Azura, Allah’ın elinin bağlı olduğunu ifade etmiştir. Diğer Yahudiler de sessiz kalarak Finhas b. Azura’ya

⁶²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 5/135.

⁶³⁰ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 3/214.

⁶³¹ Kutub, *Fî Zılâl’il Kur’ân*, 3/214.

⁶³² el-Mâide 5/64.

katılmışlardır. İsrailoğulları, Allah bizim rızkımızı kesiyor, demişlerdir.⁶³³ Yahudilerin bu söylemlerine karşılık “*Hay dedikleri yüzünden elleri bağlanası ve lânet olasılar!...*”denmesinin manasını Sâbûnî şöyle açıklar: “Onlar için cimrilik, fakirlik ve zillet içinde olmaları için bir bedduadır.”⁶³⁴ Hayattayken elleri bağlanarak esir edilirler, ukbada ise cehennem kelepçeleriyle azap görürler.⁶³⁵ Râzî bu âyeti şöyle yorumlamıştır: “Onların lânetlenmeleri bu dünyada cizye vermek, ahirette de cehennem ile azap olunmalarıdır.”⁶³⁶ Âyetin devamında Allah’ın onları rahmetinden uzaklaştırdığı, onların iddialarına karşılık cömertliğin en yüksek derecesi olan Allah’ın iki elinin de açık olduğu, yani çok cömert, kerîm, ihsanı bol olan, dilediği gibi rızık verdiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed kastedilerek ona indirilen Kur’ân’ın Yahudilerin sapıklıklarını ve azgınlıklarını artıracığından bahsedilmiştir.⁶³⁷

Âyette geçen “*Aralarına, kıyamete kadar (sürecek) düşmanlık ve kin soktuk...*” ifadesiyle Hristiyanlar arasında hesap gününe kadar devam edeceği bildirilen düşmanlık ve kin sokulduğu açıklanmıştır.⁶³⁸ Bundan kasıt, onların dava ve ifadelerinin birbirini tutmadığı, kalplerinin darmadağın olduğu, içlerinde ne bir antlaşma ne de bir yardımlaşma olduğudur.⁶³⁹ Onların kalplerinin birleşmediği, aralarında düşmanlık olduğu bildirilmiştir. Sürekli olarak birbirleriyle çatıştıkları ifade edilmiştir. Onların aralarındaki kin ve nefretin, dindeki tartışma ve husumet olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴⁰ Yahudiler dünyayı ahirete tercih ettikleri için, Allah da onlara din (ahiret) saadetini haram kıldığını bildirmiştir. Aynı zamanda yahudilere dünya mutluluğunu yasaklamıştır. Çünkü onlardan her bir grup, kendi inancının doğru olduğunu ileri sürerek aşırı gitmiş, her bir fırka kendi grubunu daha çekici yapmak için diğer fırkaların görüşlerini tenkid edip kabul etmemişlerdir.⁶⁴¹

Bu durum onların kendi fırkaları içerisinde hiddetli bir kinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fırkalar arasındaki kin öyle boyutlara varmıştır ki birbirlerini inkâr edip savaşmışlardır.⁶⁴² Âyetin devamında ise Yahudilerin, Allah Rasûlü’ne karşı bir savaş

⁶³³ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/652.

⁶³⁴ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/112.

⁶³⁵ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1/449-450; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/266-267.

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/45.

⁶³⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 2/352-353.

⁶³⁸ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 8/558.

⁶³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/267.

⁶⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il Azîm*, 5/281.

⁶⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/48.

⁶⁴² Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 12/48.

ateşi yakmak istemeleri durmunda Allah'ın onu söndürdüğü açıklanmıştır.⁶⁴³ Onlar ne zaman herhangi bir işe niyetlenmişlerse hep hüsrana uğramışlar, ezilmiş ve lânetlenmiş olarak geri dönmüşlerdir. Bununla ilgili yüce Allah “*onlar nerede bulunursalar, üzerlerine zillet damgası vurulmuştur.*”⁶⁴⁴ buyurmaktadır.⁶⁴⁵

Yahudi gruplar her zaman birbirlerine düşmandırlar. Yahudilerin, tarihlerine bakıldığında 1300 yıldan beri dünyada zillet, horluk, zelil ve aşağılanmış bir şekilde hayat sürdürdükleri görülmüştür.⁶⁴⁶ Bir rivayette Katâde'nin: “Hangi ülkede Yahudilerle karşılaşırsan, onların insanların en zelil ve en aşağılanmış olanlarından olduklarını görürsün.” dediği bildirilmiştir. Allah tarafından onlar için hiçbir vakit bir zafer ve başarı olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁴⁷ Yukarıda ele aldığımız âyetlerden ve yorumlarından anlıyoruz ki Yahudiler ve hristiyanlar, hayatlarının her döneminde isyankar olmaları ve taşkınlıkları nedeniyle dünyada ceza olarak kin ve düşmanlık içerisinde yaşamışlardır. Burada isyankâr olan yahudilere ve hristiyanlara dünyada ceza olarak aralarına kin ve düşmanlık salındığından bahseden iki âyete temas edilmiştir.

2.4.1.5. Meskenet ve Zillet Damgası Vurulması

Kur'ân'da yahudilerin, haddi aşarak Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini kasten öldürmelerinden bahsedilmiştir. Âyetlerde bu yaptıklarından dolayı ceza olarak dünya hayatı boyunca onlara meskenet ve zillet damgası vurulduğu ifade edilmiştir.

Konuyla ilgili bir âyet şöyledir: *ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ أَيَّنَ مَا تَقْفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ* “*Onlar (yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahbine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da, onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.*”⁶⁴⁸ Âyette zillet damgası vurulmasından kasıt, bu zillet ve aşağılanma damgası artık onların kendilerinden ayrılmaz

⁶⁴³ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 2/352-353.

⁶⁴⁴ Âl-i İmrân 3/112.

⁶⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 12/48.

⁶⁴⁶ Kutub, *Fî Zılâl'il Kur'ân*, 3/316.

⁶⁴⁷ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/460.

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân 3/112.

bir özellik olmuştur, demektir. Allah'ın gazabı onlara artık gerekli hale gelmiştir. “*Üzerlerine miskinlik damgası vurulmuştur.*” ifadesi yani; fakirlik onlar için artık vazgeçilmez bir ceza halini almıştır, demektir. Onların her şeye rağmen hep ihtiyaç içinde kalacakları beyan edilmiştir. Veya varlıklı olsalar bile hep fakirlik ve yoksulluk endişesi taşıyacakları ve kıvranıp duracakları bildirilmiştir. Böyle ceza almalarının sebebi ise, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri kasten öldürmeleri olarak açıklanmıştır.⁶⁴⁹

Taberî, yahudilerin aşağılanan, alçak ve zavallı olmalarının nedenini şöyle açıklamıştır: Allah'ın göndermiş olduğu peygamberleri yalanlamaları, inkâr etmeleri ve kasten peygamberleri öldürmeleridir. Aynı zamanda yüce Allah'ın buyruklarına karşı gelmeleri yasak olanı mübah, mübah olanı yasak kılarak haddi aşmalarıdır.⁶⁵⁰ Zemahşeri ise şöyle demiştir: “Yahudiler Allah'a isyan etmeleri ve O'nun sınırlarını aşmaları sebebiyle, Allah'ın hışımına uğradılar, üzerlerine düşkünlük damgası vuruldu. Tıpkı kişinin üzerine kapı kapatılıp da evde oturmak durumunda kalması ve oradan çıkıp gidememesi gibi.”⁶⁵¹ Bir rivayete göre Hasan Basrî şöyle der: “*Nerede bulunursalar, alçaklık damgası altında kalmaya mahkumdurlar...*” âyetini “Allah onları zelil kılmıştır ve onların sağlam bir barınağı yoktur. Allah onları müslümanların ayakları altında kılmıştır” şeklinde açıklamıştır. Bazı rivâyetlere göre de bu âyette kastedilen zilletin cizye vermek olduğu bildirilmiştir. Zira âyetin başında Allah'ın himayesinde ve Müslümanların himayesinde olanların canlarının ve mallarının güvence altına alındığı bildirilmektedir. Bu himaye karşılığında ise yahudilerin cizye verdikleri beyan edilmiştir.⁶⁵²

Âyetteki “zillet”ten ne kastedildiği hususunda bazı rivâyetler vardır. En kuvvetli görüş: Zilletten kastedilenin, yahudilerle savaşılması, katledilmeleri, ganîmet olarak mallarının alınması, ailesinin esir edilmesi ve topraklarına el konulmasıdır.⁶⁵³ Seyyid Kutub onların, yani yahudilerin yeryüzünün her tarafında zelil durumda olduklarından bahsetmiştir. Yahudilerin, Allah'ın ve müminlerin zimmetine girdikten sonra kanlarını ve mallarını haksız yere heder olmaktan kurtardıkları gibi güven ve huzur ortamı

⁶⁴⁹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/283.

⁶⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 5/687-689.

⁶⁵¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/610.

⁶⁵² Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 3/729-730.

⁶⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 8/200.

bulduklarını ifade etmiştir. Yahudilerin, müslümanların zimmetine girmelerinden başka hayatlarının hiçbir döneminde rahat yüzü görmediklerini dile getirmiştir. Buna rağmen, yeryüzünde hiç kimse müslümana düşmanlıkta yahudileri geçememiştir.⁶⁵⁴

Yine başka bir âyette İsrailoğullarının Allah'ın âyetlerini inkâr ederek gönderdiği peygamberleri kasten öldürdüklerinden dolayı dünya hayatında onların üzerine aşağılık ve yoksulluk damgası vurulduğu ifade edilmiştir. Konuyla ilgili âyet şöyledir: وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْتَبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا *Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzelerinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarırsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hadiseden sonra) üzerlerine **aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu.** Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.*"⁶⁵⁵

Âyette Yahudilerin haddi aşmalarından dolayı üzerlerine Allah tarafından aşağılık ve fakirlik damgası vurulduğundan bahsedilmektedir. Daima aşağılık kalacaklarından ve onların daima hakir olup aşağılanacağı bildirilmektedir. Bunun nedeni ise onlara aşağılık damgası vurulmasıdır.⁶⁵⁶ Bazı rivâyetlerde ise zilletten kastın yahudilerin cizye vermeleri olarak ifade edilmiştir.⁶⁵⁷ Râzî'ye (ö. 606/1210) göre zilletin manası; "duvarın üzerine yapıştırılıp ondan ayrılmayan çamur gibi onlardan silinmeyecek bir damga gibi yahudilere yapışmıştır." Aşağılanma hususunda isabetli olan yargı, Allah'ın savaş yapıp fesatçılık yapan kişi için söylediği "*Bu onların dünyada ki rüsvaylığıdır.*"⁶⁵⁸ âyetinde ki

⁶⁵⁴ Kutub, *Fî Zılâl-il Kurân*, 2/153-154.

⁶⁵⁵ el-Bakara 2/61.

⁶⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 1/428-429.

⁶⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 1/428-429; Suyûtî, *Dürri'l Mensûr*, 1/387.

⁶⁵⁸ "Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acimadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır." el-Mâide 5/33.

gibi müstehak olmaktır. Meskenet sözünden maksat ise fakirlik ihtiyaç hali ve şiddetli bir sıkıntıdır.⁶⁵⁹

Allah, Yahudilerin bozgunculuk, taşkınlık ve düşmanlıklarına vurgu yaparak onların üzerine aşağılık, horluk, alçaklık, ebediyyen onlardan ayrılmayacak olan bir rezillik damgası vurulduğunu beyan eder. Onlar Allah'ın şiddetli gazabına ve hışımına uğramışlardır. Bunun sebebi ise böbürlenerek Allah'ın âyetlerine iman etmemeleri, zulüm ve düşmanlıkla peygamberleri öldürmeleridir.⁶⁶⁰ Ele aldığımız âyetlerde Yahudilerin Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlere iman etmemeleri ve onları katletmeleri yüzünden dünyada ceza olarak aşağılık, yoksulluk ve zillet damgası vurulduğundan bahsedilmiştir. Burada Yahudilerin üzerine meskenet ve zillet damgası vurulduğundan bahseden iki âyete temas edilmiştir.

2.4.1.6. Maymuna Döndürülmek

Kur'ân'da İsrailoğullarının, cumartesi gününe gereken ta'zimi göstermedikleri için o gün balık avlamaları yasaklanarak imtihan edildiklerinden bahsedilmektedir. Onlar cumartesi günü yasağını ihlal ederek imtihanı kaybetmiş ve neticesinde dünyada ceza olarak maymuna dönüştürülmüşlerdir.

Konuyla ilgili âyette şöyle buyrulmuştur: *وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ* “İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: **Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz.**”⁶⁶¹ Yüce Allah bu âyette cumartesi yasağını çiğneyip avlanmaya çıkanlara, emre uymadıkları için maymunlar, hor, zelil, sürülmüşler ve çıkarılmışlar olun denildiğinden bahsetmiştir. Âyette cumartesi yasağını çiğneyenlerin o hallerini, yani onlardaki şekil değişikliğini daha önce işlemiş oldukları günahlarına bu dünyada karşılık olarak verildiği de beyan edilmiştir.⁶⁶² Cumartesi yasağını ihlal ederek balık avlayanlar cüretkârlık yapmışlardır. Bu yüzden kendilerine bu dünyada ceza olarak aşağılık maymunlar olun denilmiştir. Onlar sadece üç gün maymun olarak kalmışlar ve bu süre içerisinde yememişler, içmemişler ve onların nesli kesilmiştir.⁶⁶³ Râzî bu âyetin yorumunda şöyle demiştir. Medine ahalisinden bazı

⁶⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 3/109.

⁶⁶⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/104.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/65.

⁶⁶² Taberî, *Câmiu'l Beyan*, 2/59.

⁶⁶³ Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 1/399.

kervanların oraya gelip İsrailoğullarının bu yaptıkları işten vazgeçmelerini tavsiye etmiş, fakat onlar avlanmaktan vazgeçmeyerek küstahça şöyle cevap vermişlerdir: “Biz bunca zamandır avlanmaya devam ediyoruz, bunun karşılığında Allah bizim malımızı artırmaktan başka bir şey yapmadı.” demişlerdir. Bu sözlerine cevap olarak onlar da, siz bu duruma aldanmayın, bu işinizden vazgeçin, Allah’ın helâkı, azabı er ya da geç gelecektir, demişlerdir.⁶⁶⁴ Âyette bu kıssadan bahsedilmesinin sebebi Hz. Muhammed’in ümmi oluşundan dolayı onun bu haberleri vahiy yoluyla aldığını ispatlamak için bir mucize ve aynı zamanda Hz. Peygamber zamanında yaşayan yahudiler için inat ve isyanlarının karşılığında kendilerinin de benzer cezaya çarptırılabilceği uyarısı yapmak içindir.⁶⁶⁵

Maymunlar şekilleri itibariyle insana en çok benzeyen hayvanlardır. Fakat asla insan değildir. İsrailoğullarının Cumartesi yasağı konusunda kurduğu tuzakları da hakikate benzese bile aslında hakikatten çok uzaktır. Bu yüzden cezaları da işlediklerinin cinsinden olmuştur.⁶⁶⁶ Yahudilerin maymunluk ve aşağılık vasıfları, küçüklük, kovulma ve ötelenmedir. Bu Allah’ın onlara bu dünyada verdiği cezadır. Bu maymunlaşma milletlere ve çağlara caydırıcı ibretlik bir ceza olarak kılınmıştır.⁶⁶⁷ Yahudiler Allah’a verdikleri ahitten dönerek, geriye adım atmalarından dolayı hak ettiği cezaya çarptırılmışlardır. Çünkü onlar söz konusu kurnazca tutumu benimsemekle, kendilerini, hareketleri irade sonucu olmayan ve midesinin sesine karşı koyamayan bir hayvanın düzeyine indirirler. Onlar insanı insan yapan aklını kullanma özelliğinden sıyrılıp insandan daha aşağı seviyeye inmiş oldular. Onların şeklen maymuna dönüşmüş olmalarına gerek yok, zihinsel yapıları ile zaten maymuna dönüşmüş oldukları ifade edilmiştir.⁶⁶⁸ Bu âyette cumartesi günü yasağına hürmet göstermeyip av yasağını çiğneyerek haddi aşan İsrailoğullarına dünyada ceza olarak maymuna döndürülmüş olduklarından bahsedilmiştir.

Konuyla ilgili başka bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: *وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ* “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar

⁶⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 3/117-118.

⁶⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 3/117-118..

⁶⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 1/435-436.

⁶⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/277-278.

⁶⁶⁸ Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 1/112-113.

cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmezlerdi. İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk.”⁶⁶⁹ Bu âyette Yahudilerin öteden beri süren inkâr ve taşkınlıklarını insanların bilgisine sunmak ve yaptıkları haddi aşmayı onlara göstermektir. Âyetin siyakına baktığımızda kasaba halkının üç kısma ayrıldığını görmekteyiz. Birinci grup isyankar ve düzenbaz olan haddi aşanlardır. İkinci grup birinci grubun yaptığı davranışa karşı, aktif bir rol oynayarak o insanlara öğüt veren ve onları sürekli uyaranlardır. Üçüncü kısım ise kötülükleri ile başbaşa bırakmış ve pasif bir yol tercih etmiş olanlardır.⁶⁷⁰ Bildirilen bir rivayette onları uyaran grup, azgınlık yapanlara verilen nasihatın kendilerine artık tesir etmeyeceği kanısına vardıklarında, artık o grupta bir arada yaşamak istemeyip, şehri ikiye ayıran bir duvar inşa ettiler. Bir gün baktılar ki haddi aşanlardan kimse diğer tarafa geçmedi. Merak edip karşı tarafa geçip baktılar ve onların birer maymun olduklarını gördüler.

Sûre'nin 165. âyetinde Allah'ın haddi aşanları helak edeceğini, devamlı isyanları sebebiyle ahirette çok şiddetli azapla cezalandırılacağı bildirmektedir.⁶⁷¹ İsrailoğulları kendilerine kesin bir şekilde emredilen yasağı işlemekte ısrar edip haddi aşmakta saygısızca ileri gitmişlerdir. Yaptıklarının karşılığı olarak hakir olan hayvanlara dönüştürülmüşlerdir. Onların gençleri maymuna yaşlıları ise domuza çevrilmişlerdir.⁶⁷² Hasan-ı Basri'nin bildirdiğine göre; cumartesi günü yasağı delerek, balık avlayıp yiyenleri Allah dünyada rüsvay etmiş, ahirette ise kuvvetli bir cezaya maruz bırakmıştır. Bu dünyadaki cezaları **aşağılık birer maymun olmaları** olarak açıklanmıştır.⁶⁷³ Tabiûn alimlerinden Mücâhid'e (ö. 103/721) göre maymunlaşma beden değil kalben olmuştur. Yani Allah haddi aşanların bedenlerini değil kalplerini maymuna çevirmiştir.⁶⁷⁴ Kalben maymuna çevrilmekten kasıt, İsrailoğullarının Allah tarafından fiziksel ve ruhsal olarak, ahlaki tutum ve davranışları itibarıyla maymun haline getirilmeleridir.⁶⁷⁵ Katâde (ö. 117/735)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Bir topluluk günah işlemekte ısrar edince

⁶⁶⁹ el-A'râf 7/163.

⁶⁷⁰ Kutub, *Fî Zılâli'l Kur'ân*, 4/442.

⁶⁷¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/578-579.

⁶⁷² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/526.

⁶⁷³ Suyûtî, *El Câmi ' li Ahkâmî'l Kur'ân*, 6/638-639.

⁶⁷⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1/107.

⁶⁷⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/139.

Allah bunları, normal insanlarken, hayvan kuyruklu maymunlara çevirmiştir.”⁶⁷⁶ Bûsbütün aşırı gidip isyana koyuldukları için Allah onları adi, aşağılık, her taraftan hoş hoş diye kovulan aşağılık maymunlara çevirmiştir.⁶⁷⁷ İnkâr etmede haddi aşmış kavime verilen ağır ceza, onların insanlıktan sıyrılıp maymunlar şekline dönüştürülmesidir. Onlar insan olma özelliklerinden kendileri vazgeçerek iradelerini kaybetmeleri nedeniyle “hayvanlar” alemine doğru geri dönüş yapmışlardır.⁶⁷⁸ Ele aldığımız âyetlerin yorumlarında İsrailoğullarının cumartesi av yasağını çiğneyerek haddi aştıklarından dolayı hor, hakir ve aşağılık maymuna dönüştürüldüklerinden bahsedilmiştir. Buraya kadar olan kısımda çeşitli nedenlerle haddi aşan insanlara dünya hayatında kesilen cezaları ele alarak tespit ettik.

2.4.2. Ahirette Kesilecek Kesin Cezalar

Allah’ın emir ve yasaklarına uymayan, ahireti inkâr eden, peygamberleri ve onların getirdikleri kitapları inkâr eden, Allah’a düşmanlık edip bütün gücüyle hayra engel olan haddi aşan kimseler için ahiret yurdunda çeşitli cezalar vardır. Çünkü onlar hadlerini aşarak Allah’ın âyetlerini ve peygamberlerini inkâr etmişler ve salih insan, dosdoğru müslüman olmayı reddetmişlerdir. Kur’ân’da, âyetleri incelediğimizde haddi aşanlara ahirette kesilecek cezaları şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

2.4.2.1. Devamlı ve Alçaltıcı Bir Azaba Girmek

Kur’ân’da Allah’a ve peygamberine isyan edenlere ahirette ceza olarak, ateşe atılacağı ve onun için alçaltıcı bir azap olduğu beyan edilmektedir.

Konuyla ilgili bir âyetle şöyle buyrulmaktadır: وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُّهِينٌ “Kim Allah’a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, **devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır.**”⁶⁷⁹ Bu âyetin sibakına baktığımız zaman İslâm hukukuna göre mirasın nasıl takdim edileceği geniş ölçüde açıklanmıştır.⁶⁸⁰ Bu âyetle ise önceki âyetlerde açıklanan emir, nehiy ve tavsiyelerin Allah tarafından belirlenmiş sınırlar olduğu, Allah ve Rasûlüne karşı gelip hudûdullahı aşanların ağır cezalara çarptırılacağı bildirilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 10/528-529.

⁶⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4/173.

⁶⁷⁸ Kutub, *Fî Zılâli’l Kur’ân*, 4/443.

⁶⁷⁹ en-Nisâ 4/14.

⁶⁸⁰ en-Nisâ4/10-13.

⁶⁸¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/28.

Nesefî'ye göre bu âyet kafirler hakkındadır. Zira kafirler bütün sınırları tecavüz eden ve çiğneyen kimselerdir. Kelbî (v. 146/763), “*Kim Allah’a ve Rasûlüne karşı çıkarsa...*” âyetini “mirası bölüştürmeyi inkâr etmek, sınırları aşmayı da helâl saymak” olarak yorumlamıştır.⁶⁸² Allah’a ve peygamberine isyan edip, miras hakkındaki hudutları aşarak yasakladığı şeyleri işleyen kişiyi, Allah sonsuza dek cehenneme koyacaktır. Bu kişiler cehennemde aşağılayıcı ve alçaltıcı bir azaba çarptırılacaktır.⁶⁸³ Miras takdiminde Allah’ın emirlerine karşı gelip kabul etmeyenler cehennemde ebedi olarak kalacaklardır.⁶⁸⁴ İbn Kesîr’e göre yüce Allah’ın verdiği hükmü değiştirmek; “Allah’a ve peygamberine isyan etmektir. Bu da Allah’ın hüküm ve taksimine razı olmamaktan ileri gelir. İşte böylelerini yüce Allah yakıcı ve devamlı azabıyla alçaltmak suretiyle cezalandıracaktır.”⁶⁸⁵ Yukarıda incelediğimiz âyette Allah’a ve peygamberine isyan ederek, İslam’ın mirasla ilgili koymuş olduğu hükümleri çiğneyenlere ahirette ceza olarak devamlı ve alçaltıcı bir azaba koyulacağı bildirilmiştir.

Allah’ın imtihan etmek için ihramlıyken yasakladığı avlanma hususunda sınırı aşanlar için ceza olarak acı bir azap vardır. Konuyla ilgili âyet şöyledir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُوَنَّكُمْ اللَّهُ بَشِيرٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ “*Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki gizlide (kimsenin görmediği yerde, gerçekten) kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır.*”⁶⁸⁶ Bu âyette Allah’ın hac ve umre için ihrama giren kimselere küçüklüğünden ve zayıf olmasından dolayı kolayca avlayabilecekleri hayvanları avlamayı yasaklamıştır. Bu av yasağıyla ihramda olan müslümanlar imtihan edilmişlerdir. İmtihanın amacı Allah’ı gözleriyle görmediği halde kendisinden en çok haya edip korkanları ortaya çıkarmaktır. Kim avlanma yasağı olduğu bir durumda (ihramlı iken) avlanmayı mübah kabul ederek Allah’ın koymuş olduğu sınırı ihlal ederse acı veren bir cezaya çarptırılır.⁶⁸⁷ Ebüssuûd ve Elmalılı’ya göre ise Allah’ın sınırını aşanın cezası; “acı bir azaptır.” Âyetteki “âzabün elîm” acı bir azaptan maksat, dünya ve ahiret azabıdır.⁶⁸⁸ Râzî’ye göre ise bu acı azaptan

⁶⁸² Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil*, 1/340.

⁶⁸³ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 6/491.

⁶⁸⁴ Suyûtî, *Dürrü’l-Mensûr*, 4/270.

⁶⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l Kur’ân’il-Azîm*, 3/382.

⁶⁸⁶ el-Mâide 5/94.

⁶⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 8/672-673.

⁶⁸⁸ Ebüssuûd, *İrşâdü Akl’s-Selîm*, 2/120; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3/376.

maksat; hem ahiret azabı, hemde dünyadaki ta'zir'dir. Zira İbn Abbas (ö. 68/687-88)'dan rivayetle: “Bu azap, o kimsenin karnına ve sırtına, acıtıcı bir şekilde vurup, elbiselerinin çıkarılmasıdır.” demiştir.⁶⁸⁹ Ele aldığımız âyetle ihramlı iken avlanma yasağına uymayanlara ahirette ceza olarak acı bir azap olduğu bildirilmiştir.

Başka bir âyetle kısas hükümlerine dair uyulması gereken sınırlar belli olduktan sonra kim haddi aşarsa onun için ahirette elem verici bir azap olduğu bildirilmiştir. Bu konuyla ilgili âyet şöyledir: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ* وَالأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبَعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”*⁶⁹⁰ İslâm öncesi dönemde kısas konusunda İsrailoğulları yalnızca katletmeyi, Hristiyanlar ise yalnızca bedel alarak bağışlamayı, Araplar da bazen kısasen öldürmeyi bazen de diyeti gerekli görürlerdi. Bu haksız uygulamaları ortadan kaldırmak için Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir.⁶⁹¹ “Kim bu hafifletmeden sonra haddi aşarsa...” âyetinden muradın “katilden başkasını veya daha fazlasını öldürmek; yahut hakkı olan diyetten fazlasını istemek ya da kendisine kısasın mahiyet ve keyfiyeti anlatıldıktan sonra haddi aşmaktır.” Bu haddi aşmasından dolayı onun cezası ahirette elemi çok şiddetli olan bir azaptır.⁶⁹²

Her kim affettme veya kefareten sonra, kolaylıkla gidip öldüren kişiden intikam almaya kalkışarak haddini aşarsa onun için muhakkak pek acıklı can yakıcı bir ceza verilecektir.⁶⁹³ Böyle kimseler ceza olarak dünya hayatında bedel olarak öldürülür. Ukbada ise şiddetli bir azap yurduna koyulacaktır.⁶⁹⁴ Bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim velisi olduğu kimsenin öldürülmesi ile veya azalarının işlemez hale gelmesi gibi bir durumla karşılaşarsa bu kişi üç şeyden birini tercih edebilir.

⁶⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 12/92.

⁶⁹⁰ el-Bakara 2/178.

⁶⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/50.

⁶⁹² Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 5/59; Suyutî, *Dürrü'l Mensûr*, 2/159.

⁶⁹³ Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, 1/156; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/591; Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 3/114; Kurtubî, *El Câmi 'li Ahkâmi'l Kur'an*, 3/87.

⁶⁹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/591.

Eğer dördüncüsünü yapmak isterse böyle bir kimseye engel olunuz. Bu kişi ya kısas ister, ya affeder, ya da diyet alır. Bunlardan birisini kabul edipte sonra yine de haddini aşarsa artık içinde ebediyen bırakılmak ve temelli çıkarılmamak üzere onun için cehennem vardır.”⁶⁹⁵ Diyet aldıktan sonra tekrar yeni bir tecavüze girişerek katili öldürmek, verilen sözü tutmamak, kalplerde durulan kinin tekrar alevlenmesine neden olur.⁶⁹⁶ Bu şekilde yapan kişi dünyada ceza olarak, kısas edilerek öldürülecektir.⁶⁹⁷

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşılmaktadır ki öldürülenin velisi tarafından diyet kabul edilip, diyeti aldıktan sonra katili öldürerek haddi aşanlara ahirette, acıklı bir ceza olduğu vurgulanmaktadır. Burada haddi aşan insanlara ahirette verilen cezalarla alakalı üç âyete temas edilmiştir. Bu üç âyette de Allah’ın koymuş olduğu sınırları aşanların devamlı ve alçaltıcı bir azaba sokulacağı beyan edilmiştir.

2.4.2.2. Cehennem Ateşine Sürülmek

Kur’ân’da Allah’a düşman olanların bu düşmanlıkları sebebiyle cehennem ateşine sürülecekleri bildirilmektedir. Konuyla ilgili bir âyet şöyledir: وَيَوْمَ يُحْشَرُ أَعْدَاءُ اللَّهِ إِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ “Allah’ın düşmanları, **cehennem ateşine sürülmek** üzere toplandıkları gün, hepsi bir araya getirilirler.”⁶⁹⁸ Âyette Allah’ın düşmanlarından kastedilen kişilerin, O’nun peygamberini inkâr edip, buyruklarını yerine getirmeyenler olduğu bildirilmiştir. Böyle kimselerin cehenneme sürükleyerek atılıcakları ifade edilmiştir.⁶⁹⁹ Yüce Allah, kendi düşmanlarını gelmiş geçmiş, bütün inkâr edenlerin hepsini toplayıp cehenneme sürükleyecektir.⁷⁰⁰ Bütün kafirlerin hepsinin bir arada bekletilmelerinin bir nedeni vardır. Bu bekletilişlerinin nedeni inkârları nedeniyle hesaba çekilecek olmaları olarak açıklanmıştır. Âyetin siyakında⁷⁰¹ ise Allah düşmanlarının, cehenneme girdiklerinde vücutlarının azalarının yapmış oldukları fiilleri dile getirip şahitlik edecekleri bildirilmiştir.⁷⁰²

⁶⁹⁵ İbn Mâce, Diyât 3; Darimî, Diyât 1; Müsned, 4, 31; Kurtubî, *El Câmi ‘ li Ahkami’ l Kur’ân*, 3/88; İbn Kesîr, *Tefsîru’ l Kur’ân’ il Azîm*, 2/165.

⁶⁹⁶ Kutub, *Fî Zılâl’ il Kur’ân*, 1/254.

⁶⁹⁷ Beydâvî, *Envârü’ t-Tenzîl ve Esrârü’ t-Te’vîl*, 1/163.

⁶⁹⁸ Fussilet 41/19.

⁶⁹⁹ Kurtubî, *El Câmi ‘ li Ahkamu’ l Kur’ân*, 18/405.

⁷⁰⁰ Taberî, *Câmiu’ l Beyân*, 20/405-406; Râzî, *Mefâtihu’ l Gayb*, 27/115.

⁷⁰¹ Fussilet 41/20.

⁷⁰² Neseî, *Medârikü’ t-Tenzîl*, 3/232.

Bu âyetten anlıyoruz ki Allah’a düşman olan kafirlerin hepsi, yani insanoğlunun yaratılışından günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün kafirler bir araya toplanıp cehenneme sevkedileceklerdir. Onlar cehenneme vardıklarında ise bedeninin uzuvlarının, işlemiş oldukları günahları hakkında kendilerinin aleyhine şahitlik edecekleri beyan edilmiştir.

Kur’ân’da, âyetleri inkâr eden Allah düşmanlarına ahirette ceza olarak cehennem ateşine atılacakları bildirilmektedir. Konuyla ilgili Fussilet sûresi 28. âyette şöyle buyrulmaktadır: *ذَٰلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارُ لَهُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ* “İşte bu, Allah düşmanlarının cezası, **ateştir**. Âyetlerimizi inkâr etmelerinden dolayı, orada onlara ceza olarak ebedî kalacakları yurt (**cehennem**) vardır.”⁷⁰³ Bu âyeti anlayabilmemiz için bir önceki âyetle birlikte değerlendirmemiz gerekmektedir. Önceki âyette şöyle buyrulmaktadır: “O inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız.”⁷⁰⁴ Bu âyetteki şiddetli azab, peşpeşe gelen ve hiçbir suretle kesintisi olmayan azab demektir. Allah’ın düşmanı olan kafirlere dünyada işlemiş oldukları amellerin karşılığı şüphesiz ki ateştir.⁷⁰⁵ Bu ateşin kendisi ebedilik yurdudur. Allah’ın âyetlerini inkâr edenlerin cezası ateşin içerisinde ebedi olarak kalıcı olmalarıdır.⁷⁰⁶ Kafirler Kur’ân’ın büyük bir mucize olduğunu anlamışlardır. Fakat kıskandıkları ve insanların Kur’ân’ı dinleyip ondan etkilenmelerinden korktukları için, Kur’ân okunduğu zaman gürültü yapma yolunu tercih etmişlerdir. Âyetleri bilerek inkâr edip haddi aşmalarının neticesinde ise kafirler için ceza olarak cehennemde azap yurtları olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁷ Bu ceza ise cehennem ateşidir.⁷⁰⁸

Yukarıda zikrettiğimiz âyetin yorumlarında kafirlerin, Kur’ân’ın büyük bir mucize olduğunu bildikleri ifade edilmiştir. Fakat kafirler, hem kıskandıkları için hemde insanların O’nu dinlediğinde etkilenmelerinden korktukları için, Kur’ân okunduğu zaman boş söz ve gürültü çıkardıkları beyan edilmiştir. Bu şekilde Allah’ın âyetlerini bilerek

⁷⁰³ Fussilet 41/28.

⁷⁰⁴ Fussilet 41/27.

⁷⁰⁵ Kurtubî, *El Câmi ‘li Ahkamu’l Kur’ân*, 18/414.

⁷⁰⁶ Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, 3/234; Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, 3/122.

⁷⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 27/121.

⁷⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, 20/419

inkâr edenlere ceza olarak cehennemde ardı arkası kesilmeyecek olan bir azabın olduğunu ve o ateşin içerisinde ebedi olarak kalacakları bildirilmektedir.

Başka bir âyette ise düşmanlıkla haddi aşarak haram yiyen ve insanları haksız yere öldüren kişilerin ateşe koyulacakları bildirilmektedir. Konuyla ilgili âyet şöyledir: وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا “Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu **ateşe koyacağız**; bu ise Allah'a çok kolaydır.”⁷⁰⁹ Bu âyetin siyakına baktığımızda yüce Rabbimiz insanların mallarının batıl, yani hırsızlık, hıyanet, gasb, kumar vb. yollarla yenilmemesini öğütlemektedir. Bu âyette ise Allah'ın haram kıldığı şeyi, hata ile değil de zulüm ve haksızlık yaparak yerse onun cezası içinde yanacağı büyük bir ateşe atılmaktır.⁷¹⁰ Bu ceza şiddetli bir tehdit ve azaptır. İştîp dinleyenler ve iman eden akıl sahipleri bu azaptan sakınmalıdırlar.⁷¹¹ Haksızlıkla haram yiyen ve öldüren kişi için bu ceza ona özel olarak hazırlanmış, azabı çok şiddetli olan bir ateştir.⁷¹² Zemahşeri şöyle demiştir: “kim hatayla ya da birinin başka birini öldürmesine karşılık kısas olmaksızın cana kıymaya yeltenirse onun cezası yani azabı şiddetli olan bir azaptır.”⁷¹³ Âyette “ateşe koyacağız...” ifadesi fasıklar hakkında ilahi bir tahdiddir ve cehennemde ebedi bırakılacaklarını bildirmektedir.⁷¹⁴

Konuyla ilgili başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır: أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ مِّنَّا... (İki meleğe şu emir verilir:) Haydi ikiniz her inatçı kâfiri, hayra bütün gücüyle engel olanı, azgın şüpheciyi **cehenneme** atın; Allah ile beraber başka ilâh edineni, şiddetli azaba birlikte atın!⁷¹⁵ Bu âyeti anlayabilmemiz için öncesi ve sonrası ile birlikte değerlendirmemiz gerektiği kanaatindeyiz. Bir önceki âyette inkâr ederek kıyametin kopacağına inanmayan kafirlerin hepsinin ceza olarak cehenneme atılacağı bildirilmektedir. Sonrasında ki âyette ise zekâtı vermeyen, kıyamet günü hakkında şüphesi olan, hakka tecavüz eden zalimlerin, Allah'a ortak koşan ve O'nun birliğine inanmayan kişilerin cehenneme atılacağını bildirilmiştir.⁷¹⁶ Kurtubî ise yukarıda zikredilen hasletleri sayarak sadakayı yerine

⁷⁰⁹ en-Nisâ 4/30.

⁷¹⁰ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 1/271.

⁷¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'ân'il Azîm*, 3/448.

⁷¹² Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/352.

⁷¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/62.

⁷¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 10/74-75.

⁷¹⁵ Kâf 50/24-26.

⁷¹⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3/352-353.

ulaşmaktan men eden, sözlerinde, yaşamında ve bütün fiillerinde taşkınlık yaparak aşırı giden kişilerin şiddetli azaba atılacağını bildirmiştir.⁷¹⁷ Neseî, bu âyetin tefsirinde hayır cinsini ehline ulaşmaktan çok defa men eden, azgın, zalim, hakkı çiğneyip geçen, Allah ve dini hakkında şüphe içerisinde olan kişilerin cehenneme atılacağını vurgulamıştır.⁷¹⁸

Yukarıda yaptığımız açıklamalardan da anlaşılıyor ki inkâr ederek kıyamet gününe inanmayan, zekâtı ve her türlü hayrı engelleyen, tevhid ve din günü hakkında şüphecî olup inanmayan kafirlerin cehenneme, şiddetli azaba atılacağını görmekteyiz.

Başka bir âyette de şöyle buyrulmaktadır: *ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ* “Bu misakı kabul eden sizler, (verdiğiniz sözü tersine) birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde (hem çıkarıyor hem de) size esirler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık; kıyamet gününde ise **en şiddetli azaba** itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.”⁷¹⁹

Bu âyetin genel olarak tefsirini daha önceki bölümde yaptığımız için detaylı bir şekilde anlatmayacağız. Sadece ahdini unutup Allah'ın emirlerinin bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr edenlere ahirette verilecek olan cezaları ele alacağız. Bu kimselere verilecek olan ceza dünyadaki azabıyla kıyaslanamayacak derecede şiddetli bir azap ve cezadır. Orada ne bir rahatlık ne de ferahlık vardır.⁷²⁰ Bu kimseler ahirette, dünyada iken düşmanlarına hazırladıkları azaptan daha şiddetlisine çarptırılırlar. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir. Bilahare onları zapteder. Allah onları yapmış oldukları inkârdan dolayı ahirette rezil rüsvay edecektir.⁷²¹

Râzî'ye göre ise ahiretteki ceza dünyada meydana gelen rüsvaylıktan daha şiddetlidir.⁷²² Kendilerine verilen kutsal kitabı inkâr edenler kıyamet gününde ceza olarak

⁷¹⁷ Kurtubî, *El Câmi ' li Ahkâmî'l Kur'ân*, 19/447-449.

⁷¹⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/366.

⁷¹⁹ el-Bakara 2/85.

⁷²⁰ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 1/107.

⁷²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/216.

⁷²² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/187.

azabın en şiddetlisine uğratılacaklardır. Bir sonraki âyette de onların dünya hayatını ahiret hayatına tercih etmiş olmalarından dolayı kendilerinden azabın kaldırılmayacağından ve hafifletilmeyeceğinden bahsedilmektedir.⁷²³ Bir an bile onların azabı eksiltilmeyecek ve onlara kimse yardım da bulunmayacaktır.⁷²⁴

Yapılan yorumlardan da anlıyoruz ki Allah'ın âyetlerinden bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanların ahiretteki cezaları dünyadaki cezalarından daha şiddetlidir. Ve ahiretteki azapları eksiltilmeyecek ve hafifletilmeyecektir.

Başka bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهَرِ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ “Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbanda, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın **cezası çetindir**. ”⁷²⁵ Bu âyeti daha önce ele alıp incelediğimiz için burada sadece konumuz olan ceza kısmını inceleyeceğiz. Mescid'i Haram'a girmekten sizi alıkoymaları nedeniyle bir topluluğa hissettiğiniz düşmanlık duygusu, sizleri haddi tecavüz etmeye götürmesin. Allah'tan sakının. Zira O'nun azabı iman etmeyenlerin aleyhinde çok acımasızdır.⁷²⁶ Allah'ın hükümlerine karşı gelen, düşmanlıkta birbirlerine yardım eden kişilere Allah'ın azabı çok şiddetlidir ve dayanılacak gibi değildir.⁷²⁷

Bu âyette yukarıda zikrettiğimiz gibi bir topluluğa olan kızgınlık yüzünden onlara haksız yere tecavüz edilmemesini, iyilik hususunda yardımlaşılmasını, düşmanlık hususunda yardımlaşılmaması öğütlenmektedir. Eğer kim bu söylenenlerin tam tersini yaparsa Allah onlara ahirette azabının çok şiddetli ve dayanılamayacak bir azap olacağını bildirmektedir.

⁷²³ İlgili âyet için bk. el-Bakara 2/86.

⁷²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il Azîm*, 1/479; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 1/75.

⁷²⁵ el-Mâide 5/2.

⁷²⁶ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/65.

⁷²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/160.

Başka bir âyette günah, düşmanlık ve peygambere karşı gelmek hususunda gizlice konuşanların cehenneme atılacakları bildirilmektedir. Konuyla ilgili âyet şöyledir: اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعَادُونَ لِمَا نُهَوُا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاءوكَ حَيَّوْكَ “Gizli” بِمَا لَمْ يَحْيَكْ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ أَوْلُوا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبَهُمُ جَهَنَّمُ يَصْلُونَهَا فَبِنْسٍ الْمَصِيرُ konuşmaktan men edildikten sonra yine o yasaklanana yapmaya kalkışarak günah, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda gizlice konuşanları görmedin mi? Onlar sana geldikleri zaman seni, Allah'ın selamlamadığı bir şekilde selamlıyorlar. Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi? derler. **Cehennem onlara yeter.** Oraya gireceklerdir. Ne kötü dönüş yeridir orası!”⁷²⁸

Bu âyette bahsedilenler müfessirlerin çoğunluğuna göre Yahudiler ve münafıklarlardır. Yahudiler Hz. Peygamberi gördükleri zaman ona Allah’ın verdiği salam ile değil harf eksilterek “es-Sâmu Aleykum” diyerek ölüm senin üzerine olsun diyorlardı. Rasûlullah da bu söze karşılık aynı sızın de üzerinize olsun manasında “ve aleykum” demiştir. Âyetin devamında Yahudiler gizli gizli konuşturlarken “söylediklerimiz yüzünden Allah’ın bize azab etmesi gerekmez miydi?” dediler. Yahudiler men edildikleri gizli konuşmayı sürdürerek, Hz. Muhammed’e de selamı itibarsızlaştırarak selam veriyorlardı. Bu da yetmezmiş gibi küstahça Muhammed eğer peygamber olsaydı, bizim cezamız dünyada anında verilirdi, dediler. Bu söylemleri nedeniyle yüce Allah; “onlara cehennem yeter, ahiret diyarında cehennem onlar için kâfidir, oraya girecekler ve orası ne kötü dönüş yeridir,” buyurmuştur.⁷²⁹

Tefsircilerin bir kısmı bu âyeti aynı lafızlarla olmasa da aynı manada yorumlamışlardır. ⁷³⁰ Râzî, azâbın vaktinden önce gelmesinin ya Allah'ın meşietini olacağını, yahut bir maslahattan ötürü olacağını bildirmiştir. Dolayısıyla, Allah'ın iradesi, azâbın önce gelmesini gerektirmeyince, keza maslahatta bunu iktizâ etmeyince, kıyamet günündeki azâb, içinde bulundukları halden men etme hususunda onlara yeteceği ifade edilmiştir. ⁷³¹ Sâbûnî bu âyetin yorumunda; “azap olarak onlara, cehennem ateşine

⁷²⁸ el-Mücâdele 58/8.

⁷²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ân 'il Azîm*, 13/454.

⁷³⁰ Beydâvî, *Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vil*, 3/382; Kurtubî, *El Câmi ' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 20/312-313; Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/63; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, 3/448; Taberî, *Câmiu'l Beyân*, 22/472-473.

⁷³¹ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 29/268.

girmeleri ve onun ateşinde yanmaları yeter. Cehennem onlar için, dönüp varılacak ne kötü bir yer ve karargâhtır.” demiştir.⁷³²

Yukarıda da anlatıldığı üzere Yahudiler Allah’ın verdiği selamı eksilterek Peygamber’e ölüm sana gelsin manasında “es-Sâmu Aleykum” dedikleri beyan edilmiştir. Hz. Peygamber de onlara cevaben “ve aleykum” sizin de üzerinize olsun diye cevap vermiştir. Yahudiler bu yaptıklarından dolayı Allah’ın hemen kendilerine azap etmesi gerektiğini söyledikleri ifade edilmiştir. Allah onların cezasını ahirete saklamıştır. Âyette cehennem ateşinde yanacakları ve oranın dönüp varılacak en kötü yer olduğu bildirilmiştir. Burada haddi aşanlara ahirette verilen cezalarla ilgili yedi âyete temas edilmiştir. Bu âyetlerde Allah düşmanlarının, hayra engel olanların, âyetlerin bir kısmına iman edip diğer kısmına inanmayanların, Peygambere düşmanlığı tavsiye edenlerin ahirette ceza olarak cehennem ateşine sürülecekleri beyan edilmiştir.

2.5. HADİSLERDE MU’TEDİ KELİMESİ

Mu’tedi ile aynı kökten gelen kelimeler hadislerde “haddi aşmak, zulmetmek, saldırmak” anlamında kullanılmıştır.⁷³³ Ele acağımız hadislerde bazen “a-d-v” kökünden, bazen de farklı köklerden haddi aşmanın vurgulandığını söyleyebiliriz. “A-d-v” kökünün geçtiği hadisi ele alarak inceleyelim.

Bu hadiste dua ederken haddin aşılmaması hususu vurgulanmıştır. İbn Merdûye'den bildirilen bir rivâyette çocuklardan biri: "Allah'ım! Senden cenneti, nimetlerini, güzelliğini, şunları ve şunları isterim. Cehennemden, cehennemin zincirlerinden, bukağlarından, sana sığınırım" diye dua ettiğini işitince babası ona şu açıklamayı yaptı: "Yüce Allah'tan, birçok hayır isteyip birçok şerden kendisine sığındın." Nitekim Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Pek yakın bir gelecekte dua ederken haddi aşan bir toplum gelecektir.”⁷³⁴ Oysa ki dua da sadece şöyle demek yeterlidir. “Allah'ım! Senden cennetini ve beni cennete götürecek her türlü hayırlı söz ve ameli isterim.

⁷³² Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, 3/338.

⁷³³ Çelik, “taaddî”, 39/283.

⁷³⁴ Süleyman b. el-Eş'as Ebû Davûd, *Sünen-i Ebû Davûd*, nşr. Muhammed Ali es-Seyyid (Mısır: y.y. 1338/1969), “Vitr”, 23; “Taharet”, 45; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen-ü İbn Mâce Tercüme ve Şerhi*, terc. şerh. Haydar Hatipoğlu. (İstanbul: Kahraman yayınları, 1992.) “Dua”, 12; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, (İstanbul: Dârussehûn ve çağrı Yayınları, 2014), 1, 172, 183; 4, (86, 87; 55.).

Cehennem ateşinden ve ona yaklaştıran söz ve davranışlardan da Allah’a sığınırım,⁷³⁵ buyurduktan sonra, “*O haddi aşanları sevmez,*”⁷³⁶ meâlindeki âyeti okudu. İbn Cübeyr duada haddi aşmayı, “Allah’ım bunu rezil et, lânet et gibi dua edilmemesi olarak açıklamıştır. Ebû Miclez ise bunun Allah’tan peygamberlerin makamlarını istemek olduğunu söylemiştir.⁷³⁷

İbn Curayc bir rivâyete göre şöyle demiştir: Dua ederken bağırarak duada bulunmak mekruhtur, bidattir. Başka bir yorumuna göre de haddi aşmak demek, duayı uzatarak bıkkınlık ve usanç verecek şekilde teferruata girmektir.⁷³⁸ Yukarıda ele aldığımız rivayette zikredilen “*O haddi aşanları sevmez*” meâlindeki âyette yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.*”⁷³⁹ Zikrettiğimiz hadislerden ve âyetten şu sonucu çıkarabiliriz: Dua ederken başkasına lânet etmek, Allah’tan peygamberlerin makamını istemek, bağırarak, yüksek sesle dua yapmak ve duanın uzatılması insanların hadlerini aştıkları ve sakınılması elzem olan durumlardır.

Burada zikredeceğimiz hadislerde “a-d-v” kökü geçmese bile mana olarak haddi aşmanın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Haddi aşma bazı ibadet şekilleri için söz konusudur. İbadet şekillerinde haddi aşamayla ilgili bazı hadisleri ele alarak inceleyelim.

Bir rivayette Enes b.Malik (r.a.) şöyle söylemiştir: Bir defasında ashabtan üç kişi Nebi (s.a.v)’in (bilemedikleri gizli) ibadetini sormak ve öğrenmek üzere Peygamberin eşlerinin evlerine gelmişlerdi. Bunlara peygamberin ibadetinin (kemiyyet ve keyfiyeti) haber verilince güya azımsayarak (bir ağızdan): “Biz nerede, Rasûlullah nerede? Muhakkak ki Allah, Peygamberinin geçmiş olan ve gelecekte işlenmesi muhtemel bulunan bütün günahlarını mağfiret etmiştir” dediler. (Sonra da kendi kendilerine şöyle söz verdiler): İçlerinden birisi: Ben geceleri daima namaz kılacağım, dedi. Öteki de, her gün oruç tutacağım, diğeri de, hiç evlenmeyeceğim, dedi. Onlar bu söz üzerinde iken, Rasûlullah (s.a.v) bunların yanlarına gelerek: Siz şöyle şöyle söyleyen kimselersiniz değil mi? Fakat şunu biliniz ve iyi düşününüz ki: “Ben sizin Allah’tan en çok korkanınız ve

⁷³⁵ Ebû Davûd, “Taharet”, 45; İbn Mâce, “Dua”, 12; Ahmed b. Hanbel, 4 (55,87).

⁷³⁶ el-A’râf 7/55.

⁷³⁷ Suyûtî, *Dürrü’l Mensûr*, 6/426.

⁷³⁸ Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, 1/574.

⁷³⁹ el-A’râf 7/55.

inanacağını. Bununla beraber ben (kâh) oruç tutarım , (bazı günlerde) tutmam. Gecenin bir kısmında namaz kılarım, bir kısmında da uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Her kim ki benim yolumda gitmez de, ondan yüz çevirirse, benden değildir, buyurdu.⁷⁴⁰

Bu anlatılan rivâyete ek olarak şöyle anlatılır. Ashabdan bazıları her gün oruç tutma, evlenmeme ve geceleri uyumayıp namaz kılmanın yanında et ve yağ yememeye, güzel koku kullanmamaya, dünyayı tamamen terk edip (çuvaldan bozma) kıl abalar giyerek yeryüzünde diyar diyar dolaşmaya, erkekliklerini iğdiş ettirmeye karar verdiler. Onların bu durumu Peygamber'e ulaştı. Onlara şöyle buyurdu: "Bana böyle ruhban hayatı emrolunmadı. Sizin nefislerinizin de üzerinizde hakları vardır" buyurmuştur. Allah'ın size mübah kıldığı şeylerin sınırını onları yasağa çevirerek aşmayın. Ya da mübah, hoş, temiz şeyleri kullanmada israf edip haddi aşmayın. Mübah ve güzel olan şeyleri kendine yasak kılmak da haddi aşma ve zulüm olarak değerlendirilmiştir.⁷⁴¹

Sahabelerden birisi olan Osman b. Maz'un hanımlarla münasebeti kendisine yasaklayanlardandı. Hanımıyla hiçbir şekilde münasebette bulunmazdı. Hanımı da kendisine yaklaştırmazdı. Bir gün Osman b. Maz'un'un eşi Hz. Âişe'nin yanına gelmişti. Âişe'nin yanında peygamberin başka hanımları da vardı. Havlenin durumunu görünce: "Ey Havle! Rengin değişmiş, artık taranmıyorsun ve koku sürünmüyorsun. Bunun nedeni nedir? Havle Âişe'ye cevaben: "Kocam şu zamandan beri bana yaklaştırmayıp giysimi üstümden çıkarmazken nasıl taranayım?" diye cevap verdi. Orada bulunanlar bu söz üzerine gülüşmeye başladılar. O anda Allah Rasûlü onların yanına gelmiş ve gülüşmelerinin sebebini sormuştur. Âişe (r.anha) "Ey Allah'ın Rasûlü! Ona bu halinin nedeni nedir diye sordum, Oda bana: "Kocam şu şu zamandan beri giysimi üstümden çıkarmadı" diyerek karşılık verdiğini söyledi. Rasûlullah Osman b. Maz'un'a haber göndererek gelmesini istedi. Osman b. Maz'un'a "Ne yapıyorsun böyle Osman!" diye sorunca: "Allah'ın rızasını kazanmak için onu terk ettim ve kendimi ibadete verdim" demiş ve içinde bulunduğu hali Allah Rasûlüne anlatmıştır. Hatta erkekliğini de iğdiş ettirmeyi düşünmüştür. Rasûlullah "Bu durumundan geri dönüp ailenle birleşmen için sana and veriyorum" buyurdu. Osman: "Ya Rasûlullah! Ben orucum" deyince: "Orucunu

⁷⁴⁰ el-Buhârî, "Nikah", 1786.

⁷⁴¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beyrut: y.y., 1407/1987), 3,1386.; Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî Müslîm, *Sahîhu Müslîm*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dârü İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1954), "Nikâh" 5; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/283.

aç" buyurdu. Rasûlullah'ın bu emri sonucunda orucunu bozarak hanımıyla münasebette bulundu.

Osman b. Maz'un'un eşi Allah Rasûlü'nün eşlerinin yanına süslenmiş olarak gelmiştir. Hz. Âişe gülümseyerek "ne oluyor sana ey Havle" deyince: "Dün eşim bana yaklaştı" diyerek cevap verdi. Rasûlullah (s.a.v): "Ne oluyor ki, bazı kavimler kendilerine kadınlara yaklaşmayı, yemeği ve uykuyu haram kılıyorlar. Ben hem uyuyor, hem ibadet ediyorum. Bazen oruç tutuyor, bazen de tutmuyorum. Kadınlara da yaklaşıyorum. Sünnetimden yüz çeviren kişi benden değildir"⁷⁴² buyurdu. Nitekim hadislerde anlatılan durumlar üzerine yüce Allah birinci bölümde ele alarak incelediğimiz Mâide sûresi 87. âyeti indirmiştir. Bu âyette *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."* buyrulmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz hadislerin bu âyetin nüzûl sebebi olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁴³

Bu durumda dini, hayata geçirme namına her gün nafile oruç tutmak, gece boyunca namaz kılmak veya evlilik yuvasından uzak kalmak gibi insan fitratını zorlayan ve takat sınırını aşan her teşebbüs, sonu tehlikeli bir başlangıçtır. Mahiyeti ne olursa olsun, hayatın dengesini alt üst eden hızlı ve heyecanlı bir başlangıç, kısa bir zaman içinde yerini usanmak gibi negatif bir eyleme bırakacaktır. Bu da sünnetin öldürülmesi ve bidatin üretilmesi demektir.⁷⁴⁴ Bu itibarla müslüman, (haddi aşmayı) akla getirebilecek, itidal ve istikrarı yok edebilecek, ruh-beden dengesini bozabilecek her türlü eylem, hareket ve davranıştan kaçınmak zorundadır.

Başka bir rivayette savaşta haddi aşmamakla ilgili şöyle buyrulmaktadır. Bu rivayeti ele alarak inceleyelim. İbn Ömer (r.a)'ın haber verdiğine göre: Rasûlullah (s.a.v.)'ın savaşların birinde öldürülmüş bir kadına rastlayınca, savaşa katılmayan kadın ve çocukların öldürülmesini yasakladığı nakledilmiştir.⁷⁴⁵ Hz. Peygamberin bu tavsiyelerini Hz. Ebu Bekir (r.a.)'ın bizzat uyguladığına şahit oluyoruz. Şam tarafına Üsame (r.a.) komutasındaki orduyu uğurlarken kendilerine şu nasihatte bulunmuştur:

⁷⁴² Buhârî, 5063.; Müslîm, 1401.

⁷⁴³ Suyûtî, *Dürrü'l Mensûr*, 5/424-425; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*, 5/315-316; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/283.

⁷⁴⁴ Zekerîya Güler, *Hadis Günlüğü* (Konya: y.y.,2011), 115.

⁷⁴⁵ Ebû İsâ Muhammed İbn İsâ İbn Sevre Tirmîzî, *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, haz. Abdullah Parlıyan (İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007), "siyer", 19,1569; Dârimî, "siyer", 25; Bûharî, "cihâd", 146.

“Davanıza ihanet etmeyin, savaşta bile insaftan ayrılmayın, çocukları, yaşlıları, kadınları öldürmeyin, hurma ve diğer meyve ağaçlarını, koyun, keçi ve diğer hayvanları, yemenin dışında bir amaçla kesmeyin, telef etmeyin. Kiliselerde ibadete çekilenlere rastlarsanız onları ibadetleriyle baş başa bırakın. Size yiyecek içecek ikram edilirse “Bismillah” demeden yemeyin, içmeyin. Bizzat savaşa katılıp size karşı savaşanları öldürün.”⁷⁴⁶ Bu hadisten anlıyoruz ki savaşta da olsa uyulması gereken sınırlar vardır. Eğer bu sınırlar aşılsa insanlar haddini aşp zulmetmiş olur. Bu hadisleri birinci bölümde ele aldığımız Bakara sûresi 190-194. âyet ve Mâide sûresi 2. âyetle bağdaştırabiliriz. Çünkü hicretten önce müşriklerin çeşitli işkencelerine ve kötü davranışlarına maruz kalan müsümanlara Bakara sûresindeki âyetlerde savaş izni verilmiş fakat savaşta da haddi aşmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Mâide 2. âyette ise bir topluluğa olan kinin savaşta haddi aşmaya sebep teşkil etmemesi ve haddi tecavüz edilmemesi vurgulanmaktadır.

Yine başka bir rivayette abdest alırken haddi aşmak konusu vurgulanmıştır. Bu rivayeti ele alarak inceleyelim. Abdullah İbnu Amr İbni'l-As (r.a) anlatıyor: "Rasûlullah aleyhissalâtu vesselâm'a bir bedevi gelerek, abdest hakkında sordu. Rasûlullah abdestin alınışını uzuvları üçer sefer yıkayarak gösterdi, sonra şöyle söyledi: "Abdest işte böyledir. Kim buna ziyâdede bulunursa kötü bir iş yapmış, haddi aşmış ve de zulmetmiş olur. " buyurdu."⁷⁴⁷ Bu hadiste abdest alırken bile uzuvların üç defadan fazla yıkanması haddi aşmak olarak nitelendirilmektedir.

Bu hadislerden de Hz. Peygamber'in haddi aşmamaya ne denli titizlik gösterdiğini açık ve net bir şekilde görmekteyiz. Hz. Peygamber, dua ederken haddi aşmamayı, ibadet niyetiyle helâl olan şeyleri haram kılmamayı, savaşta olsa dahi uyulması gereken kurallar olduğu ve abdest alırken bile haddi aşmamayı öğütlemiştir. Bütün inananların bu hadisler doğrultusunda hayatlarını gözden geçirmeleri gerektiği kanaatindeyiz.

⁷⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1, 300; 2, 524; Buhârî, “Cihâd”, 147, 148; Müslim, “Cihâd”, 3, 24-25, 137.

⁷⁴⁷ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. eş-Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), “Tahâret” 105, (no: 1, 88.)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'ân-ı Kerim, bütün çağlara hitap eden, insanların problemlerine çareler sunan, hem dünyada hem de ahirette insanlara mutluluğu vadeden ilahi bir kitaptır. Bu kitabın, murad-ı ilahiye uygun bir şekilde anlaşılabilmesi ve ardından uygulanabilmesi için, doğru anlaşılması gerekir. Bu açıdan Kur'ân'ın her cümlesi ve her kelimesi ayrı bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda Kur'ân sözcükleri, terimleri ve ifadelerinin de anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Kur'ân'da “a-d-v” kökü de bu kelime ve ifadelerden biridir.

Allah'ın, insanı en güzel şekilde yarattığı bilinmektedir. İnsanın bu üstünlüğünü koruması ve sürdürebilmesi için Allah'ın Kur'ân'da uyulması gereken kurallar ve aşılmaması gereken sınırlar koyduğu da görülmektedir. Bunların ihlal edilmesi haddi aşmak olarak beyan edilmektedir. Bu tutum, ısrarla devam ettirildiğinde insanın isteklerini ve düşüncelerini değiştireceği açıklanmıştır. Böylece insanın fitratının bozulacağı ve sonunda onu, insanlık çizgisinde tutan değer ölçülerinin altüst olacağı hatırlatılmaktadır.

İnsanın yaratılışından gelen bazı aşırı eğilimleri vardır. İslâm ise insanı, bu eğilimlerden kurtarmak ve onu orta bir çizgiye getirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda İslam, her şeyde orta yolu öğütlemekte, aşırı gitmeyi yasaklamaktadır. Hatta o, beden ve ruhla uyum içinde insanlık onuruna yakışır düzeye ulaştırmak için ölçüler koyan dengeyi tavsiye etmektedir. İslam, temelde kolaylık prensibine dayanmaktadır. İslam'da insan fitratına aykırı ve zor, hiçbir ibadet yoktur.

Bu çalışmada Kur'ân'ın önemli kelimelerinden biri olan mu'tedi yani haddi aşan anlamına gelen kökü ele alınmaktadır. Bu ifadenin türediği “a-d-v” kökü merkeze alınmaktadır. Bu ifadenin daha iyi anlaşılabilmesi için kelimenin kökü ve müştak kelimelerine odaklanılmaktadır. Bu kök, Arap dili ve edebiyatında önemli bir yere sahip olan sözlükler esas alınarak incelenmektedir.

Mu'tedi kelimesinin temel anlamı, haddi aşmak olarak belirlenmektedir. Arapça sözlüklerde saldırgan, zulmeden, haddi aşan, aşırı giden, sınırı aşan, taşkınlık yapan,

zalim ve hakkı çiğneyen gibi manalarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dini bir terim olarak mu'tedi, Allah'ın kulları için belirlediği sınırları yani hudûdullahı tecavüz etmek ve ilâhi emirleri çiğnemek olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu anlamlarının yanında mu'tedi'nin çıktığı "a-d-v" kökünün diğer türevlerinde yürüyüş itibariyle seğırtmek, koşmak, kalp itibariyle düşmanlık, mekan itibariyle de durulan yer gibi manalarda da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mu'tedi kelimesine anlam yakınlığı olan bağı, gulûv, tuğyan, utuv, zulüm, fesad, israf ve istiğna terimlerinin anlamı açıklanmaktadır. Bazı kelimelerin mu'tedi ile uzak anlam taşıdıkları da tespitlerde yer almaktadır. Buna göre orta yolda olmak manasına gelen istikamet'in, yine iyi olmak, barış, düşmanlığa son verme anlamında salah ve ıslâh'ın mu'tedi kelimesiyle uzak oldukları görülmektedir. Yine adaletli ve doğru olan, orta yolu besimsemek manasına gelen kıst, iyilik ve itaat manasında birr gibi sözcüklerin de mu'tedi kelimesiyle uzak manalar taşıdığı tespitlerde yer almaktadır.

Çalışmada mu'tedi kelimesinin ve türevlerinin Kur'ân'da kullanımları da incelenmektedir. Kur'ân'da geçtiği âyetler incelendiğinde insanların haddi aştığı hususlar şöylece belirlenmektedir. İlk savaşıta sınırın aşılması ve harp ortamında uyulması gereken kurallara uymamak anlamında kullanılmaktadır. Diğer i ise aile hukukuna dair yasakların çiğnenmesi olduğı ifade edilmektedir. Zira cahiliye döneminde erkeklerin, kadınları istediğı kadar boşamaları, iddet bitiminde geri döndükleri, bu durumu sürekli yaptıkları ve böylece onlara eziyet ettikleri görülmektedir. Bir diğ er haddi aşmanın ise Allah'a ve Peygambere isyan etmek ve böylece sınırları aşmak olduğı tespit edilmiştir. Yine bir diğ erinin Allah'ın helâl olarak kıldığı temiz şeyleri din adına haram kılmakla haddin aşılması olduğı ifade edilmiştir. Aynı zamanda haram olanların helâl kılınarak haddin aşılması da bu kapsamda yer almaktadır.

Bir diğ er haddi aşmanın ise Lût kavminin sapıklık yaparak Allah'ın onlar için yarattığı kadınları bıraktıkları ve erkeklere cinsel temayülleri olduğı ifade edilmektedir. Yine bir diğ erinin düşmanlık etmek olduğı tespit edilmiştir. Zira âyetlerde insanoğlunu yaratılışının ilk dönemlerinden beri saptırmaya çalışan, Hz. Adem ile Hz. Havva örneğinde olduğı gibi şeytanın apaçık düşman olduğı ifade edilmiştir. Bir diğ er haddi aşmanın ise cumartesi gününe tazim göstermeyen yahudilerin avlama yasağını çiğnemeleri olduğı ifade edilmiştir. Yine bir diğ erinin İslam hukukuna dair koyulan

yasakların aşılması ve miras hukuku ile ilgili sınırların aşılması olduğu ifade edilmiştir. Bir diğerinin ise dinin kutsal değerlerinin çiğnenmesi, yani hac ibadeti ile ilgili emir ve yasaklara uyulmaması olduğu ifade edilmektedir. Bir diğerinin Allah'ın âyetlerini inkâr etmek ve kasten peygamberleri öldürmek olduğu beyan edilmiştir. Bir diğer haddi aşma ise hayra bütün gücüyle engel olmak olduğu ifade edilmiştir. Farz kılınan zekatın verilmesinin engellenmesi, imanı men etme ve iman edenleri aşağılama da bu kapsamda yer almaktadır. Yine bir diğerinin Allah'ın âyetlerini az bir pahaya satarak, insanları doğru yoldan saptırmak ve kıyamet gününü yalanlayarak aşırı gitmek olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer haddi aşmanın ise haksız saldırıda bulunmak ve saldırganlıkla iyiliği engellemek olduğu tespit edilmiştir.

Kur'ân'da bu kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Mu'tedinin anlam olarak çeşitlilik ifade ettiği belirtilmektedir. Onun haddi aşmak manasının yanında, insanın bir uzvu olan gözlerin çevirilmemesi manasında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yer ve mekan manasında vadinin kenarı, kıyısı ve yamacı manalarında da kullanıldığı ifade edilmektedir. Ek olarak koşar gibi yürüyenler veya yürümek manasında kullanıldığı dile getirilmektedir.

Çalışmada haddi aşan insanların niteliklerine de temas edilmektedir. Bu insanların niteliklerinin; küfür ve inkârda inat etmek, erkeklere yaklaşmak, yalanlamak, Allah'ın sınırını aşmak, zulmetmek, katı kalpli olmak, söz taşımak, aşırı yemin etmek ve sürekli günah işlemek olduğu vurgulanmaktadır. Bu nitelikler, oldukça çirkin olmakla birlikte, haddi aşan insanların ayrılmaz unsurları olduğu anımsatılmaktadır.

İnsanların çeşitli nedenlerle Allah'ın koymuş olduğu sınırları aşmaya meyilli olduğu ifade edilmiştir. Onları haddi aşmaya götüren unsurların; şeytana uymak, içki içmek ve kumar oynamak, düşmanlık yapmak, helâli ve haramı önemsememek, âyetleri inkâr etmek ve kasten peygamberleri öldürmek, gizli konuşmaktan men edildikten sonra yasaklananı yapmak, düşmanlık etmek ve peygambere karşı gelmek, münafıklık yapmak ve küfür, isyana ve inkâra dalmak ve haset etmek olduğu vurgulanmaktadır. Bütün bu hasletleri, şeytanın insanlara vesvese vererek onları, Allah'ın emir ve yasaklarından yüz çevirmeye ve neticede haddi aşmalarına neden olduğu ifade edilmektedir.

Çalışmada haddi aşanlara verilen cezalara da temas edilmektedir. Allah Teâlâ âyetlerde bize haddi aşan insanların gerek dünyada gerekse ahirette hiçbir zaman

karşılıksız kalmayacağını, onlara mutlaka bir ceza verileceğini bildirmektedir. Bu karşılıkların dünyada: lânetlenmeleri, kalplerinin mühürlenmesi, dünya hayatında rezil olmaları, kin ve düşmanlık içerisinde olmaları, üzerlerine meskenet ve zillet damgası vurulması ve aşağılık maymuna döndürülmeleri olarak beyan edilmektedir. Ahiretteki karşılıkların ise: devamlı ve alçaltıcı bir azap ve cehennem ateşine sürülmeleri olarak ifade edilmektedir. Kur'ân'ı Kerim'de haddi aşanların tam tersi olarak iman edip salih amel işleyenlerin ise cennete konulacağı bildirilmektedir.

Çalışmada ayrıca haddi aşmakla ilgili hadislerle de değinilmektedir. Bu hadislerde bazen “a-d-v” kökünden bazen de farklı köklerden haddi aşmanın vurgulandığı ifade edilmiştir. Hadislerde haddin aşılmaması vurgulanan hususların: dua ederken haddin aşılması, bazı sahabilerin ibadet niyetiyle helâl olan bazı şeyleri kendilerine haram kılarak haddi aşmaları, savaşta haddin aşılmaması, abdest alırken uzuvların üç defadan fazla yıkanarak haddin aşılması olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca incelenen hadislerden bazılarının mu'tedi kelimesinin bulunduğu âyetlerle ilişkisi olduğu ifade edilmiştir.

İslâmiyet, Allah'ın emir ve yasaklarını ihlâl etmenin bütün toplumu etkileyecek olumsuz sonuçlarını önlemek için emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi çerçevesinde bireylere sorumluluk yüklemektedir. Nitekim yüklenen bu sorumluk somut olarak İsrailoğullarının cumartesi yasağını ihlal ettiklerini anlatan pasajda görülmektedir. Zira İsrailoğulları kendi içlerinden bir grubun cumartesi günü av yasağını çiğnediklerini bildikleri ifade edilmektedir. Onlardan bir grup yasağı delip haddi aşan kimseleri uyarak Allah'ın kendilerine yüklediği sorumluluğu yerine getirdikleri beyan edilmiştir. Diğer bir grubun ise hiçbir şey söylemeden tepkisiz kaldığı ifade edilmiştir. Kıssanın sonunda haddi aşan grupla birlikte, onların bu taşkınlıklarına tepki göstermeyen grubun ilahi cezaya gark oldukları tespitlerde yer almaktadır. Hz. Peygamber, bu kıssadaki gibi Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu sınırları gözetmen ve gözetmeyen kimseleri aynı gemide yolculuk yapanlara benzeterek alt kattakilerin su ihtiyacını karşılamak için gemiyi delme isteklerine üst kattakilerin engel olmaması halinde hepsinin batacağı uyarısında bulunmuştur ve Allah'ın sınırlarına uymanın toplumsal boyutuna dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

- İbn Âşûr, İmam eş-Şeyh Muhammed Tâhir b. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: y.y., 1984.
- Abdülhamid- et-Tübkî, Muhammed Muhyiddin– Muhammed Abdüllatif. *Muhtar Min Sıhah*. Kahire: y.y., ts. 588.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. İstanbul: Dârussehûn ve Çağrı Yayınları, 2014.
- Ali Fikri Yavuz Meâli*. Erişim 12 Nisan 2021. <https://kuranmeali.com.tr>
- Altuntaş, Abdurrahman. *Kur'an'da Sâlih İnsan*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2016.
- Alper, Hülya. “Münafık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/565-568. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Alper, Hülya. “Tekzip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Amil, Mecit. *Kur'an'da Küfür Kavramı ve Boyutları*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Âsım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsu'l-Basit fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Bardakoğlu, Ali. “Kumar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/364-367. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Beydâvî, Kadı Nasraddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*. thk. Muhammed Suphî b. Hallâk – Mahmud Ahmed el-Etraş. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Raşîd-Müessesetü'l-İmânî, 2000-1421.
- Beğavî, İmam Muhyissünne Ebu Muhammed el-Hüseyn İbn Mesûd. *Meâlimu't-Tenzil*. tahk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tayyib, t.s.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mes’ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tâcülliğa ve Sıhahu’l-Arabiyye*. thk. Ahmet Abdülğafur Atar. 7 Cilt. Lübnan: y.y., 1404/1984.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*. terc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- İbnü’l-Cevzi, İmam Ebû Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdü’l-Mesîr Fi İlmi’t-Tesfsîr*. 9 Cilt. b.y. Mektebetü’l İslami.
- Çağrııcı, Mustafa “Düşmanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. “Haset”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopesi*. 16/378-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. “İ’tidâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. “Kıst”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/502-503. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrııcı, Mustafa. “Nemime”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/553. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağrııcı, Mustafa “Salih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa “Zulüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelik, İbrahim. “Taaddi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/283-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-. *es-Sünen*. Beyrut: y.y., 1407/1987.

- Dumlu, Ömer. *Kur'ân'ı Kerim'de Salâh Meselesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as. *Sünen-i Ebî Davûd*. nşr. Muhammed Ali Es-Seyyid Mısır: y.y., 1338/1969.
- Ece, Hüseyin K. *İslamın Temel Kavramları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüga*. thk. Abdül Halim en-Neccar. 15 Cilt. b.y.: Dârü'l Mısriyye, t.s.
- Ferahidî, Halil b. Ahmet el-. *Kitabü'l-Ayn Müretteben 'Ala Hurufu'l Mu'cem*. thk. Abdülhamid Hindavî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.s.
- Güler, Zekeriya. *Hadis Günlüğü*. Konya: y.y.,2011.
- Güneş, Kadir. *Mu'cemu'l Arabî*.b.y.: Mektep Yayınları, t.s.
- Ebüssuûd, Muhammed Ammad el-Hanefî. *İrşadü Aklis-Selîm ilâ Mizayel Kitabî'l Kerim*. thk.Abdülkâdir Ahmet Ata. 5 Cilt. b.y.: Mektebetü'r-Riyâzü'l Hadis, t.s.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. terc. Selahattin Ayaz, tash. M. Kürşat Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, dördüncü basım, Ekim 2011.
- İsfahanî, Ebu'l Kasım Hüseyin b. Muhammed el-Mâruf bi'r-Rağib el-. *el-Müfredât Fi Garibi'l- Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytani. Beyrut-Lüban:Darü'l Mârif, t.s.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünen-ü İbn Mâce Tercüme ve Şerhi*, terc. şerh. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Kahraman yayınları, 1992.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 55 Cilt. Kahire: Darü'l-Maârif t.s.
- İbn Kesîr, İmam Celil Hafız Amadiddin Ebu'l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l Kur'ân'il-Âzîm*. 15 Cilt. Kurtuba: Mektebetü Evladüşşeyhû lit-Tûras, t.s.
- Kallek, Cengiz "israf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Karagöz, İsmail vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'ânYolu. 5 Cilt*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. el- *Sünen*. by.: y.y., ts.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî. *Mu'cemü fî Mustalihatî ve'l-Furukî'l-Lügavî*, neşr. Muhammed el-Mısırî-Adnan Dervîş. 2. Basım. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Ahmed B. Ebî Bekr el-. *el- Câmî ' li ahkamî'l Kur'ân vel-mübeyyene lema tezammenehü minessünneti ve âyi'l-Furkan*. thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Kutluer, İlhan. "Fesad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/422-423. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâl-il Kurân*. çev. Salih Uçan vd. 10 Cilt. Dünya Yayıncılık: İstanbul, 1991.
- Mahalli, Celâleddin – Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. terc. Talha Alp vd. 5 Cilt. İstanbul: Yasin Yayınları, 2011.
- Mehmed Efendi,Vankulu. *Vankulu Lügatî*. ed. Mustafa Koç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mustafa, İbrahim vd. *El-Mu'cemü'l-Vasît*. Kahire: Doğu Uluslararası Kütüphanesi, 1380-1381/1960-1961.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2012.
- Müslîm, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslîm*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Kutubî'l-Arabiyye, 1954.
- Müslîm, Ebû Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Camiu's-Sahih bi Şerhi'n-Nevevi*. Mısır: b.y., ts.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi. *el-Camiu's-sahih*. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*, (b.y: y.y.,ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. trc. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. eş-Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinar, *Sünen-i Nesâî*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.
- Nesefî, Ebû'l Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*.3 Cilt. thk. Yûsuf Ali Beduyi. Beyrut: Darü'l-Kelimü't-Tayyibi, 1419/1998.
- Öz, Ahmet. *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2011
- Râzî, Ebû Abdillah (Ebü'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî bi't-Tefsîri'l-Kebîr Mefâtihi'l Gayb*.32 Cilt. Beyrut (Lübnan): Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kur'an'il-Kerîm, 4.basım, 1402/1981.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet V İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Suyûtî, Celaleddin es-. *Dürrü'l Mensûr et-Tefsîr bi'l-Me'sûr*. 17 Cilt. Kahire: y.y., 1324/2003.
- Şafak, Ali "Bağy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-. *Fethû'l Kadir el-Câmiû Beyne Fenne'r-Rivâyeti ve'd-Dirâseti min İlmi't-Tefsir*. thk. Abdurrahman Amîre. 5 Cilt. b.y.: el-Bahsül İlmi Bedâra'l Vefa, t.s.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdül Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y., Bedâr-Hicr, t.s.

- Tirmîzî, Ebû Îsâ Muhammed İbn Îsâ İbn Sevre. *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*. haz. Abdullah Parlıyan. İstanbul: Konya Kitapçılık, 2007.
- Toksarı, Ali. “Birr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman vd. “İstikamet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Livâta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/198-200. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. sad. İsmail Karaçam vd. 10 Cilt. İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 2007.
- Yurdağür, Metin. “Tâğût”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/372. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zebîdî, Es-Seyyid Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî ez-. *Tacü’l- Arûs Min Cevahiri’l-Kamus*. thk. Abdüssettar Ahmet Farac. 40 Cilt. Kuveyt: y.y., 1385/1965.
- Zekeriya, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. *Mekayisü’l-Lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. b.y.: Dârü’l-Fikr, t.s.
- Zekeriyyâ. Ebû’l-Hüseyn Ahmed b.Fâris b. *Mücmelü’l-Lüga*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1406/1986.
- Zemahşeri, Ebû’l-Kasım Carallah Mahmed b. Ahmed ez-. *Esâsü’l-Belağa*. thk. Muhammed Ali Beyzûn. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Ğavâmidü’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl Fî Vucûhi’t-Te’vîl*. thk. Adil Ahmet Abdul Mevcûd- Ali Muhammed Muavviz. 6 Cilt. y.y.: Obeikan Kütüphanesi, 1998-1418.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Tuğba ÇAKIR

Doğum yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Temel İslam Bilimleri

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Bilimsel Faaliyetler :

İş deneyimi

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Bilgileri

Telefon :

e-posta Adresi :

Tarih : 12/03/2021